Alfred Jensen

SLAVISK KULTUR OCH LITTERATUR UNDER NITTONDE ÅRHUNDRADET

MED EN FOLKKARTA

Stockholm P. A. Norstedt & Söners Förlag

Detta arbete utgör en självständig del av det kulturhistoriska serieverket »Det nittonde århundradet», som under redaktion ar professor Aage Friis utgives av

P. A. Norstedt & Söner.

AV DENNA BOK ÄR TRYCKT EN BIBLIOFILUPPLAGA I 500 NUMRERADE EXEMPLAR

TRYCKT HOS P. PALMQUISTS AKTIEBOLAG, STOCKHOLM 1920 192831

Förord till den elektroniska utgåvan

Exemplaret i Linköpings stiftsbibliotek avfotograferades i juli 2017.

När den ryske befälhavaren Diebitsch Zabalkanskij år 1829 överskred Balkan under det rysk-turkiska kriget, gjorde han den upptäckten, att det i det inre av det europeiska Turkiet fanns ett folk (bulgarerna), med vilket ryssarna kunde göra sig förstådda. Då ryssarna själva så föga kände till sina »förtryckta sydslaviska bröder», är det föga underligt, om germaner och romaner hittills ha haft föga reda på de slaviska folken, vilka dock icke äro främlingar i Europa, som t. ex. turkar, finnar och magyarer, utan autochtoner med samma ursprungliga hemortsrätt i vår världsdel som germaner och romaner. Redan Herder anmärkte med rätta, att slaverna ha intagit större rum på jordklotet än i världshistorien, och — i stort sett — är det först genom världskriget som de ha framträtt för Europa i tydligare konturer. Och dock äro de den talrikaste folkstammen i Europa: År 1880 anslogs antalet till 112 mill. År 1906 beräknades siffran (av prof. Niederle i Prag) till 136 mill. Den ryske slavisten Florinskij uppgav numerären till 148 1/2 mill., och vid världskrigets utbrott ansågos slaverna vara uppe på en totalsiffra av 160 mill.

Orsakerna till denna beklagliga okunnighet om den slaviska världen äro mångahanda. Först och främst torde de slaviska språken — inalles ett dussin — genom sin säregna ställning i den indoeuropeiska språkstammen, med sina rika böjningsformer och sitt mer komplicerade ljudsystem, ha avskräckt mången från ett direkt studium, oavsett att det av de ortodoxa slaverna (ryssar, ukrainare, serber och bulgarer) använda kyrilliska alfabetet har verkat något främmande.

Men grunden ligger naturligtvis djupare. Slaverna ha onekligen ännu gjort sig mindre bemärkta i civilisationens historia än germaner och romaner. De ha att uppvisa lyriska och episka skalder, som gott kunna mäta sig med de västerländska; men i fråga om upptäckter, uppfinningar samt de spekulativa och exakta vetenskaperna ha de hittills varit mindre framstående. Ej heller ha de haft germanernasstatsbildande förmåga [jfr de slaviska låneorden *kral* (konung) av Karl, *tsar* av Cæsar, *knjaz* (furste) av konungr]. Och detta sammanhänger utan tvivel med det slaviska skaplynnet. Slaverna äro mer impulsiva, temperamentfulla än germanerna, och därför är deras folkpoesi rikare och ännu mer blomstrande än de andra folkstammarnas. Men de kunna näppeligen mäta sig med

dem i seg uthållighet och praktisk företagsamhet. I ersättning äro slaverna mycket mer receptiva och i denna mening bildbara. Redan de gamla slaverna fingo mycket från Bysans, de nyare från den romanska och germanska kulturen.

De geografiska förhållandena ha ock verkat ödesdigert. Slaverna, vilkas europeiska urhem är att söka mellan Weichsel, Njemen, Dnjepr och Karpaterna, voro redan genom sitt läge hänvisade till Orienten, varifrån de fingo många impulser, och deras isolering från den latinska kulturen skärptes genom den kristna kyrkans splittring i Öst- och Väst-Rom. Även deras undanträngande från Östersjön och andra hav gjorde dem undanskymda. Kievs förstöring av tatarerna 1240 lämnade Europa oberört, varemot turkarnas angrepp på Wien 1683 förfärade hela vår världsdel.

VendernaNamnet fortlever som en populär beteckning för slaverna i Lausitz. Jfr ortnamnen Vineta (det skandinaviska Jomsborg) på ön Wollin och staden Venedig. — så kallades slaverna av de romerska författarna — ha fordom haft större utbredning än nu. De funnos i Ungern långt innan magyarerna togo landet vid Theiss i besittning; de framträngde i söder ända till Peloponnesos, och om deras forna förekomst på kontinenten till Elbe och Saale vittnar massan av slaviska ortnamn i Tyskland (Sassnitz av sosnica, gran, Berlin o. s. v.). Efter världskriget får man troligen göra sig beredd på ett nytt slaviskt framträngande åt väster genom de nya slaviska statsbildningarna: Ukraina, Polen, Čechoslovakien och Jugoslavia. När vi kalla dessa stater nya, är det ju oegentligt, ty det gäller blott återupprättandet av riken, som för längre eller kortare tid sedan ha förlorat sin politiska självständighet.

När det nittonde århundradet inbröt, fanns det på Europas politiska karta blott två självständiga slaviska stater, Ryssland och det lilla Montenegro (Crna Gora), det adriatiska berglandet, befolkat av serbiska flyktingar, som åtminstone till namnet voro fria. Slovenernas rike hade tidigt uppsugits i det tyska, Serbien och Bulgarien hade redan i slutet av 1300-talet fallit för turkarna, čecherna förlorade sin oavhängighet genom slaget på Vita berget (1620), och Polen splittrades av de tre grannstaterna 1772—1795.

Det slaviska medvetandet hade först vaknat hos čecherna, som genom hussitfejderna upptogo den ojämna kampen mot Tyskland och Rom;hos slovener och kroater närdes det en tid genom reformationen och renässansen, och Polen var på 1600-talet bäraren av den slaviska idén. Men det var först vid tröskeln till det 19:e århundradet, som den slaviska pånyttfödelsen begynte. Den nya slaviska rörelsen utgick från Österrike, där även de slaviska nationernas medvetande väcktes genom befrielsen från livegenskapen, upplysningssträvandena samt det uppspirande intresset för folkpoesi och jämförande språkforskning. Härigenom föddes den poetiska tanken på en panslavism, d. v. s. sammanslutning av de splittrade slaviska folkstammarna, och denna dunkla idé fick sedermera en politisk formulering i Ryssland, vars nationella medvetande kraftigt främjades genom Napoleons fälttåg till Moskva 1812.

Ända fram till 1700-talet hade det ortodoxa Moskva stått främmande för den väst- och sydslaviska kulturvärlden, och kroaten Križanić (d. 1683), den förste »panslavisten», hamnade till och med i Sibirien för sin allslaviska propaganda, som väl närmast avsåg att vinna Moskva för en katolsk union. Peter den store saknade visserligen icke blick för de övriga slaverna, närmast de i Turkiet, och förklarade sig vilja bliva sydslavernas protektor (1711), men varken han eller Katarina II kunde rycka det samslaviska idealet närmare. Polen stod ju emellan som ett hotande spöke, och den ryska Orientpolitiken avsåg närmast att förverkliga det »grekiska projektet», d. v. s. det ortodoxa tsardömets besittning av Tsargrad (Konstantinopel).

Först i förra hälften av det nittonde århundradet blev Ryssland medvetet om sin ledande ställning i den slaviska världen. Med hänsyn därtill och på grund av dess förbindelser med Skandinavien är det lämpligt att vi begynna denna slaviska överblick med detta land. Schemat blir sålunda:

A. Östslaverna.

1. Storryssar (jämte vitryssar i västra Ryssland).

2. Ukrainare eller »lillryssar».

B. Västslaverna.

1. Polacker (jämte kasuber och slovintser i Västpreussen och Pomerellen).

2. Čecher och slovaker (jämte sorber i Lausitz).

C. Sydslaverna.

1. Serbokroater (jämte slovener i Krain, Kärnthen och Stejermark).

2. Bulgarer.För enhetlighetens skull återgivas vissa konsonantljud med diakritiska tecken sålunda:

c

uttalas

som

ts.

č (polska *cz*)

»

»

tsj (ty. tsch).

ć

»

»

tj (i sv. tjäna).

š (polska *sz*)

»

»

sj.

z

»

»

fr. z (ty. s).

ž (polska ź)

»

»

fr. j.

Litteraturanvisningar: Aage Meyer-Benedictsen: Slavisk Litteratur i Julius Clausens Illustreret Verdens-Litteraturhistorie, Köpenhamn 1901. — Karásek, Slavische Literaturgeschichte I—II, 1906. — Paul Henneberg: Die osteuropäischen Literaturen, 1908. — Helge Almquist: Slavisk kultur i Världskulturen VIII, 1912.

RYSSLAND.

I.

Det nittonde århundradet i Ryssland betecknar det ryska samhällets successiva uppvaknande. Förut hade, utom de självhärskande tsarerna, funnits blott enstaka individer, som hade höjt sig över den stora massan. Livegenskapen, som under de två sista århundradena hade fått oficiell, om också ej lagligt sanktionerad hävd, frodades hänsynslösare än någonsin förut och genomsyrade hela samhället. Den allt mer skärpta censuren i förening med den stora okunnigheten gjorde, att en »allmän mening» ännu icke kunde finnas. Litteraturen under 1700-talets tre kejsarinnor hade endast varit en vitter lek, ett tidsfördriv för hovet under den franska klassicitetens etikett. Personligheten hade ännu icke gjort sig gällande, och till och med så begåvade poeter som Lomonosov och Deržavin förblevo i sin diktning hovmännen.

Gripen av upplysningsperiodens samhällsförbättrande teorier, hade Katarina II visserligen gjort uppslag till sociala reformer, men det stannade vid blotta ansatser, och hon var själv den första att förneka dessa »svärmerier». De verkliga folkbildningsfrämjarna, Radjščev och Novikov, fingo med Sibirien sota för att de sökte omsätta kejsarinnans filantropiska griller i verkligheten.

De reformer, som sedan genomfördes i Ryssland, voro i själva verket icke framvuxna ur ett inre behov som ett följdriktigt resultat av en logisk utvecklingsprocess, utan avtvingades blott i nödens stund eller dikterades genom hugskott från tronen, vilka av de vankelmodiga kejsarna Alexander I, Alexander II och Nikolaj II snart övergåvos. Det blev ett regellöst experimenterande med s. k. vetenskapliga metoder, som slutligen utmynnade i en byråkratisk slentrian. Men när reformarbetet avstannade uppifrån, vidtog revolutionen underifrån. Det rådde planlöshet å ömse sidor, och det slutliga resultatet har hittills blivit bolsjevismen kaotiska anarki med dess flacka negerande av alltbestående. Den nationalistiska absolutismen, grundad av Ivan den förfärlige och satt i system av Alexander I, urartade under Nikolaj I till ett brutalt polisvälde, som till sist ersattes av en lika despotisk pöbeldiktatur.

I stort sett kan det nittonde århundradets utveckling i Ryssland betecknas som en förtvivlad kamp för det fria ordet, och för denna kamp blev litteraturen det viktigaste, att icke säga enda medlet, ty den politiska och sociologiska vetenskapen var kvävd eller låg i sin linda. Denna sociala tendens ger den ryska vitterheten en säregen styrka, men blev på samma gång dess svaghet genom sin ensidighet och därigenom att det rent konstnärliga underskattades. Härtill kommer, att det abstrakta tänkandet är tämligen främmande för ryssarna som

för slaverna i allmänhet. Ryssen kräver en konkret bildbarhet, och hans idéer få konstnärlig form, innan de kristallisera sig i ett filosofiskt system. Det behövdes en Gogols realism för att litteraturkritikern Bjelinskij skulle kunna framlägga ett slags socialt program för det borgerliga samhället. Narodnikerna, som i novellform skildrade böndernas elände, föregingo och voro en förutsättning för den stora bondeemancipationen, och utan Dostojevskijs mästerliga själsanalyser i romanform skulle filosofen Vladimir Solovjev knappt vara tänkbar. Därför kan man i den ryska vitterheten bättre avläsa hela den kulturella utvecklingen än i något annat land.

Det nya århundradet i Europa hade ju begynt i romantikens och det sentimentala natursvärmeriets tecken, och även till Ryssland nådde efterdyningar av dessa rörelser. Men här var det blott formella lånegods, som saknade allt samband med det ryska själslivet, ty Ryssland hade ju icke haft några korståg, något riddarstånd med »minne»-kult eller klassisk renässans; ja, där funnos över huvud inga historiska traditioner att bygga på. Det blev sålunda imitationer, som visserligen riktade litteraturen med några vackra verk, men lämnade det ryska folket i dess helhet totalt oberört.

Föregångsmannen för den nya odlingen var Nikolaj Michajlovič *Karamzin* (1766—1826), som genom sina dagboksanteckningar från en utländsk resa införde Rousseaus natursvärmeri och den sentimentala stilen. Han hade en vaken blick för »naturen», d. v. s. landskapet, men människorna förstod han icke — allra minst sina ryska landsmän, och hans sentimentalitet har intet av den sociala skärpa, som kännetecknat Radiščevs beryktade reseskildring »Från Petersburg till Moskva». Det stannade vid en protest mot psevdoklassiciteten och den torra upplysningen, men berörde ej det ryska samhället. Karamzins monumentala »Istorija Gosudarstva Rossijskago» var ett episkt konstverk på prosa, men blev icke det ryska folkets historia, utan ett äreminne överryska tsarer. Och det är sålunda inte överraskande, att den ädle Karamzin slutade som ett verktyg för den nya reaktionen genom att uppamma den storryska chauvinism och självöverskattning, som kallas *narodnost*, »volkstümlichkeit» på ortodox, tsarisk grund.

Besläktad med Karamzin var poeten Vasilij Andrejevič *Žukovskij* (1783—1851), som genom sina utmärkta omarbetningar av utländska skaldeverk i hög grad främjade den goda smaken och vidgade den litterära ämnessfären, men för den ryska samhällsutvecklingen blev vida mindre betydande än Karamzin. Hans översättning av Bürgers »Lenore» var en poetisk bragd, men när han i sin originaldikt »Svjetlana» med samma stoff gav spökballaden ett lyckligt slut med uppmaning åt flickan, att hon icke borde hängiva sig åt skrock och onda aningar, visar detta bäst, huru främmande den fromt moraliserande poeten var för den äkta romantiken. — Ett starkt intryck av den västerländska vitterheten fick ock Puškins »poetiske lärare» Konstantin Nikolajevič *Batjuškov* (1787—1855), som odlade den historiska elegien, men från en antik epikurism och skönhetskult försjönk i en melankoli, som tidigt övergick till obotligt vanvett.

Napoleons krig hade en dubbel verkan på den ryska utvecklingen. Å ena sidan framkallade Moskvas befrielse 1812 en patriotism, som hos Alexander I fick en mystiskt reaktionär anstrykning. Å andra sidan väcktes hos adliga officerare — de enda, som då ännu representerade det officiella samhället — ett socialt missnöje, som tog sig uttryck i sammansvärjningar före tronskiftet 1825. Det snöpliga resultatet därav är bekant. Den kraftfulle Nikolaj I undertryckte med lätthet revolten den 14 dec. 1825: fem deltagare blevo hängda, och de andra förvisades till Sibirien, varifrån endast få återkommo efter Alexander II:s tronbestigning. Endast genom den lyckliga tillfälligheten att vistas på utländsk mark undgicks samma öde av Nikolaj Ivanovitj *Turgenev* (1789—1871), författaren av det märkliga arbetet »La Russie et les russes» (1847), som klart uppdrog grundlinjerna till en ny stats- och samhällslära, den första i Ryssland efter Speranskijs liberala utkast (1808) enligt principer, som först 1905 kommo till heders.

»Decembermännens» (dekabristernas) opposition mot det ryska självhärskardömet var visserligen under dåvarande förhållanden alldeles utsiktslös, och den hade snarare karaktären av ett militäriskt myteri än en verklig samhällsrörelse. Men den satte dock märke i Rysslands historia och kastade sin skugga framför sig ända till Krimkriget. Det var blomman av den ryska intelligensen, som förtvinade i de sibiriska gruvdistrikten, och inom dess led funnos flera framstående poeter — själva skaldefursten Puškin slapp ju av en slump dela deras öde.

Särskilt må nämnas den på Petropavlovska fästningsholmen hängdeSLAVERNA.

Kondratij Fedorovic Hylejeu (1795—1826), en »medborgare», som ställd^

sin diktkonst i .det politiska samhällets tjänst och som tack vare sin

sydryska börd införde i den ryska litteraturen en frisk fläkt från det,

kosackiska Ukraina genom sina av Byron påverkade historiska ballader.

Värmda av Puskins glöd, mén förbleknande i hans glans, dömdes dessa

dekabristskalder (Venevitinov, Bestuzev-Marlinskij, furst A. I. Odojev-

skij m. fi.) till tidig undergång. De voro äkta ryska patrioter och djupt

religiösa naturer, som ödmjukt kysste riset. ,

I förtid bruten blev ock Alexander Sergejevie Gribojedov^1795—1829),

författaren av Rysslands spirituellaste karaktärskomedi »Göre ot uma»

(Snillets förbannelse), ett lustspel

med en i själva verket djupt tragisk

innebörd. En ung intelligent man

Catskij, som länge vistats i utlandet,

återkommer plötsligt till Moskva.

Han finner sin fästmö förändrad och

i

hela samhället förstelnat. Genom, sin oförbehållsamma sarkasm ådrar sig Catskij sin narraktige farbrors och hela societetens misshag, och när han på en bal utgjuter sin galla över all denna dumhet, skenhelighet och okunnighet, låter hans fästmö antyda, att han har fått en skruv lös, Skvallret sprids på ryktets vingar, Catskij står isolerad i detta lumpna samhälle, som förbannar honom lika mycket, som han själv föraktar det, och han måste rymma fältet. Ye den, som har snille i Ryssland!

Det kulturhistoriska värdet i denna samhällssatir ökas genom den inblick, man får i Moskvas dåtida salonger med många dråpliga typer, vilkas förebilder i verkligheten man lätt känner igen. Gribojedov var själv Catskij, den i samhället isolerade framstegsvännen, missförstådd och häcklad. Och även han drabbades av »intelligensens förbannelse». Hans i Moliéres formella stil komponerade mästerverk, som blev färdigt 1823, fick tryckas först 1831. I själ och hjärta sympatiserande med de-kabristerna, undslapp han visserligen Sibirien, men hamnade som diplomat i Persien, där han mördades av pöbeln. Sålunda stäcktes åter ejtt lovande ryskt levnadslopp. Men hans fragmentariska utkast till en romantisk tragedi »En natt i Gruzien» röjer, att icke heller Gribojedov

hann uttala det sista ordet. Mannen, som efter dekabristernas vanmäkr

|

Gribojedov.RYSSLAND.

tiga försök och romantikernas svaga ansatser skulle göra den ryska litteraturen både nationell och europeisk, var skaldesnillet Puskin. Men även över honom vilade ett göre ot urna: de ryska förhållandena gjorde, att också hans utveckling icke kom att gå i just den framstegsvänliga riktning, som man kunde ha väntat och som han väl själv hade trott på.

" Det är en egendomlig tillfällighet, att den slaviska världens två yppersta skalder, ryssen Puskin och polacken Mickiewicz, föddes nästan samtidigt vid slutet av det adertonde århundradet, båda årsbarn av den tyska romantiken och lärjungar av Byron, och båda offer för den tsariska despotismen, varigenom deras banor en liten

tid möttes. Båda blevo äkta nationalskalder, men under det att Mickiewicz gav uttryck åt en fosterlandskärlek, som i en mystisk mes-sianism såg det universella idealet, vart Puskin, om ock ofrivilligt, representanten för en storrysk nationalism, som sedan urartade på brutalt sätt.

Alexander Sergejevic Puskin(l7M —1837), som på mödernet ärft ett sydländskt (afrikanskt) temperament, fick en vårdslösad, mondän uppfostran i ett förfranskat hem och tillbragte som tjänsteman i ett ämbetsverk några sorglösa år (som han skildrat i »Egyptiska nätter»). Förvisad till södern, fick han på Krim och i Kaukasien ett starkt intryck av den byronska romantiken, men försonade sig med Nikolaj I, tog anställning vid hovet och slutade sitt oroliga liv i en duell. Hans levnad blev sålunda ej heller lång, och dock hann han genomlöpa många skeden av litterär utveckling. Först påverkades han av Parnys epikurism och André Chéniers antikiserande odediktning. Den italienska romantikens lekande ande fläktar i hans första större verk, »Ruslan och Ljudmila», med ämne ur den ryska sagovärlden, och framför allt påverkades han av Byron i några poetiska berättelser, bland vilka märkes den ypperliga »Tsigenarna», där även Chateaubriands inflytande spåras.

Men byronskt var Puskins väsen icke. Han hade intet av den brittiske skaldens demonism och titanism, intet av världssmärta och* disharmoni med världsordningen, ehuru han led av den politiska omgiv-

ningen. Hans »hjältar» (»Fången i Kaukasien» eller khanen i »Springbrunnen i Bachcisaraj») äro inga viljestarka, rebelliska korsarer, utan ganska intresse- och karaktärslösa figurer. Av Byron lånade Puskin blott formen, den yttre kompositionen, den raljerande och ironiserande tonen med lyriska inlägg och personliga invektiv. Byron var starkare i sin indignation och mer sublim, Puskins slaviska vekhet röjde sig i en mer värmande lyrik.

Puskins ryska skaplynne arbetade sig småningom fram i hans mästerverk »Eugen Onegin» (1823—31), ett lyriskt epos på realistisk grund och det första försöket till en rysk samhällsskildring, ty de föregående kulturbilderna hade varit rena karikatyrer eller sentimentala fantasier. Här målas ryska landskap i olika årstider, och huvudstadens fadda salongsliv ställes i motsats till det idylliska lantlivet på en herregård. Men liksom i Mickiewicz' »Herr Tadeusz» är det ett adelssamhälle, ty bönderna hade ännu icke plats i den ryska och polska litteraturen. De lantliga idyller, som framställts i 1700-talets ryska vådeviller, hade varit parodier på verkligheten, och Novikovs samt Radiscevs bondeskildringar voro direkta tendensskrifter.

Med Onegin skapade Puskin en rysk typ, som blev stamfar för en hel rad underliga »hjältar» i den ryska historien, dem Turgènev kallade »överflödiga människor», de där duga till intet och ej kommit på sin rätta plats. I grund och botten begåvade, personligt sympatiska, men svaga karaktärer, sakna de principer, energi, dådlust; de ha lämnat den ena stranden utan att nå den andra och existera »utan fäste», liksom Ploszowski i Sienkiewicz' förträffliga roman om »l'improductivité slave». De ha tömt njutningens bägare i botten, känna blott livsleda och lida i medvetande av att de ej ha fått utveckla sina möjligheter. Onegin heter hos Lermontov Peëorin, »hjälten från våra dagar», och Beltov i Herzens roman »Vem är den skyldige?». Han får sin konstnärliga fulländning i Goncarovs Oblomov och spökar oupphörligt i Turgenevs, Dos-tojevskijs, Tolstojs och Cechovs skrifter. Det var först Maxim Gorkij, som genom sina dådkraftiga »bosjaker» (barfotingar) uppställde en hälsosam motvikt mot dessa små ryska Hamletar. Onegin var ett barn av Katarina II och Voltaire, med Rousseau och Byron som faddrar, en produkt av den brytningstid, som kulminerade med dekabristernas frihetssvärmeri och fick sin avslutning i Sibirien eller i andlig försoff-ning, där de försvunno lika spårlöst som Onegin i dikten, så framt de icke tidigt ljöto en våldsam död som Vladimir Lenskij i Puskins roman på vers eller som Puskin själv. Men i motsats till dessa manliga stackare ställde Puskin den viljestarka ryska kvinnan i skepnad av Tatjana, den ryska litteraturens Eva, stammoder för en mängd ståtliga kvinnogestalter, t. ex. Turgenevs Natalja i »Rudin» eller Lisa i »Adels-RYSSLAND.

nästet» — med många levande motstycken i den ryska revolutionens historia.

Under utarbetandet av »Onegin» fann Puåkin småningom sig själv och återvann den konstnärliga jämvikten.

Genom sin estetiska individualism och en viss kvietism räddade han sig ur konflikten med tsarmakten, och om den revolutionäre frihetskämpen därvid gick förlorad, räddades åt Ryssland något vida mer: en stor nationalskald, som förstod att i sig upptaga det bästa av den västerländska kulturen och omplantera den på rysk jordmån. Detta framträder tydligt i den poetiska berättelsen »Poltava» (1828), vars fabel (Mazepas kärleksäventyr och vilda ritt) tydligen pekar tillbaka på Byron, men vars slut är ett förhärligande av tsar Peters kulturella verk. Och denna lovsång över tsar-dömet tog sig ännu starkare uttryck i poemet »Bronsryttaren» (1833), vari berättas, huru en stackars tjänsteman, som vid en översvämning av Neva förlorat sin fästmö, vid Peter den stores ryttarstaty smädar huvudstadens store byggmästare, men efter denna hädelse förlorar förståndet. Tsardömet är en obetvinglig, hypnotiserande makt! Är man född i Ryssland, får man ock finna sig i de ryska förhållandena!

Den kult, som i Ryssland ägnas Puskin, kan för främlingen tyckas överdriven, ty han kan näppeligen räknas till världslitteraturens främsta skapande andar. Hans fantasi har ingen djärv flykt i nya världar, och hans tankar tränga ej djupt. Men hans författarskap omspände en rik sfär — från den västerländska konstdikten till den slaviska folkpoesien. Han blev för den ryska litteraturen den store banbrytaren, liksom Peter I i historien; han var en äkta skald, som tog sitt livskall allvarligt, och Dostojevskij prisade honom som den ryska andens profetiska uppenbarelse, som »allmänniskan», den där förenade sitt äktryska kynne med universella bildningssträvanden och sökte försona de europeiska motsägelserna. Han upptog Don Juan-motivet i »Den förstenade gästen» och utarbetade ett par nya scener i »Faust», han var förtrogen med de sydslaviska hjältekvädena, utnyttjade poetiskt Koran, och i »Mozart och Salieri» ställde han snillet mot talangen, den höga konstens okränkbarhet mot den småsinta yrkesavundsjukan. Och framför allt lag Puskins betydelse i hans musikaliska språk och konstnärliga form, hans sant mänskliga frimodighet — vare sig att han sörjde över de-ka bristernas lott eller ödmjukt hyllade kejsaren.

Och Puskins betydelse för Ryssland röjer sig än i dag — därom vittna t. ex. Merezkovskijs och Bunins dikter — och sträcker sig till snart sagt alla områden. Med sin sceniska torso »Boris Godunov», påverkad av Shakespeare, skapade han Rysslands historiska drama och genom »Rusalka» det nationella sagospelet. Hans visserligen dilettantiska studier om Pugaßevs bondeuppror under Katarina II: s regering främ-

jadc i sin mån den historiska forskningen, hans berättelser på prosa: förberedde realismen i vitterheten, och genom sin tidskrift »Sovremen-nik» gav han lyftning åt den litterära kritiken. Men framför allt var han skaldefursten, som bildade en hel skola av lärjungar (Kozlov, furst Vja-zemskij, baron Delvig, Baratynskij m. fi.). Liksom Goethe, med vilken han brevväxlat, hade han gudagåvan att poetiskt tillgodogöra sig alla upplevelser och, trots den officiella förödmjukelsen vid hovet, kunde han försona sig med världen, ty han uppsökte dess ljusa sidor i naturen, konsten och kärleken.

Påskins något yngre samtida och själsfrände Michail Jurjevic Lem montov (1814—1841) hade också tjusats av Kaukasien, där han hade

varit redan som barn och dit han förvisades två gånger, och hans egen härstamning från de skottska högländerna drog honom ännu närmare till Byron, med vilken han var andligt befryndad genom sin kalla skepsis, sitt sarkastiska världsförakt och sin demoniskt lidelsefulla natur. Men i olikhet med Puskin var Lermontovs byronism originell: »Jag är ingen Byron, jag är en annan. Men som han är jag en förföljd främling i världen, ehuru med rysk själ.» Och även därutinnan var han.olik Puskin, att han i sina kaukasiska berättelser (»Hadzi-Abrek» och »Izmail-bej») sökte sina hjältar icke bland fångade ryssar, utan hos de tappra, frihets-älskande tsjerkesserna.

En byronsk idé förföljde Ler-montov i hela lians oroliga liv: Lucifer-Kain, och den tog hos honom form i den underbara dikten »Demonen», vari hans egen demonism, lidelsefullhet, egoism, trots och vekhet sammansmält till ett underbart helt mot bakgrunden av det kaukasiska berglandskapet med österländsk mystik och gruziska sagomotiv. Demonen, som förför furstedottern Tamara, är skalden själv, som irrar hemlös omkring, trängtar efter det goda, syndar, ångrar sig och syndar på nytt. Och lika gripande är den poetiska berättelsen om

»Klostergossen», som rymmer och njuter några dagars frihet. Även den är en själsbikt, vari man läser en anklagelse mot hela det nikolaiska systemet med dess ortodoxa tyranni och tsariska

tvång. Och liksom den stackars klostergossen fick Lermontov tidigt dö i sitt kära Kaukasien.

Att Lermontov även som nationell skald skulle kunnat gå långt bevisar hans folkliga kväde om tsar Ivan Vasiljevitf, den unge livdrabanten Kiribejevic och den käcke köpmannen Kalasnikov, vilket mästerligt återger de gamla bylinornas episka stil. Som skald var Lermontov icke underlägsen Puskin, men lian kunde icke få samma nationella betydelse, ty han saknade dennes mångsidiga konstnärskap, harmoni och vida livssyn. Lika isolerad,som han stod i livet, är han i den ryska litteraturen, och han fick knappt mer än en efterföljare, den genom utsvävningar tidigt dödsdömde A. I. Polelajev (1805—38) som liknade Lermontov i självsvåldigt trots, men saknade hans själsdjup. Det ligger något förfärande tröstlöst över Ler-montovs liv och diktning, och hans bittra självanklagelse blev på samma gång domen över det dåtida Ryssland: »Som en dyster, snart förgäten flock skrida vi genom världen ljud-och spårlöst utan att ha skänkt seklerna en enda fruktbar idé, ett enda snilleverk. Vår döda mull skall föraktligt smädas av våra strängt dömande ättlingar, liksom en ruinerad far av sin gäckade son.»

I skarpaste motsats till den aristokratiske Lermontov står hans samtida, folklyrikern Alexej Vasiljevic Koltsov (1808—42). Han var den förste ryske skald, som framgick direkt ur böndernas led, och hans vagga stod i det sydländska Voronez, där jorden har något av Ukrainas varma yppighet. Han överflyttade folkvisan till litteraturen, blev för lyriken vad fabeldiktaren Krylov (1768—1844) var för den folkliga didaktiken, och hans sångmö var en sjungande skördekvinna. Men vid beröringen med Petersburgs råa klimat vissnade den ömtåliga plantan, och även Koltsov gick tidigt under. Djupare blick för det ryska folklynnet saknade denne slaviske Bums icke, och hans eget livsöde var djupt tragiskt. Men han förblev ändå idylli-kern, och ett verkligt förstående för det ryska folkets sociala förnedring hade han icke. Detta var förbehållet hans efterföljare I. S. Nikitin (1824—61), som särskilt genom sin medkänsla för den rvska

bondkvinnan blev föregångare för seklets främste proletärskald i Ryssland, Nekrasov.

* * *

Påskin hade räddat den ryska poesien från den nikolaiska censuren genom att göra den tendensfri, och därigenom bevarade han ock sin egen skaldiska frihet. Hans horatianska förakt för profanum vulgus förledde honom till skarpa utfall mot den »praktiska» nyttigheten, och denna rart-pour-1'art-teori var för det officiella Ryssland icke ovälkommen.

I denna riktning fortgingo några skalder, som stodo främmande för de sociala problemen och fördjupade sig i sin egen känslovärld — till båtnad för Utteraturen, men utan inflytande på den ryska utvecklingen.

Afanasij Afanasjeviö Sensin-Fet (1820—92) är Rysslands främste idealiserande naturdyrkare. Han hade ej många strängar på sin lyra, men de klinga med underbara välljud. Hans »Aftoneldar» återgiva med sällsynt melodisk konstnärlighet årstidernas skiftningar i naturen, och särskilt vårnatten har ej funnit en mer hänryckt lovprisare. Han skilde ej mellan fenomenens värld och den inre verkligheten, ty den förra är för honom blott en övergående dröm. Människorna leta sig som blinda fram och följa sina känslors drifter, men vägledningen är för Fet den gudomliga ingivelsen, ekstasen.

Tjucev (1803—73) kan betraktas som Rysslands djupsinnigaste tankelyriker, med fin bildning förenande en panteistisk världsåskådning, som i det kaotiska mörkret såg urkällan. För Tjucev var tänkandet lika med att leva. Han förandligade naturen, i vilken människan uppgår genom en inre frändskap. Det individuella livet är ett fantom, varur döden befriar. »Allt är i mig, jag är i allt. Världen är ej avslutad och blir kanske aldrig färdig; i

jordens inre försiggår ett vulkaniskt arbete.» Dessutom har Tjuéev sin stora kulturella betydelse som den poetiske tolkaren av slavofilernas svärmerier om Rysslands världshistoriska mission genom besittningstagandet av Konstantinopel.

•Sensin-Fet.RYSSLAND.

»Man måste tro på Ryssland, ty med blotta förnuftet kan man ej fatta det.»

Greve Alexej Konstantinovic Tolstoj (1817—75) var likaledes en skönhetsdyrkare, främmande för samhällsproblemen. Han öste dels ur den gamla hjältediktningen från den varjagiska tiden, dels ur Ukrainas och Krims naturskönhet. Men han var mer historiker än skald och vann sin berömmelse genom en roman från Ivan den förfärliges tid och en brett anlagd dramatisk trilogi från Smutnoje vremja, »den stora oredan» före den romanovska dynastiens tronbestigning. Till den fornslaviska världen drogs ock Apol-lon Nikolajeviö Majkov (1821—77), som i det storslagna dramat »Två världar» behandlade brytningen mellan hedendom och kristendom i Rom.

Alla dessa skönlitterära yttringar voro dock icke ägnade att bryta udden av Nikolaj I:s reaktionära narodnost och lyfta Ryssland ur för-sumpningen. Det ryska samhället vaknade icke av sådana locktoner.

Men andra krafter verkade, och det är ett vackert bevis på den mänskliga tankens obetvinglighet, att märkliga inre rörelser uppstodo just under Nikolaj I:s regering. Och det förlösande ordet kom från Ukraina.

Här möter oss bilden av en av Rysslands underligaste författare, Nikolaj Vasiljevic Gogol (1809—52). Det ligger något nästan hemskt över denna personlighet, som ingöt sin själ i livlösa föremål, men tog anden ur människor, så att de blevo som levande lik. Vem annan kunde ha skrivit en bok, som heter »Döda själar»? Han kom till Petersburg från Dnjepr som en frisk vårfläkt. Hans »Aftnar på hemmanet i Di-kanka» genomströmmas av en folklig lyrik, av en än satirisk, än mystisk fantasi, som var moskoviten främmande, och hans präktiga berättelse »Taras Bulba» lät den gamla kosacktiden stå upp med idealiserad glans i den storryska litteraturen. Men några små skisser med motiv från Petersburg — framför allt »Kappan», som för första gången gav en inblick i tjänstemannaproletariatets eländiga värld — läto i Gogol förmoda en ovanligt skarpsynt samhällsiakttagare, och detta be-

A. Tolstoj.SLAVERNA.

Gogol. Bjclinskij.

sannades år 1836, dä själva den kejserliga teatern i Petersburg uppförde hans lustspel »Revisorn», det skoningslösaste, som väl någonsin skrivits om den ryska byråkratiens dumhet, dryghet och falhet. Och så följde 1842 den första (och bästa) delen av mästerverket »Döda själar», romanen om den ryske Don Quijote, som söker mänskliga dårskaper och fel. Här blottades i all sin nakenhet Rysslands värsta onda: livegenskapen, och Gogol frammanade andar, som han själv sedan icke kunde besvärja. I konflikten mellan idealet och verkligheten förnekade Gogol sig själv genom att bränna sina papper och slutade som botgörande asket med ett slags andligt självmord.

Gogol representerade två sidor av den ryska samhällsutvecklingen. Som konstnär på realistisk grund tillhörde han det liberala, västerländska partiet, men i sin världsåskådning stod han kvar på den konservativa ståndpunkten, och denna konservativa själsläggning färgades av en äktrysk mystik, som hos Gogol fick näring dels av hans lillryska övertro, dels av hans intima bekantskap med katoliker i Rom, där han länge vistades. Efterhand greps han av övertygelsen, att han hade ett särskilt gudomligt värv att fylla som sedlig folkuppfostrare och att allting var bättre i Ryssland än i Västerlandet. Till samma resultat hade ju ock 1700-talets kvickaste komediförfattare Fonvizin kommit, och samma utveckling kan påvisas hos L. N. Tolstoj och flera andra ryssar. Vill man lära känna den verklige Gogol, bör man studera hans

märkliga själsdokument »Valda brev till vännerna» (1846), vari han till och med avslöjade sig som en försvarare av livegenskapen med dess »patriarkaliska» samhällsskick och av den ryska ortodoxiens ofelbarhet.

Men den fara, som hotade den ryska utvecklingen genom Gogols reaktionärt verkande mystik, avvärjdes lyckligtvis genom en kritiker, till vilken det moderna Ryssland står i stor tacksamhetsskuld: Vissarion Grigorjeviö Bjelinskij (1810—48). Trots vissa ensidigheter och påtagliga brister i sin bildning skall han alltid intaga ett hedersrum i den ryska kulturhistorien genom att ha väckt den allmänna meningen och i samhällets tjänst ställt litteraturen, som borde vara både realistisk och demokratisk. Han framhöll kraftigt Puskins konstnärliga betydelse, men påpekade ock vådorna av poesiens förnäma likgiltighet för de sociala problemen. Bjelinskijs litterära årsöversikter i »Otecestvennyja Zapiski» på 1840-talet kunna alltjämt läsas med stor behållning, och han kan betraktas som faddern för en lysande rad av ryska romanförfattare fram till Tolstoj. År 1846 var märkligt i Ryssland, ty då debuterade under Bjelinskijs ledning Druzinin, Grigorovie, Turgenev, Dostojevskij., Goncarov, Saltykov-Söedrin och W. Krestowski (fru Chvoscinskaja). Bjelinskij kan ock betraktas som grundaren av den kulturströmning, som kallas zapad-nicestvo (västerländskhet) och som i direkt anslutning till Västerlandet och fullföljande av Peter den stores verk såg Rysslands räddning från barbarisk förstelning.

Vid Bjelinskijs sida står Peter Jakovlevic Caadajev (1794—1856), som i bokstavlig mening fick pröva Gribojedovs »göre ot uma», ty han blev officiellt förklarad för tokig, sedan hans uppseendeväckande »Filosofiska brev» hade publicerats 1836. Däri påvisade han Rysslands andliga isolering, dess princip- och rotlöshet, bristen på grundlighet, metod, logik. Det var — ur katolsk synpunkt — det första försöket att ge en filosofisk analys av ryskt själsliv och rysk historia.

Mot denna »västerländska» kulturströmning uppträdde en rörelse, som fick namnet slavofilism. Ursprungligen hade de båda grupperna stått i samma läger och hämtat sitt gemensamnia material ur den tyska

Caadajev.

filosofien, särskilt Hegel, vilkens teorier om det absoluta förnuftets successiva uppenbarande hos olika folk gåvo anledning till den principiella brytningen. Redan 1830 kom Ivan Vasiljevic Kirjejevskij (1808— 56), broder till en berömd samlare av ryska folkvisor, till den slutsats, att alla västerländska folk redan »hade fullbordat sin kallelse och utformat sin karaktär). Stående på religiös-ortodox grund och besjälade av en varm fosterlandskärlek, sökte dessa slavofiler ge en filosofisk formulering åt problemet om ryssarnas nationella medvetande, som vore väsentligt olikt det västerländska. Det övriga Europa hade två säregna drag, som Ryssland lyckligtvis saknade: »ensidig omdömesförmåga» och en dualism i samhället (»erövrare och underkuvade»), som måste leda till »ruttenhet» och förfall. De främsta målsmännen för dessa idéer blevo Konstantin Sergejevic Aksakov (1&17—60) och den märklige sociologen-poeten Alexej Stepanovic Chomjakov (1804—60). Den sistnämnde fann det ryska väsendet så dyrbart just därför, att det hade bevarat de kristna principerna i deras renhet. Den verkliga kristendomen låge i ortodoxien, och historien hade kallat Ryssland att gå i spetsen för den universella utvecklingen. »Ryssland är nödvändigt för folken.»

Både som politisk maxim och som vetenskaplig teori var slavofi-lismen ohållbar, och Nikolaj Jakovlevic Danilevskijs raspsykologiska studie »Ryssland och Europa» (1871) med hypotesen om rastypernas oföränderlighet gick stick i stäv mot den moderna forskningen. Överhuvud var slavofilismen en känslosak, men just därför slog den så mycket djupare rötter i Ryssland, och dess förkunnare kunna betecknas som Rysslands första äkta romantiker. Deras konstlade system byggde på historiska hugskott (t. ex. i fråga om den ryska mirens — bykommunens — förmenta ursprunglighet), men indirekt verkade de gott genom att främja fornforskning, sociologi och demologi. Deras folklighet stod ofantligt högre än Nikolaj I:s officiella narodnost, och i likhet med zapadnikerna sågo de i livegenskapen ett av Rysslands värsta kräftsår.

Men icke ens så lojala undersåtar som slavofilerna sågos med blida ögon av Nikolaj I:s regering, som allt mer

stelnade i byråkratiska former och misstro mot allt slags rörelse. Censuren och »tredje avdelningen av H. M. kejsarens särskilda kansli» blevo de allsmäktiga faktorerna i Rysslands inre politik med sitt konsekventa negerande av allt, som icke hade tsarisk stämpel. Undervisningsministern Siri-nskij-Sisniatov t. ex. fann filosofiens gagn obevisat, men dess skada påtaglig, och 1840 yttrade hans kollega furst Urusov: »Med hänsyn till det allt mer växande strävandet efter högre bildning är det tid att sörja för att ordningen hos de borgerliga klasserna icke rubbas genom för mycket

bildningslust.» År 1849 ströks ämnet europeisk statsrätt vid universiteten, år 1850 filosofien, »den tyska lärdomens fördärv», och logiken skulle »harmoniera med den gudomliga uppenbarelsens sanningar»! Aven de slavofila publikationerna förbjödos. Nu domnade denna ryska kulturkamp bort av sig själv utan att ha lett till något positivt resultat. Men genom den hetsige Ivan S. Aksakov (1823—86) kom den slavofila rörelsen på ett sluttande plan och utmynnade i en s. k. pansla-vism, som i själva verket var en förtäckt panrussism och 1858 ledde till bildandet av det aggressiva militärparti, som bar det oskyldiga namnet »Slaviska välgörenhetssällskapet».

Men den stolta byggnad, som Ni-kolaj I hade upptimrat, var i själva verket en mycket skröplig skapelse. Det fria ordet var visserligen förstummat inom Ryssland, men till utlandet räddade sig åtskilliga framstående män — liksom på 1600-talet Kotosichin till Sverige —- och därifrån hördes deras stämmor även till hemlandet. Bland dessa landsflyktingar märkes i främsta rummet skaparen av den revolutionära ryska emigrantlitteraturen Alexander Ivanovic Herzen (1812—70), en syntetisk förening av zapadnicestvo och slavofilism och det kanske mest helgjutna försöket i Ryssland att försona västerländsk kultur med östslaviskt själsliv. Född av en tysk mor — liksom skalden Fet — hade han fått tysk bildning, men av sin far, en rik godsägare, ärvt kärleken till den ryska jorden. Hans memoarer (Byloje i dumy, »Dich-tung und Wahrheit») äro en prydnad för den ryska kulturhistorien, liksom furst Krapotkins. Hans politiska studier »Från den andra stranden» utgöra en spirituell analys av rysk och europeisk samhällshistoria ur radikal synpunkt, och hans roman »Vem är den skyldige?» (1847) berörde för första gången äktenskapsfrågan ur en fördomsfri, social synpunkt. Men sin största ryktbarhet vann Herzen genom sin i London utgivna tidskrift »Kolokol» (klockan), som ringde in en ny tid för Ryssland. Och i repet till denna stormklocka drog Bakunin (1814—76), den europeiska anarkismens fader och Lenins andlige läromästare.

Ivan Aksakov.

Men nu hade det nikolaiska väldet redan störtat. Krimkriget gav dödsstöten, och den nye kejsaren Alexander II övertog ett tungt arv efter sin far.

II.

Livegenskapens upphävande 1861 betecknar en vändpunkt i Rysslands historia, men någon omvälvning i det ryska samhället blev det därför icke, ty fortsättningen infriade icke de vackra löften, som början hade givit. Den polska resningen verkade reaktionärt, och genom den storryska nationalitetens hegemoni i öster skärptes den tsariska absolutismen. I samma mån som Herzens inflytande sjönk, vann i betydelse Katkov (1812—87), den talangfulle och stridslystne redaktören av »Moskovskija Vjedomosti». Men ju mer reformerna avstannade, dess mer ökades det allmänna missnöjet, och från och med 1860-talet begynte den revolutionära rörelse, som fått det vulgära namnet nihilism och som utmynnade i kejsarmordet 1881. Alexander III lyckades visserligen kväva den i det yttre, men i det inre jäste det alltjämt, tills glöden i det tjugonde århundradet slog ut i full låga och ledde till den kaotiska anarki, som vi nu uppleva.

Själva bondeemancipationen blev en besvikelse, ty bönderna fingo för litet jord och tyngdes av för hårda skattevillkor. De vanskötta adelsgodsens antal sjönk visserligen (från 75 % av all privatjord minskades de vid sekelslutet till 50 $), men böndernas jord växte icke i samma proportion (från 5 % år 1875 till endast 20 %).

Folket blev visserligen fritt, men var det lyckligt? Det var den stora frågan, som måste besvaras med nej.

En ansats till självstyrelse gjordes visserligen under reformperioden 1861—64 genom inrättande av s. k. zemstvo, ett slags landsting eller hushållningssällskap. Lagen, som trädde i kraft 1864, gav i själva verket den enda medborgerliga organisationen i Ryssland före duman och innebar ett frö till konstitutionell självstyrelse, på samma gång som den utförde ett kulturellt värv genom att främja skolväsen, hälsovård o. d. »Vi ha»—yttrade furst Vasilcikov — »med en i världshistoriens annaler exempellös djärvhet beträtt en ny väg i det offentliga livet»....

Men målet nåddes icke på denna väg, ty den vackra idén förfuskades genom de hinder, som byråkratien lade i vägen, och efter kejsarmordet segrade reaktionen på nytt. Redan från början uppstodo konflikter med regeringen, som förordnade, att guvernörerna kunde upphäva zemstvos beslut, om det var »olagligt», och steget togs fullt ut 1889

genom inrättande av s. k. zemskie nacalniki, som fingo administrativ myndighet och domsrätt. Regeringen kunde avsätta de kommunala tjänstemännen, och skatterna indrevos av polisen.

Böndernas okunnighet i förening med deras apatiska slöhet — en naturlig följd av livegenskapen — försvårade ock den normala utvecklingen. År 1828 hade det i Ryssland funnits blott 600 folkskolor! År 1850 steg antalet till 8,200, och 1880 fanns det redan 22,700 skolor med l1/2 million lärjungar. Men genom statens och kyrkans egenmäktiga ingrepp förblev folkbildningen ändå ytterst låg. Efter 18741eddes zemstvo-skolorna av regeringens inspektörer, och kommunalskolorna motverkades av den heliga synoden genom kyrkoskolor. Denna »klerikala» riktning stärktes genom den statsrättsligt bildade chefen för den heliga synoden Pobjedonostseu (1827—1907), den ryska absolutismens teoretiker, som ur ortodox synpunkt konsekvent bekämpade den moderna vetenskapen och betvivlade folkskolans bildningsförmåga. Söndagsskolorna på 1860-talet uträttade föga, och nihilisternas »gående till folket» (propagandan på landsbygden) bar ej de rätta frukterna. Vid sekelskiftet fick av 12 mill. skolplikt;ga barn i Ryssland blott en tredjedel nödtorftig undervisning. Det var först 1906 som ett enskilt sällskap för »folkuniversitet» bildades i Moskva och Petersburg, och även denna rörelse förrann i sanden, likaså det folkupplysningsarbete, som utfördes av billighetsförlaget »Posrednik» och enstaka personer, däribland prästen Grigorij Spiridinovic Petrov.

Lika dåligt beställt var det med den högre undervisningen. Under Alexander I hade universiteten visserligen reformerats och ökats till 8, men den vetenskapliga forskningen kringskars, och föreläsningarna minskades. Studenternas missnöje alstrade demonstrationer, strejker och hemliga föreningar,, där förbjudna frukter slukades med begärlig-het. Universitetens självstyrelse och domsrätt upphävdes 1884, liksom ock studenternas »nationsföreningaD>; rektorer och dekaner utnämndes av regeringen, professorerna av undervisningsministern Lägger man härtill jordbrukets förfall, den osunda finanspolitiken (brännvinsmonopolet av år 1894) och den konstlade industrialismen samt den dåliga samfärdseln (först 1830 började ordentliga landsvägar anläggas i Ryssland), kan man förstå, att den socialpolitiskt färgade skönlitteraturen icke saknade stoff för sina i diktens form omklädda anklagelser.

* * *

Det skall räknas Rysslands studerande ungdom t'll förtjänst, att det var från den, som den nya andliga rörelsen utgick. Denna ungdom

var visserligen ganska omogen och misstog sig ofta om medlen, så att rörelsen urartade till en okulturell terrorism. Men skulden härför drabbade mindre studenterna själva än regeringen, som icke aktade på tidens tecken, utan våldsamt hämmade detta brusande vårflöde.

Förkämpen i denna vårbrytning blev Nikolaj Gavriloviö Cerny-sevskij (1828—89), som med två års

rannsakningshäkte och 20-årig förvisning till Sibirien fick plikta för att han i sina »Brev utan adress» hade vågat kritisera de sociala frågorna. Men just genom detta martyrskap blev hans namn känt, och för ungdomen fick han en något överskattad betydelse, särskilt som författare av den otympliga utopiska romanen »Vad är att göra?», som pläderade för »samvetsäktenskap» och familjelivets underordnande under de sociala intressena. Han utgick ur Bje-linskijs skola, men stod på en fullt modern, sociologisk basis och fullföljde den kritiska utveckling, som redan hade påbörjats av Dobroljubov (1836—61) genom framhållande av folkets sedliga kraft, Apollon Gri-gorjev (1822—64), siaren av den kommande revolutionens kaos, och Dmitrij Ivanoviĕ Pisarev (1841—68), den »progressive realisten», som i sin epikureiska egoism och sin ensidiga överskattning av de exakta vetenskaperna sökte bringa nihilismens lösa satser i ett slags system.

Det nittonde århundradets inre kamp i Ryssland gällde främst livegenskapen och undanröjandet av dess socialekonomiska och moraliska verkningar. Alltifrån slutet av det adertonde århundradet hade denna fråga stått på dagordningen och trängde till lösning efter Krim-kriget. Lättnaden i censuren löste en mängd bundna andar, och litteraturen blev anklagande. Det skapades en typ, som kallas »den ångerfulle adelsmannen», och studiet av det ryska bondelivet blev lika mycket en samvetsangelägenhet som en modesak.

I spetsen för denna litterära rörelse gick poeten Nikolaj Alexejeviö Nekrasov (1821—77). Hans diktning tyngdes ofta av den skarpa tendensen, men i sina bästa stunder var han äkta skald. Den poetiska berättelsen »Jätten Frost Rödnäsa» är en gripande skildring, huru en

Cernysevskij.RYSSLAND.

Nek ra sov.

fattig bondänka fryser ihjäl i skogen (Nekrasov var framför ^llt den ryska moderns skald), och hans fragmentariska epos »Vem har det bra i Ryssland?» är det första försöket att ge en poetisk totalbild av dryckenskapen och eländet på den ryska landsbygden."

Vad Nekrasov begynte på vers, fullföljdes på realistisk prosa av de s.k.narodnikerna, avsigkomna prästsöner, som drevo kring på landsbygden och därifrån fingo stoff tor sina bedrövliga verklighetsskildringar i skissform. De konstnärliga bristerna ersattes av den hänsynslösa uppriktigheten i dessa svartmålningar; det var röster från de djupa leden, och genom att själva

gå under i den förfärliga livskampen fingo dessa tvetydiga folkuppfostrare något tragiskt över sig. Om Gljeb Uspenskij (1840—1902) hade sin styrka i att påvisa »den zoologiska kampen för tillvaron», jordbrukets fördärvande genom industrialismen och »jordens makt»

över den sunda själen, utmärkte sig A. I, Levitov (1835—77) genom ett barnsligt natursvärmeri och en naiv tro på det goda i mänskligheten. — Men vilken ofantlig skillnad mellan dessa ryska folkbilder och den idylliska framställningen av det ryska lantlivet i »Familjekrönikan» av Ser-gej Timofejevic Aksakov (1791— 1859), far till de båda slavofilerna! Dessa memoarer giva en mästerlig kulturbild av det gamla Ryssland med dess patriarkaliska despotism, råa godmodighet och »breda natur». Över detta lantliv i det avlägsna Ufa (Orenburg) svävade ännu något av 1500-talets »Domostroj» med dess husaga, kärvhet, slöseri och enkelhet. Men huru sant mänsk-

Gljeb Uspenskij.

liga och därför sympatiska äro icke de uppträdande personerna!

Det första direkta angreppet mot livegenskapen i det nittonde århundradets skönlitteratur gjordes 1846 av Dmitrij Vasiljevic Gri-gorovic (1822—99) med de något sentimentalt färgade bynovellerna »Byn» och »Anton olycksfågeln». Mot medelklassens, särskilt köpmansståndets kälkborgerliga okunnighet, råhet och sedefördärv (»mörkrets rike») riktade sig däremot tendensen i komedierna av Alexander Niko-lajevic Ostrovskij (1823—86), Rysslands nationellaste och produktivaste

skådespelsförfattare, som med förkärlek skildrade brytningen mellan den äldre konservativa generationen och den yngre. Mot den halvasiatiska byråkratien med dess korruption och andliga tomhet vände sig Rysslands främste satiriker Michail Jevgrafovic Saltykou-Scedrin (1826—89). Hans »Skisser från Kru-togorsk» äro klassiska, om ock starkt karikerade interiörer ur det fadda småstadslivet. Saltykov skapade en säregen stil (delvis för att undgå censurens blanksvärta), och hans »taschkendare» och »pompadurer» ha blivit bevingade ord. Men bakom det burleska skämtet låg ett djupt allvar, och genom den hemska ror manen »Herrarna Golovlev» gjorde Saltykov sitt skarpaste snitt i den sjuka samhällskroppen, i det han påvisade, huru livegenskapen återverkade förfäande just på godsägarna själva.

Samma syfte vann på ett mer konstnärligt sätt Ivan Alexandrovif' Goncarov (1812—91) genom den äktryska romanen »Oblomov» 1857. Oblomov är typen av en försoffad ädling, som Gonöarov redan hade skisserat i sina romaner, »En vanlig historia» och »Bråddjupet», men som först nu fick sin konstnärliga fulländning. Oblomov är en samhällsprodukt både av det utlevade adelssamhället och av det dåsiga slättlandskapet vid Volga. Ej ens kärleken kan rycka upp honom ur denna konstanta slöhet, som icke blott är ett apatiskt, negativt karaktärssymtom, den uttröttades tillfälliga förslappning eller en reaktion efter utsvävningar eller överansträngningar, utan just det normala tillståndet. Det var ej heller en tillfällighet, att Oblomov hade samma

Saltvkov-Seedrin.

förnamn (Ilja) som bonden från Murom, vilken enligt de gamla bylinor-na också bekajades av en medfödd tröghet och inneboende brist på dådlust. Det var denna oblomovstjina, som i hög grad försvårade livegenskapens upphävande och 1860-talets reformarbete. Den gjorde sig starkt kännbar till och med hos L.N. Tolstoj i hans passiva »ickemotstånd mot det onda», och trots alla nutidens revolutionära förlöpningar sitter nog denna tröghet ännu kvar i den ryska samhällskroppen.

Detta oblomoveri framträdde mycket starkt även hos Goncarovs samtida och antagonist, Ivan Sergejeviö Turgenev (1818—83). Även Turgenev begynte sin Utterära bana med kamp mot livegenskapen genom »En jägares anteckningar», men han var för vek och för trög för att vilja gälla som kampdiktare à la Nekrasov. Hans litterära förtjänst låg däri, att han var den förste, som gjorde Ryssland bekant för det, enligt slavofilerna, »ruttna» Västerlandet genom sina vemods-mättade elegier i novellform om Nikolaj I:s utlevade adelssamhälle, och i sin begränsning var han en av Rysslands främsta konstnärliga prosaister. Och ingen har väl näst Tolstoj skaffat den ryska romanen en så universell betydelse, därför att han nästan alltid behandlade all-mänt-mänskliga ämnen (kärlek och hunger, liv och död), och därför att han betraktade sitt hemland på vederbörligt avstånd med den bildade européns något nedlåtande överlägsenhet. Och dock förblev den hemlöse emigranten och enstörige ungkarlen alltigenom äkta ryss. Hans vankelmodiga, viljesvaga »hjältar», i vilka hans egen karaktär avspeglar sig, härstamma från Puåkins Onegin, hans energiska kvinnor från den ädla Tatjana. Men på grund av sin tröstlösa, panteistiskt färgade pessimism blev han ganska betydelselös för deri ryska utvecklingen. Sedan han i den berömda romanen »Fäder och söner» tecknat kampen mellan de båda generationerna och i »Rudin» givit oss nihilis-

Ivan Turgenev.

mens litterära urtyp (förebilden i verkligheten torde ha varit Bakunin), sökte han i den sista romanen »Nov» (Obruten mark) åskådliggöra den revolutionära rörelsens princip- och ändamålslöshet. Men den mottogs med starkt ogillande av ungdomen, ty till djupet av den sociala rörelsen mäktade Turgenev icke tränga (därtill var han för klen tänkare), och bakom det unga släktets negativa omstörtningsplaner skönjde han inga positiva mål. Av Turgenev lever för närvarande i Ryssland knappast något mer än den gamle visionären, vilkens ockulta fantasier godtagits av den nya mystiska skolan i' den ryska skönlitteraturen.

* * *

Vid Turgenevs sida nämnas två ryska författare, som i likhet med honom utgingo ur Bjelinskij-Gogols skola,

men överträffade alla sina samtida och kastade sin mäktiga skugga icke blott över hela århundradet, utan ock på det nya seklet: Dostojevskij och Tolstoj. Här ha vi två äktryska snillen, som icke endast omplanterade västerländska idéer i rysk jordmån som Puskin och Turgenev, utan ock mäktade uttala nya ord och låta det »ruttna Västerlandet» uppfånga mäktiga glimtar ur det ryska själslivets mörker. Och just genom sina väsentliga olikheter kompletterade de varandra och bilda den syntetiska föreningen av det ryska själslivets olika sidor. Dostojevskij var den ortodoxe botgöraren, den kvalmiga stadens nervöse skildrare, den sjuklige analytikern, som av konstnärligt tvång överflyttade sina inre själsstrider på den yttre världen. Tolstoj åter var den kärnsunde bonden och raskolniken, det ryska lantlivets episke diktare, vars personlighet dock. oupphörligt träder fram ur hans episka verk.

Fedor Michajlovitf Dostojevskij (1821—81) avspeglade i sitt underliga väsen å ena sidan allt det barmhärtiga och medlidsamma, som finns i djupet av den ryska folksjälen, men å andra sidan ock allt det lidande och elände, varpå det ryska livet är rikt. Han var en ortodox grubblare och hade skådat djupt ned i det ryska själslivets mörka avgrund av laster och brott. Hans litterära debut »Fattiga stackare» (1846) — en novell i brevform — är en fortsättning på Gogols »Kappan», en psykologisk interiör ur det ryska ämbetsmannaproletariet, men utan Gogols fantastiskt-mystiska inslag. För deltagande i en i själva verket ganska harmlös politisk klubb, vars egentliga brott bestod i att den var hemlig (ty offentliga klubbar voro ej då tillåtna) — den första hemliga organisationen av borgerliga litteratörer — dömdes Dostojevskij till döden 1848, men förvisades på schavotten till Sibirien, och detta fick en avgörande betydelse för hans yttre och inre liv. Hans »Minnen frånRYSSLAND.

det döda huset» (1862) verkade som en uppenbarelse i den ryska litteraturen genom den lidelsefria inblicken i de »olyckligas» deportationsliv, hittills okänt i den ryska litteraturen. Även hos dessa ur samhället utstötta missdådare och fångar förstod Dostojevskij att finna en gnista av det sant mänskliga, en möjlighet till sedlig förbättring, och han kände djupt sin samhörighet med dem. Just genom frånvaron av politisk samhällskritik, genom bristen på sentimental klagan och satiriska överdrifter verkade dessa samhällsan-klagelser så mycket kraftigare och mer övertygande. Den följande romanen »Brott och straff» (Raskolnikov) skaffade med rätta sin författare världsberömmelse på grund av de skarpsinniga utläggningarna om brottets och straffets förhållande till varandra och om konflikten mellan samhälle och individ rörande viljans frihet och samhällets rätt. I romanen »Idioten» uppställde Dostojevskij idealet av en ortodox kristen i skepnad av en svagsint epileptiker i en kvalmig värld, rik på skakande scener, och romanen »De onda andarna» (1872) söker påvisa de revolutionäras vanmakt att med negativt våldsamma medel främja det positiva framåtskridandet, varjämte Dostojevskij skarpt gisslade nihilismens religiösa ateism och dess brist på verklig tragik.

Slutkrönet på denna mäktiga författareverksamhet blev romanen »Bröderna Karamazov» (1879—81), ett litterärt motstycke till dessa medeltida katedraler, varpå det arbetades under århundraden och som aldrig blevo fullt avslutade, men just i sitt ofullbordade skick väcka så mycket större häpnad och giva fantasien ett ännu friare spelrum. Det är en familjekrönika om ärftlig belastning, om fädernas missgärningar och deras verkningar på barnen. Den gamle, vällustige Karamazov mördas och berövas en större penningsumma, som han avsett åt en kvinna, vilken även åtrås av gubbens tygellöst passionerade son Dmitrij. Gärningsmannen är i själva verket den epileptiske Smerdja-

Dostojevskij.SL A VERN* A.

kov, den mördades illegitime son, men misstankarna hopa sig på Dmi-trij Karamazov, och han dömes som mördare till Sibirien. Smerdjakov är i själva verket den minst brottslige, ty de »äkta» sönerna Dmitrij och Ivan äro moraliskt faderns banemän genom sin sjukliga tankes och viljas brottslighet. Avdelningen »Justitiemordet» framställer i all glans »Raskolnikovs» författare med hans bitande sarkasm, dialektiska skärpa och sedliga patos. Men för Dostojevskij var lidandet en renande skärseld, och det lastbara rentav en nödvändig förutsättning för människosläktets förbättrande, ty även i det lastbara måste finnas en gnista av själ, något människovärdigt. Och Dostojevskijs optimistiska framtidstro på Ryssland, hans ideella uppfattning av det gudamänskliga tog sig vackra uttryck i den ortodoxe munken Zosima, som varmt trodde på kyrkans pånyttfödelse och mänsklighetens stora

brödraskap, samt i den yngste Karamazov-sonen Aljosja, som förblev obesmittad i denna värld av mörker och ondska och i den rörande epilogen uppmanade skolgossarna vid en kamrats begravning att samla goda minnen från barndomen som livets bästa skatt och att förenas i goda, rena känslor. Det var Dostojevskijs eget testamente, och därför blev han den ryska ungdomen kär, ty han hade själv visat de unga möjligheten att i alla livets förhållanden bevara själens renhet och tron på mänsklighetens förbättring.

Politikern Dostojevskij lär man bäst känna genom hans intressanta tidskriftsartiklar, samlade i volymen »En skriftställares dagbok». De röja, med vilken naiv optimism lian betraktade det ryska folket som »allmänniskan», som skulle försona den europeiska kulturen med den ortodoxa Orienten. För Dostojevskij var den »ryska idén» syntesen av alla europeiska tankeströmningar. I sin uppfattning av det ryska folkets »världsmission» på ortodox grund närmade han sig slavofilerna, särskilt i kravet på Rysslands besittning av Konstantinopel, men utan slavofilernas trånga syn på den västerländska civilisationen.

Att inom denna trånga ram giva en fullständig bild av greve Lev Nikolajevitj Tolstoj (1828—1910) är lika omöjligt som att på några rader uttömma ämnet Dostojevskij. Tolstojs talrika skrifter äro väl den största självbiografi, världslitteraturen känner till, ty ingen författare har så omständligt som mästaren från Jasnaja Poljana skildrat sitt eget liv från vaggan till den sena ålderdomen. Även då han icke talar i eget namn, känner man igen författaren under de fingerade namnen Olenin, furst Nechljudov och Pierre Bezuchov (i »Krig och fred»).

Få författare ha väl med enkla medel ernått så stora konstnärliga resultat som han, och ingen ryss torde, trots skenbara motsägelser, ha varit sig själv mer trogen och följdriktig. I författaren av de präktiga »Minnena från Sevastopol» (1855) anar man redan den ryktbare »för-

svarsnihilisten», och i reseskissen »Luzern» (1857) spåras den blivande anarkisten. Redan den litterära debuten »Min barndom» (1852) väckte uppseende genom den skarpa analysen och den realistiska öppenhjärtigheten. Den utmärkta berättelsen »Kosackerna» (1854) betecknar en avgjord brytning med den delvis falska sentimentaliteten hos Puskins »kaukasiske fånge». Genom den monumentala hjältedikten

Lev Tolstoj.

»Krig och fred» och den mästerliga familjeromanen »Anna Karenina» (1876) fick den ryska romanen en rangplats i den europeiska litteraturen, liksom Tolstojs bondedrama »Mörkrets makt» blev tongivande för den sceniska realismen.

Men Tolstojs eminenta, universella betydelse ligger dock mindre på det rent vittra området, ty hans utvecklingsgång gick, liksom Go-gols, från det konstnärliga till det moraliserande. Men lyckligtvis kunde Tolstoj icke döda konstnären inom sig — därom vittna bäst hans utmärkta postuma berättelser — och även i ett så tendentiöst verk som »Uppståndelse» (1899) röjer sig ännu den konstnärlige författaren.SLAVERNA.

Att Tolstoj som kulturpolitiker — trots sina allomfattande, mänskliga intressen — ändå lider av stor ensidighet och begränsning kom sig väl närmast därav, att han betraktade alla livsföreteelser från den ryske bondens trånga synpunkt, och han var själv den sista och slörsta typen i Ryssland av »den botfärdige adelsmannen». Hans benägenhet att draga allmängiltiga slutsatser av enstaka fall förledde honom till betänkliga överdrifter, och han saknade ett djupare förstående för historien (t. ex. vrångbildèn av Napoleon i »Krig och fred»). Hans sam-hällsreformatoriska styrka låg i det negativa, och de praktiska verkningarna av detta negerande ha nu framträtt med förfärande klarhet. Hans bud »Svärj aldrig!» ledde till massdeserteringarna under världskriget och till den nuvarande anarkien; hans förnekande av patriotismen ledde till Lenins flacka kosmopolitism, och hans sköna sats om »ingen skillnad mellan landsman och utlänning» har i praktiken tillämpats så, att t. ex. kineser och letter, vilkas ogärningar en sann kristen icke får våldsamt motsätta sig, enligt Tolstojs mening, hava blivit bolsjevismens bödelsdrängar! Men just i sina paradoxala satser och sin misstro mot den västerländska kulturen var Tolstoj så äkta ryss.

Äktrysk är ock hans religionsfilosofi, som hade sina rötter i den östslaviska sekterismens »sökande efter Gud» och dess vanmäktiga strävande att frigöra sig från allt sinnligt. Tolstoj stod visserligen alldeles främmande för den orientaliska mystiken och raskolnikernas eksta-tiska, orgiastiska överspändhet, och hans obestridliga förtjänst var» att han lade huvudvikten i religionen på den praktiska sedeläran. Men hos honom förenade sig alla väsentliga drag av det ryska sektväsendet: med duchobortserna hade han sin något snusförnuftiga för-ståndstro gemensam, med bjeguntserna (löparna) delade han strejktendenserna, med molokanerna det absoluta nykterhetsivrandet (även vegetarismen), med de gammaltroende motviljan för alla »moderna» reformer, och hos »Kreutzersonatens» författare skönjer man en andlig frändskap med skoptsernas (självstymparnas) vidriga teorier.

Både Dostojevskij och Tolstoj blevo ofrivilligt reaktionärt verkande krafter genom sin motvilja mot de politiska reformerna. Quieta non movere! Oblomoveriet lade sig allt tyngre över det officiella samhället i Ryssland, och reformerna uppifrån avstannade, ju hänsynslösare den revolutionära oppositionen blev i sina kampmedel. Den på förnuftiga mål riktade handlingslusten kvävdes, vetenskapen var hämmad, och nihilismen hade visat sin ofruktbarhet. En tröstlös pessimism grep allt mer omkring sig efter 1860-talets ungdomliga dådlust, och det nittonde århundradet nalkades sitt slut i trötthetens tecken. Vitterheten, som tyngdes av Tolstojs stränga sedekodex, blev

%RYSSLAND.

melankolisk, negerandet var självändamål, och konflikten mellan ideal och verklighet skärptes allt mer. Man hade spänt förhoppningarnas båge för högt, och de stora männen saknades. Det blev fragment och miniatyrer, psykologiska specialstudier och lyriska utgjutelser, lösryckta situationsbilder och analyserande moment före eller efter en katastrof, patologiska småstudier. Men för de stora uppgifterna saknades de nya männen.

Föregångsmannen för denna disharmoniska och sjukliga tidsströmning blev Vsevolod GarSin (1855-88). Hans minnen från det rysk-tur-kiska kriget (»Fyra dagar»), påverkade av Tolstoj, påvisade kriget som ett nödvändigt ont. »Attalea princeps» symboliserade frihetssträvandenas vanmakt, och i berättelsen »Den röda vallmon» upptogs det sedan ofta begagnade motivet att tala genom en dåre, som lider av den fixa idén, att han har kraft att utrota allt ont i världen.

Vida större som konstnär var Anton Cechov (1860-1904), den störste novellisten efter Tolstoj. I en flärd-fri stil, utan sensationella effekter, skildrade han det ryska samhället, särskilt den kälkborgerliga världen, det ryska livets tomhet och meningslöshet med en i början lekande satir, som med tiden förädlades till djup humor. Hans små vardags-interiörer från småstäder, sjuksalar och bondlandet äro målade i en hemskt gråkall ton, men stanna alltid på verklighetens fasta mark-Själv sjuklig och till yrket läkare, behöll dock Cechov sin tro på livet och mänskligheten, och denna vemodiga optimism framträder särskilt i hans handlingsfattiga, men fina karaktärsskådespel. »Tills vidare»-— lyda slutorden i »Tre systrar» — »måste man leva, arbeta, och det kommer en tid, då vi äro borta och våra namn skola glömmas. Men våra lidanden skola bliva till glädje för dem, som komma efter oss. Lycka och frid skola blomstra på jorden, och man skall välsigna dem, som nu levat.» Och liknande trösteord säger Sonja åt sin morbror i »Onkel Vanja»: »Gråt inte, morbror! Allt jordiskt ont, alla lidanden skola drunkna i barmhärtigheten, och vårt liv skall bli. ljust, ömt och lugnt som kärleken.»

31

Cechov.SLAVERNA.

Yrkeskollega och själsfrände till Cechov är Veresajeu, f. 1867 (pseudonym för Vikentij Vikentieviö Smidoviö), som i »En läkares anteckningar» (1901) har lämnat intressanta själs- och sjukdomsstudier. Doktor Cekanov i berättelsen »Utan väg» är en typisk representant för 1880-talet. Han har förut svärmat för narodnikernas idéer, men tror ej längre på deras saliggörande makt, lika litet som på marxisterna, och känner sig bortkommen. Men i novellen »Till livet» framställes en ny typ, den kritiska intelligensen, som förkastar gamla dogmer och form-

Vercsajev. Korolenko.

ler, predikar en sund egoism och bygger upp en ny tankevärld. Det är ett litterärt försök att återvinna andligt tillfrisknandë och finna livets sanna mening. De objektiva skildringarna av det japanska fälttåget, »I kriget», äro en mördande kritik av det ryska militärsystemet. »I moderna krig behövs ej oxens styrka eller lejonets mod, men ett utvecklat, disciplinerat människoförstånd, och det saknar den ryske soldaten ännu.»

Till något mer positivt ur denna tröstlösa pessimism strävar ock Vladimir Galaktionoviö Korolenko (f. 1853), utgivare av tidskriften »Russkoje Bogatstvo». Hans optimistiska människokärlek och humanitära arbete i det politiska livet i förening med det sangviniska ukrainska temperamentet räddade honom från den allmänna apatien, och fast han själv lidit mycket, behöll han sin tro på det godas seger. Förvisningen till Sibirien öppnade en nv horisont för honom, och »DenRYSSLAND.

blinde musikanten» är en fin själsstudie, som sprider ljus över de olyckligas värld.

Verskonsten inemot sekelslutet röjde en ännu starkare pessimism. Den framträdde starkt hos reflexionsdiktaren Minskij (pseud. för Vilen-kin, f. 1855) och tog sig gripande uttryck hos Semen Jakovlevic Nadson (1862-87), som i sången tog sin tillflykt från livets skräck och dödens hemska gåta. Förgätas må slutügen icke Peter J. Filippo vié Jakubo-vic (1860—1911), som i versform blev det borgerliga samhällets kamp-diktare och vars färgmättade, vemodiga stämningsbilder från Sibirien ha en lyrisk fläkt och musikalisk välklang, som påminna om Puskin. Under märket L. Melsin skrev han studier om det sibiriska fängelselivet (»Ur de utstöttas värld»), som kunna mäta sig med Dostojevskijs »Anteckningar från det döda huset», men verkade mer samhällsan-klagande.

»Så här kan livet ej längre levas» — i denna klagan utmynnar sekelslutets ryska litteratur. Nekrasov Jhade rätt, då han betecknade den ryske skriftställarens lott som ödesdiger, och Herzen karaktäriserade med skäl den ryska litteraturen i det nitonde århundradet som en »förteckning på martyrer och lista på straffångar».

III.

Med 1800-talet avslutades ett sekellångt skede i den ryska kulturhistorien, och nu inträdde — liksom efter 1850-talet —- en kamp- och brytningsperiod, som tills vidare funnit sin avslutning i den stora revolutionen under världskriget. Denna nya period inleddes med Alexej Maximovic PjeSkov (f. 1869), världsbekant under namnet Maxim Gorkij. Han var uppvuxen på landsvägen med autodidaktens naiva ursprunglighet och kulturella brister. Om sina bittra lär- och vandringsår har han lämnat kulturhistoriskt värdefulla upplysningar i de självbiografiska »Min barndom» och »Ute i världen». Hans litterära debut 1892 med en romantiserad berättelse verkade som en uppenbarelse i den ryska litteraturen, ty han kom som en frisk fläkt, sopande bort det oblomoveri, som lagt sig över Alexander 111:s gråa regering. Han stod främmande för 1860-talets överskattande av de exakta vetenskaperna och förhöll sig lika kyligt mot Dostojevskijs ortodoxa mystik och sublima medlidande som mot Tolstojs kvietism och icke-motstånd mot det onda. Han öste direkt ur livet, men icke för att sentimentalt väcka medömkan för samhällets olycksbarn, utan tvärtom för att ge dem mod och lust att betvinga livets vedervärdigheter. Han gjorde

en omvärdering av samhälls värdena, lät just »överklassen» bli föremål för medlidande eller förakt och inlade hos sina trasiga landsvägsriddare något av nietzscheansk »maktfilosofi». Hans konstnärliga betydelse låg i skapandet av dessa dråpliga bosiaker (barfotingar), på vilka Gorkij överflyttade mycket av sin egen galghumor och ungdomliga trotsighet. Men realistiska folktyper äro dessa barfotingar icke i samma mening som narodnikernas vagabonder, utan konstruerade undantagsfigurer, fördettingar, som ställt sig utanför samhället och inbilla sig stå över detsamma.

Gorkij har varit en väckande, elementärt våldsam kraft, som det dåsiga Ryssland behövde. I sina bästa stunder har han gjort underliga upptäcktsfärder i det ryska livets mörker, och det länder honom till heder, att han, liksom Dostojevskij, sökte finna något sant mänskligt även hos dessa förkomna individer. Men han var omedveten om

sin begränsning och saknade djupare utveckling, kanske även självkritik. Det ligger något tragiskt även i hans levnadsöde, att han, fri-hetssvärmaren, måste uppleva bol-sjevismens frihetsfientliga pöbel-välde 1918 och fungerat som dess kultusminister. Och som konstnär blev han överskattad och tidigt bortskämd. Hans romaner, som söka skildra individens fåfänga kamp mot ett fördärvat samhälle, röja slavens oförmåga av avrundad symmetrisk komposition, och hans skådespel (t. ex. »På samhällets botten») äro endast lösryckta scener i dialogform, utbrutna ur hans berättelser. Hans hjältar tala ungefär samma konstlade språk, sakna psykologiska nyanser och äro som stöpta i samma form. Och när han — som Gogol eller Tolstoj — på sistone började moralisera och filosofera, blev han stundom en banal, tråkig resonnör utan originalitet, och som socialpolitiker intar han en tvetydig ställning i Lenins tjänst.

Gorkij har i allt fall bildat skola och grundade det märkliga förlaget »Znanie», vari lärjungarna överträffade mästaren i krass realism. En äkta bohemnatur är t. ex. Stepan Gavrilovic Petrov, f. 1868 (pseudonymen Skitalets — nomaden), och Jevgenij Cirikou, f. 1864, är känd

Gorkij och hans ungdomsvän operasångaren Saljapin.

som en något grov humorist och skildrare av studentlivet. Hänsynslös i sin stundom brutala realism är den av Hamsun måhända påverkade Alex. Ivanovic Kuprin (f. 1870) med en mycket vid ämnessfär, avspeglande ett oroligt liv. I »Moloch» gisslar han det osunda affärslivet, som slukar ungdom och hälsa, heder och kärlek; i »Hålet» prostitutionen — ett älsklingstema för det yngsta Rysslands prosaister — och i militärromanen »Duellen» den ryska officerskårens demoralisation. »Vi äro fattiga, nervösa, sjuka människor; vi kunna ej omedelbart njuta livets glädje och fördärva oss med flit genom gifter av våra omättliga behov.»

I motsats till denna kärva naturalism står den känsliga naturskildringen hos idyllikern Ivan Burlin (f. 1870), den siste skalden i Påskins och Fets skola. Om A. Remizou i sina symboliska berättelser skattar åt en ortodox mystik i arkaistisk stil, är däremot Fedor Sologub (f. 1863, pseudonym för Te-ternikov) intresserad för det moderna själslivet med dess psykiska förvirringar (t. ex. självmord hos barn), med panteistisk dyrkan av naturen och fasa för livsgåtorna. En på sista tiden mycket uppmärksammad författare är Michail Petrovic Artsybasev (f. 1878), som i flera berättelser visar, att självmordet tycks vara den enda utvägen ur livets gräsliga trångmål. Titelhjälten i studentromanen »Sanin» (1907) är en efterföljare till Bazarov i Turgenevs »Fäder och söner», besläktad med Nietzsches »Uebermensch» och Przy-byszewskis »Homo sapiens». Sanin överflyttar på det sedliga livet nihilismens sociala frigjordhet från alla förpliktelser och band. Här är individualismen driven till sin spets med predikande av fri kärlek — utan plikt, utan svartsjuka. »Jag ser och vill, att livet ej blir en plåga för mig. Begäret är allt,, och när det dör, upphör ock livet. Dödar man lustan, dödar man sig-själv.» Men att Artsybasev, prisaren av »livets nakna skönhet», också är mäktig ädlare känslor, framgår av den vackra berättelsen »Studenten Ländes död», påverkad av Tolstoj. Lande är en altruismens apostel, som även i olyckan förblir sig själv trogen och dör i ödemarken för sin abstrakta moral, som ej har varit till prak-

Cirlkov.

tiskt gagn. Och Artsybasev själv är svag som teoretiker, men god konstnär.

Den ryska revolutionens kaos fick sitt litterära uttryck i Leonid Andrejev (1871—1919). Utgången ur Gorkijs skola, röjde han tidigt självständighet och lade mer vikt på själsskildringen än på den yttre handlingen. Sjuklig och med polskt blod på mödernet (som Artsybasev)» fördjupade han sig i brottets, vanvettets och den djuriska vällustens kaos. Handlingarna bliva blott symboler för inneboende tankar, och lians figurer existera endast för en viss stämning. Konflikten mellan

individen och världsalltet och fasan för mörkret, för döden äro grundmotiven i hans berättelser, och människan är en lekboll för blinda krafter. Kulturen har ej ännu dödat vilddjuret i människan (»Avgrunden»), och ödet går omkring bland människorna som »Någon i grått». »Det röda skrattet» — en dåres själsbikt om mänsklighetens stora dårskap, kriget — är ett skärande hånlöje av det djuriska människoslak-tandets ohyggliga titan. En utgång

ur detta elände ser astronomen i tron på ett odödligt kosmos (»Till stjärnorna»), anarkisten Savva i förstörandet. I »Historien om de sju hängde» besegras rädslan för döden, och i dramat »Anatema» anar juden David Lejzer två gånger odödligheten: då han skänker bort ett arv och då han stenas av dem, som han ville göra gott.

Andrejev var själv anarkisten i den ryska vitterheten, den där opponerade sig mindre mot de ryska samhällsföreteelserna som sådana än mot människans träliska natur i allmänhet. Han gav det skarpaste uttryck åt den ryska ungdomens besvikelser efter den misslyckade revolutionen 1905. I den allegoriska berättelsen »Så var det — så blir det», en genialisk varsel om Nikolaj II:s öde, blir självhärskaren konung »Den Tjugonde» avsatt och avrättad. Ett skräckvälde begynner, och lik flyta i floden. Man frågar sig skyggt, om den efterlängtade friheten verkligen har begynt, och man har ej klart för sig, om regeringen eller slavarna först böra dödas. Men tornväktaren vet besked: allt förblir vid det gamla. »Så var det — så blir det.» Det är en hemsk

profetia om den frihetsälskande bolsjevismen meningslösa skräckvälde.

Men liksom Gorkij har Andrejev betänkligt försvagats, i det att han stelnade i manér och ett svulstigt patos, och från det sublima till det löjliga är det hos honom mindre än ett tuppfjät. Hans novell »Tanken» är en virrig kopia av Raskolnikov, utan övertygande bevisföring, och blodlöst abstrakta äro de dramer, vari han sökt framställa mänsklighetens liv i lösryckta, fantastiska scener (»Kung Svält», »Svarta masker», »Människans liv»). Andrejev konstruerar idéer, schematiserar, författar människor, men gör dem ej levande. Tolstoj hade nog rätt i sitt kvicka omdöme: »Han skrämmer, men gör mig inte rädd.»

Balmont. j Brjusov.

Inom skaldekonsten inträdde en ätynu skarpare reaktion mot den forna realismen, rationalismen och positivismen. I spetsen gingo Konstantin Dimitrovic Balmont (f. 1867) och Valerij Brjusov (f. 1873), båda förträffliga versvirtuoser, den förre stark i en utsvävande fantasi, den senare i reflexionen, men bägge jämngoda i sin självöverskattning, vilket ock framgår av de anspråksfulla titlarna (»Varom som solen!», »Urbi et orbi», »Chefs d'æuvres», »Skönhetens liturgi» o. s. v.). Främmande för den politiska nutiden, ha båda förirrat sig till exotiska nejder (Balmont till Mexiko, Brjusov till den nordiska sagans värld), och om Balmonts ekstas stundom gränsar till vanvett (»Oceanen är min urfader, vinden min evige broder»), bekajas Brjusov stundom av en

banalitet, som döljer sig bakom vackra ord och rytmer. Av deras många efterföljare äro flera subtila konstnärer, men abstrakta filosofer på vers.

Överhuvud karaktäriseras de senaste smakriktningarna av kaotisk anarki, ett planlöst sökande efter något nytt samt en snabb förbrukning av vittra krafter i efemära tidskrifter. Syndafloden har sopat bort mycket gammalt, men ej fört med sig något beståndande nytt. Av Dostojevskij lånade man den psykopatologiska analysen, men utan mästarens sedliga allvar, av Tolstoj den brutala naturalismen i »Mörkrets makt», av Turgenev det mystiskt-visionära. I sin politiska förtvivlan sökte man tröst i en sensuell livsnjutning, och friheten blev liktydig med frigjordhet från allt »konventionellt». I ett tidevarv, som kunde alstra en Rasputin, har den beslöjade pornografien frodats i en kvalmig atmosfär, under det att pogromer och revolutioner förpestade det politiska livet.

Den ryska livsleda och dödskänsla, som av gammalt funnits i Ryssland genom klosterlivet, asketismen och raskolnikernas självplågan de

sekter och som tagit sig starka uttryck i Utteraturen, t. ex. i Turgenevs och Tolstojs skildringar av döden, framträdde åter tydligt vid sekelslutet, och i samband därmed den gamla tron på världsundergången, Antikrists tillkommelse och det tusenåriga riket. Denna ortodoxa mystik sattes i ett teosofiskt system av religionsfilosofen Vladimir Solovjev (1853—1900), en son till den framstående historikern. Han framhöll livets meningslöshet utan evighetstanken, såg i den timliga världen det onda, i den eviga världen det goda och i naturens skönhet en

reflex av den himmelska. För honom tedde sig mänsklighetens uppgifter i följande sinnebilder: Pygmalion skapar Galatea, Persevs besegrar vidundret, och Orfevs hämtar Eurydike ur Hades. Solovjev bröt med slavofilerna genom att varna för den nationella egoismen och överskattningen (»den zoologiska patriotismen»), ivrade för de kristna kyrkornas förening och sökte en försoning mellan vetande och tro, filosofi och religion, politik och moral. Och i likhet med Dostojev-

Vladimir Solovjev.

skij trodde han på det ryska folkets universella betydelse. Hans tankar kretsade oupphörligt kring frågan: »Ryssland, vilken orient vill du tillhöra: Xerxes' eller Kristi?», och i den bisarra skriften »Tre samtal» siade han Antikrists snara tillkommelse och Kristi förnyade uppståndelse.

Konstnärligt utformades Solovjevs idéer om »det tredje riket» av Dmitrij Sergejeviß Mereekovskij (f. 1866). I olikhet med religionsfilosofen Bulgakov vill han i sin »nykristliga» strävan icke återgå till kyrkans gamla traditioner, utan söker nya uppenbarelser bortom Tolstoj och Dostojevskij, dem han grundligt har studerat. Med sin fina bildning öser han ur kulturen och världslitteraturen. Genom sin lärare Rozanov förtrogen med ortodoxa idéer och genom Ternavtsev vunnen för den apokalyptiska kiliasmen, antog han i början kristendomen som en »köttlös», rent andlig religion, men erkände sedermera även jorden, kosmos som något väsentligt, tror på kroppens uppståndelse och söker det absoluta i det relativa, det andliga i det materiella. Mellan antiteserna ande —kött, himmel—jord, Krist—antikrist, kristendom —hedendom kretsa Merezkovskijs tankar, som dock sakna fastare filosofiskt underlag och stundom dölja bristen på djupa idéer genom ymniga citat och spirituella motsättningar. Några religiösa problem har Merezkov-skij icke löst, och resultatet av hans universella grubblerier har blivit en apokalyptisk skönhetslära, en mystisk förbidan på det »tredje riket», andens uppenbarelse, som han ej söker inom sig, utan utifrån. Men i den ryska kulturhistorien skall Merezkovskijs namn fortleva som den klassiska bildningens förkämpe i det barbariska östern, som den spirituelle essayisten och som skaparen av världstrilogien »Krist och antikrist», behandlande brytningen mellan hedendom och kristendom (»Julianus Apostata», »Leonardo da Vinci») och kulturkampen mellan tsar Peter och tsarevitj Alexej. Till andens drömda tredje rike har Merezkovskij icke funnit portnyckeln, men som siaren av det nuvarande pöbelväldet (chamstvo) i Ryssland, vilket nu triumferar över den tsa-riska autokratien och den bysantiska ortodoxien, förtjänar han allt beaktande, särskilt genom att betona den religiösa principen, som han tycker sig ha funnit i »de mystiska dekabristernas ungdomliga trots, i Gorkijs skärande hånlöje, i den profetiskt besatte Dosto-

Merezkovskij.

jevskijs underjordiska knot och i Vlad. Solovjevs ropandes röst i öknen.»

Det kyrkligt-religiösa inflytandet på det ryska folket har helt visst varit starkare än i alla andra kulturländer. Den ryska statskyrkans förstelning gynnades genom tsardömets världsliga politik, och genom att tsar Peter upphävde patriarket och stiftade den heliga synoden gjorde han sig till summus episcopus. Synoden blev delvis ett verktyg i kejsarens hand, i det att dess chef, överprokuratorn, måste vara en lekman, utnämnd av regeringen som en speciell kyrkominister, och denne fick mer än en gång, t. ex. under Pobjedonostsevs ämbetstid, en ödesdiger betydelse för Rysslands inre politik. Hittills har det världs-^ liga prästerskapets ställning varit mycket dålig, såväl intellektuellt som socialt och ekonomiskt (det har funnits otaliga bypoper, som måst nöja sig med en årlig statslön av 100 rubel och för övrigt varit hänvisade till bykommunens godtyckliga anslag eller enskilda gåvor för att bestrida utgifterna för den ofta talrika familjen i det obligatoriska äktenskapet). På sista tiden hava visserligen inom statskyrkan själv röster höjts för förbättring av prästerskapets kulturella och samhälle^ liga ställning, men denna rörelse har nu totalt avstannat genom att de för all religion likgiltiga bolsjevikerna kommit till makten. En annan fråga, som ock tränger till reformvänlig lösning, är omorganiseringen av det ryska klosterväsendet (»det vita prästerskapet»), som i gamla tider verkligen var en stor kulturfaktor i Ryssland, men numera tycks ha spelat ut sin roll. Av Rysslands 20,000 munkar (utom alla klostersvenner och tjänare) i 528 kloster kan endast ett försvinnande litet antal sägas representera den andliga bildningen och främja folkets sedliga höjande. Många av

dessa kloster föra visserligen en ganska blygsam och torftig tillvaro som ett slags tiggarordnar, men inalles ha de ryska klostren en totalförmögenhet, som anslås till 7,000 mill. rubel, och i några moderkloster (lavror), t. ex. Kievs Grottekyrka, Sergievska lavran nära Moskva och Alexander Nevskijs i Petrograd äro ofantliga rikedomar samlade, som lyckligtvis undandragit sig bolsjevikernas »sekularisering».

Men ett så mycket friare spelrum har det frireligiösa livet1 spelat i Ryssland genom det vitt utbredda sektväsendet, vars rötter sträcka sig långt tillbaka till medeltiden, men som fick sitt uppsving först genom den sociala omvälvningen omedelbart före och under Peter den store. Och just på grund av den låga kulturståndpunkten, okunnig-1 heten och den livliga beröringen med Asien har detta »kätteri» fått så ofantligt stor utbredning. Även härutinnan visar Ryssland, att det är de stora motsatsernas land, ty vid sidan äv mycken lastbarhet och 1 Jfr min uppsats Den ryska kyrkan och sekterna i -»Rysslands omdaning».

grymhet har det haft att uppvisa mycket av Dostojevskijs medlidande, Turgenevs människokärlek och Tolstojs naiva »urkristendom». För-irringarna i Rysslands religiösa själsliv ha varit och äro ännu stundom rent förnuftsvidriga — här behöver blott erinras om den efter den märklige Kronstadt-prästen Johann uppkallade johannitsekten med dess virriga kiliasm eller den sorgligt ryktbare Rasputin, som i Sibirien hade grundat ett gisslare- och »hoppare»-samfund, som under religiös täckmantel hängav sig åt sadism och andra utsvävningar. Men trots dessa urartningar ligger det nog även i dessa religiösa förvillelser något av den veke östslavens mystiska strävan till det gudomliga, en traktan att frigöra sig från köttet samt dess lustar, om det också sker med själv-stymparnas onaturligt våldsamma medel. Och den religiösa tanken genomgår Rysslands inre historia i det nittonde århundradet. Den tog sig uttryck i dekabristernas ödmjuka resignation, trots deras politiska opposition; den var den bärande idén i slavofilernas läror, och den framskymtar oupphörligt hos de nyare författarna. Dostojevskij såg räddningen i lidandets skärseld, Tolstoj i passivitet och »återgång till naturen», Solovjev och Merezkovskij i en av kristna principer luttrad hellenism.

Men huvudvillkoret för Rysslands inre omdaning ligger naturligtvis icke i dessa religiösa spekulationer med deras underliga mystik och svärmerier om »Antikrists tillkommelse», det tusenåriga riket och slika hugskott. Viktigare är att folkupplysningen stiger och att det medborgerliga människovärdet höjes. Den vidskepliga, råa okunnigheten och dryckenskapen (Tolstojs »Mörkrets makt») ha varit de mörkaste fläckarna på den grumliga tavla, som Ryssland erbjuder i det nittonde århundradet. Genom nykterhetslagstiftningen, det enskilda undervisningsväsendet och den något frigjorda kommunalförvaltningen har visserligen på den sista tiden uträttats ofantligt mycket gott, ehuru dessa ansatser tills vidare avstannat eller genom den bolsjevikiska

pöbeldiktaturen letts på avvägar.

* * *

Rysslands nuvarande läge är utmärkt symbolise at i Fedor Solo-gubs satiriska saga om »Den oeldade ugnen». Barnen frysa i en kall stuga, därför att den snåla modern ej vill ge dem ved. I sin förtvivlan göra de en brasa av alla möbler och ropa: »Kom, mor, så får du värma dig också!» Och därhän tycks det gå med Ryssland under bolsjevis-mens brasťändning. ,

Rysslands utveckling erbjuder en sällsam arabesk med underliga sicksacklinjer.• Medan det ryska folket trycktes ned, växte tsardömet,

vars makt dock avsåg endast monarkens och statens bästa, icke samhällets. När detta byråkratvälde plötsligt störtade, fanns intet, som med ens kunde ersätta detsamma. Det är för närvarande samma negerande principlöshet som under Ivan den förfärliges skräckregemente, men med den väsentliga skillnaden att folket nu är sin egen bödel. Och dock fortlever i stillhet den ryska tanke, som fanns hos Puskin och Dostojevskij, hos zapadniker och slavofiler. Ett barbariskt folk, som med ens kunde alstra en Lomonosov, har dock andliga framtidsmöjligheter, och bolsjevismens mara måste snart upphöra. Novellisten Oligers konstnärsroman »Vårens fest» slutar med en

lovsång över den eviga kärleken, och i Kraseninnikovs »Fröknarna» framskymtar ett framtidshopp: »Nya människor skaffa nytt liv och inrätta det på ett nytt sätt. Ljuset skall tändas.» Och om dessa »nya människor» drömde redan den ädle Cernysevskij.

Många vindar ha blåst fram över de östeuropeiska stepperna och mycket vatten har »moder Volga» gjutit i Kaspiska havet allt ifrån den tid, då Rjurik grundade en stat i det land, där det — enligt Nestorkrönikan — »icke fanns någon ordning». Än i dag är det illa beställt med den saken, och Ryssland erbjuder för närvarande skådespelet av ett söndertrasat rike, vida mer kaotiskt än under »den stora oredans» virrvarr före den romanovska dynastiens tronbestigning. Men just därför att det ryska folket i politisk och kulturell mening ännu är så ungt och outvecklat, får man icke misströsta om Rysslands framtid. »Kolossen på lejrfötter» reser sig lätt nog igen, och Ryssland måste — redan på grund av sin stora folkmängd — behålla sin ledande ställning i den slaviska världen. Om Ryssland återuppbygges på federativ basis, är den ledande ställningen förbehållen Moskva — icke Petersburg, vars »tyska» namn man rentav sökt utplåna, och ehuru Ryssland på grund av sin sorgliga historia, sin asiatiska byråkrati och sin bysan-tiska ortodoxi ännu icke har kunnat göra någon väsentlig insats i den europeiska kulturen, liar det i alla fall sitt eget nationella skaplynne och en stor historisk mission att fylla i världshistorien som Europas både bålverk och brygga till den asiatiska Orienten.

Västerut har Rysslands expansion varit uteslutande militäriskt-aggressiv, och alla dess ansträngningar att med sig assimilera de västra gränslanden alltifrån Finland till Ukraina ha varit fruktlösa, vilket bäst visar sig av de starkt separatistiska nationalitetssträvandena under världskriget. Men i öster slumra ännu outvecklade ryska krafter, och Sibirien kan för Ryssland få en vida större betydelse än t. ex. Indien för England. Alltifrån erövringen av Perm (1472) till besittningstagandet av Amur-landet (1857) har det ryska elementet allt mer gjort sig förhärskande i dessa asiatiska nejder. Tyvärr har Sibirien i långliga

tider närmast tjänstgjort som ett ofantligt fängelse för ryska brottslingar (under perioden 1807—1899 deporterades dit 864,000 personer), men dessa deporterades antal är dock blott en liten del av den stora fredliga invandring, som under de senaste årtiondena skett från det egentliga Ryssland till bergverken, skogarna, de boskapsrika slätterna och jordbruksfälten i södra Sibirien. Ännu står den andliga odlingen lågt i detta land (i senare delen av 1800-talet funnos där endast 5,000 skolor, och universitetet i Tomsk är en skapelse från gårdagen). Men sedan en ny tingens ordning inträtt i Ryssland, har Sibirien stora framtidsmöjligheter, detta redan på grund av sin hittills glesa folkmängd. Bolsjevismen har där haft mindre jordmån än i mellersta och västra Ryssland, och vi få ej glömma, att otaligt många av de deporterade (svenska krigsfångar, dekabristerna och oräkneliga politiska frihetsmartyrer med Cernysevskij i spetsen) i Sibirien ha varit kulturpioniärer. Och den stora sibiriska järnbanan, som blev fullt färdig först år 1903, är en kulturell bindelänk mellan öster och väster. Den sibiriska »pri-kazen» (kansliet) från 1600-talet utbyttes av Peter den store mot guver-nementsförvaltning, och Speranskijs reformförsök av år 1819 måste förr eller senare återupptagas i det av kosackbonden Jermak »upptäckta» landet kring de stora floderna, som utgjuta sin smälta snö i Ishavet.

»Ett är klart: — skriver A. Brückner1 — den roll, som den ryska skönlitteraturen har haft i det nittonde århundradet, är utspelad och skall icke upprepas. Nu lyda väckelsetoner till ett nytt rike bortom den sköna litteraturen. Andra vapen ha vunnits härför, och därmed är Ryssland självt hulpet, ty det är ej vitterhetens sak att göra sig till pioniär för mänsklighetens framsteg. Men alltid skall man förbliva den ryska litteraturen skyldig tacksamhet för vad den har frambragt under de svåraste förhållanden, ty den har förkunnat en mänsklig humanitet och varit ett väckande samvete, som ingen annan litteratur har haft motstycke till.»

Om de med storryssarna starkt befryndade vitryssarna kunna vi här fatta oss mycket kort, detta redan av det skäl, att de på grund av sin kulturella efterblivenhet ännu knappast kunna räknas till den europeiska kulturvärlden och icke ha riktat världslitteraturen med ett enda större diktverk, oavsett en ganska riklig folkpoesi, som röjer en stark vidskeplighet med rötter i.hedniska föreställningssätt.

Dessa vitryssar — så kallacfe förmodligen på grund av sina vita dräkter, icke av det blonda utseendet — uppgå

till ett antal av inemot 8 millioner, bosatta företrädesvis på de skogiga och sumpiga slätterna i guvernementen Mohilev, Minsk och Vitebsk. Saknande klart utsta-1 »Russlands Kultur und Vergangcnheit>, 1913.

kade gränser och omgivna av, delvis insprängda i andra nationaliteter, kunde dessa vitryssar, trots sitt säregna tungomål, icke utveckla sin nationella ursprunglighet, utan mottogo starka intryck av sina grannar, ukrainare, polacker och litauer, tills Ryssland gjorde sin förtryckande övermakt gällande. I kyrkligt avseende tillhör flertalet den ortodoxa läran, men en minoritet bekänner sig till katolicismen.

I etnografiskt och folkloristiskt avseende erbjuder Vitryssland ett mycket tacksamt studiefält, men den inhemska konstdiktningen är mycket outvecklad, och analfabeternas antal är förfärande stort. Detta kommer sig i främsta rummet av. det storryska skoltvånget, som energiskt har kvävt alla inflytanden från Litauen och Polen. Så t. ex. blev en vitrysk översättning av Mickiewicz' hjältedikt »Herr Tadeusz» förbjuden av de storryska myndigheterna. Som vitryssarnas kulturcentrum kan man betrakta seminariet i Nieswiez, där folkskollärare efter bästa förmåga ha sökt främja modersmålet och skaffat sig ett nationellt organ i tidskriften »Homan» (Rösten). Men med sina små medel kunde de icke uträtta mycket, och på grund av den stränga censuren måste de yttra sig mycket försiktigt, döljande sina verkliga namn under fingerade.

Den nationalitetsrörelse, som i dessa dagar har gripit Europas mindre folk och syftar till deras politiska frigörelse, tycks icke ha nått vitryssarna. Och en lösslitn;ng från storryssarna är knappast tänkbar. Men om det f. d. ryska kejsardömet efter den stora krisen skall gå en lyckligare framtid till mötes, får man väl hoppas, att även detta undanskymda slaviska folk skall komma i åtnjutande av den nya samhällsordningens kulturella förmåner.

LiUeralurarivisningar: A. Leroy-Beaulieu, L'empire des tsars (1881—89). — A. Brückner, Gesehichte der russischen Litteratur (1905), och Russlands geistige Entwicklung (1908). — D. M. Wallace, Ryssland, Land och folk (1905). — Ryssland skildradt av ryssar (1906). — Peter Krapotkin, Den ryska litteraturens historia (1906). — M. Zdzichowski, Die Grundprobleme Russlands (1907). — A. Jensen, Rysk kulturhistoria (1908). — Masaryk, Zur russischen Geschiclits- und Reli-gions-philosophie (1913). — Rysslands omdaning (1917).

L

Först genom världskriget har Ukraina trängt in i Europas politiska och etnografiska medvetande. Förut talade man blott om ett »Lillryssland». som en lem av den ryska statskroppen, och själva språket betraktades av de flesta som en »dialekt» av ryskan. Och dock är Ukraina ett land med mycket höga anor, äldre och förnämligare än Moskvas. Med detta avlägsna land har Sverige haft gamla förbindelser långt före de krigiska förvecklingarna med moskoviterna, och det har kraftigt ingripit i dess öde. Första gången var, när den första staten bildades i det slaviska östern, andra gången under de stora kosackfejderna, då Karl X Gustaf förde krig med Polen, och tredje gången då Karl XII 'ingick förbundet med Mazepa och vid Poltava beseglade både Sveriges och Ukrainas öde.

Det var som bekant svenska väringar, varjagerna, som grundade det första riket i det nuvarande Ryssland under namnet Rus (förmodligen härlett av roddsmännen från Roslagen), med Kiev som huvudstad. Här, väster om Dnjepr, har man att söka det slaviska urhemmet i Europa, och redan i det 4:e århundradet funnos slaver mellan floderna Dnjepr, Irpen och Ros (poljanernas stam). Men de svävande geografiska gränserna, inre tvister på grund av delningssystemet och farliga grannskap försvagade detta rike. Kiev förstördes av tatarerna 1240, landet kom under * polsk-litauisk överhöghet, och nu uppstod namnet Ukraina (utmark, gränsland) som beteckning för detta faktiskt herrelösa Dnjepr-territorium, som befolkades av bönder, fiskare och nomadiska äventyrare. Här utbildades med tiden det egendomliga kosackväsendet, en demokratisk republik eller krigisk munkorden, där det rusiska nationalmedvetandet levde kvar hos bönder och präster. Dessa kosacker, som sluppo betala skatt till den polske överherrn

på villkor att bilda ett slags militärgräns mot de asiatiska horderna (tatarer och turkar), skapade med tiden en stat inom den polska staten, vars aristokratiska adelskynne hade svårt att förlika sig med den ukrainska

bondedemokratien. Det nationella missnöjet med de polska herremännen och de jesuitiska prästerna kom till starkt utbrott under Chmielnitskyj 1648 — samma år som Westfaliska freden gjorde slut på religionskrigen i Västerlandet.

I denna Chmielnitskyj se ukrainarna den främste bäraren av sin nationella idé. Men trots sina segrar över polackerna måste han söka bundsförvanter och ingick 1654 i Perejaslav en personalunion med tsaren i Moskva. Härigenom fick Moskva ett övertag över Kiev, som det aldrig släppte, och nu uppstod den officiella benämningen Malaja Rossija (Lillryssland). Mazepas dumdristiga allians med Karl XII ledde till Poltava, och sedan dess var det för långlig tid förbi med Ukrainas självständighet. Det förryskades hänsynslöst, och de sista spåren av kosackrepubliken, vars centrum var Sic på en av Dnjeprs holmar vid porogerna (trösklarna, forsarna nedanför Kiev), utplånades av Katarina II.

Men det ukrainska folket levde fortfarande. Sina gamla språkområden i väster till Siebenbürgen och Donau ha de visserligen efter hand förlorat, men i stället gjort landvinningar i öster och sydöst. Hela folkmängden anslås till 35 mill. på en areal av 850,000 kvkm., varav den största delen är till finnandes i guvernementen Kiev, Poltava, Char-kov, Cherson, Jekaterinoslav, Cernigov, Wolynien, Podolien, det omstridda Cholm-landet, nejderna kring Donets och Kuban vid Azovska sjön jämte starka element i Bessarabien och Bukowina. I Galizien öster om San bo c:a 3 V2 mill. ukrainare (rutener) och i nordöstra Ungern en halv million 5. k. russiner eller rusnjaker.

Det östra (vänstra) Dnjeprlandet, det s. k. Hetmanstjina, hade tidigt kommit till Ryssland, och ryskt är Ukraina vida mer än polskt. Men det är en väsentlig skillnad mellan moskoviterna och ukrainarna, ty de senare äro mer temperamentfulla, mer poetiskt och musikaliskt begåvade. Det varmare klimatet och det naturskönare landskapet ha ock bidragit till den folkpsykologiska skillnaden. Den ukrainska byn med sina vitrappade husväggar, mossiga tak och nätta trädgårdstäppor är både snyggare och mer idylliskt täck än den storryska med dess snörräta gator. Det västra Ukraina tillföll Polen tidigt och lades först genom Polens undergång till Ryssland. Där hade ukrainarna det värst, ty här sällade sig den katolska propagandan till det politiska förtrycket och framkallade flera bonderevolter, av vilka hajdama-kernas på 1700-talet är mest bekant.

Men den nationella renässansen utgick från det ryska Ukraina.

Redan 1791 begav sig Vasil Kapnist till Berlin för att utverka preussisk protektion mot Ryssland, ehuru fruktlöst. Det 1805 i Charkov grundade ryska universitetet blev en bildningshärd även för den ukrainska ungdomen, och bland de ryska dekabristerna funnos många ukrainare. När universitetet i Kiev upprättades 1834 som ersättning för det i Warschau stängda, övertog Kiev den nationella rörelsen, som i början dock hade en rent litterär karaktär och som sådan ej sågs med misshag av den ryska intelligensen. Pavlovskij hade 1818 utgivit en ukrainsk språklära, och lillryska folkvisor publicerades 1819 och 1827 av Tser-telev och Maximovic. Då Nikolaj Ivanovic Kostomarov (1817—85) hade utnämnts till professor i historia vid Kievs universitet, grundade han i förening med Pantelejmon Ivanoviö KuliS (1819—97) det s. k. Kyrillo-metodievska sällskapet, som upptog dekabristernas planer om Rysslands uppdelning i federativa stater, men utvidgade programmet på panslavisk grund enligt kristligt demokratiska principer. Denna hemliga förening blev dock snart upplöst, och de förnämsta deltagarna oskadliggjordes.

Då den ukrainska idén tycktes kvävd i Ryssland, räddade den sig till det ruteniska Galizien, där den lättare kunde vidmakthållas. Den österrikiska censurens tryck var här mindre tungt, men dess mer kändes beroendet av polackerna, som i Lemberg skapat en polsk kulturhärd med universitet och bibliotek. Rutenerna strävade efter att få detta kronland delat, och regeringen tycktes icke obenägen för dessa separatistiska tendenser för att få en motvikt mot det polska inflytandet. År 1848 konstituerades i Lemberg ett ruteniskt nationalråd, Ho-lovna ruska rada, mot vilket polackerna bildade en russkij sobor. Rutenerna kände sig instinktivt dragna till sina ryska bröder — av antipatien mot polackerna — och därav begagnade sig slavofilerna i Moskva med Pogodin i spetsen, ty »alla slaviska floder borde utgjuta sig i det ryska havet». Denna ruteniska russofilism kulminerade efter Österrikes nederlag vid Königgrätz, då man trodde, att Österrikes ödestimma hade slagit. Goluchowskis förslag

om latinska alfabetets användning för ruteniskan (i stället för det cyrilliska) väckte en storm av ovilja, och Jakov Holovatskyj — den förste professorn i det ukrainska språket och litteraturen vid Lembergs universitet — förordade ett gemensamt språk »från Karpaterna till Kamtjatka». Samtidigt upprättades ock den ryssvänliga, på polska utkommande tidningen »Slowo polskie», som 1902 blev organ för det storagrariska s. k. Podoliska partiet.

Ett hinder för rutenernas anslutning till sina ukrainska bröder låg i den religiösa frågan. Redan under Katarina II hade den unierade metropoliten i Kiev avsatts, och efter 1840 tolererades inga unierade,

d. v. s. med Rom kompromissande kyrkor i det ortodoxa Ryssland. I östra Galizien åter var den unierade kyrkan lagligt erkänd, och dess metropolit i Lemberg hade under sig biskopar i Przemysl och Stani-slavov. Mest invecklade blevo de kyrkliga förhållandena i det olyckliga Cholm- eller Chelmlandet, som efter 1815 hade inkorporerats med Polen. Där härskade unionen med Rom alltifrån kompromissen i Brest (1596) till 1875, då den avlöstes av den ryska ortodoxien. År 1905 proklamerades en s. k. religionsfrihet, som i själva verket blev en katolsk propaganda. År 1912 införlivades Chelm med det r^ska riket genom ett duma-beslut, och genom freden i Brest Litowsk (1918) skulle det omstridda landet tillfalla Ukraina.

Den russofila rörelsen i Galizien lade sig emellertid fort, då rute-nerna började märka, huru den ryska reaktionen sköt fart i Dnjepr-

landet, och de ville ej avstå från det »kosackiska bondespråket». Redan 1831 hade ett nationellt kasino (Na-rodni dim) inrättats i Lemberg, och 1873 grundades därstädes det efter Sevcenko uppkallade samfund, som under den nitiska ledningen av Mychajlo Hrusevskyj (f. i Cholm 1866), professor i ukrainsk historia vid Lembergs universitet, omorganiserades till en verklig akademi. När världskriget utbröt, fanns det blott en galizisk russofil i Wienparlamentet.

Nu flyttade sig den ukrainska rörelsen åter till Kiev, där den leddes av den sociale kritikern Mychajlo Drahomanov (1841-95), det radikala partiets ledare, som ivrade för nationell skolundervisning och federativ demokrati. Genom den ryska bondeemancipationen tycktes en viss lättnad uppstå, men tvånget skärptes redan 1863 med anledning av den polska frågan, och den ryske inrikesministern Valujev förklarade i ett cirkulär, att »ett ukrainskt språk aldrig har funnits och icke kan finnas». Den år 1872 grundade sydvästra avdelningen av det geografiska sällskapet (ukrainsk etnografi) upphävdes 1877 —- samma år som Ryssland upptändes av åtrå att »befria sydslaviska bröder». Den av kejserliga vetenskapsakademien verkställda bibelöversättningen till ukrainska förbjöds, och en översättning av Jobs bok brändes i Kiev.

Drahomanov förlade sin verksamhet till Genève, där han utgav ukrainska tidskrifter, och var sedan professor i Sofia, där hans dotter blev gift med professor Ivan Sismanov, Bulgariens första sändebud i Kiev. En liten lättnad förspordes visserligen under Loris Melikovs diktatur efter kejsarmordet, och 1883 organiserades den första ukrainska konsumtionsföreningen i Kiev. Men på 1890-talet skärptes åter reaktionen, och vid den arkeologiska kongressen i Kiev 1899 fingo föredrag hållas endast på ryska språket.

Under sådana förhållanden kunde den nationella rörelsen utveckla sig endast i det fördolda. Det bildades hemüga klubbar, tarasevtsy, på 1870-talet, och i de nihilistiska komplotterna i Ryssland figurerade många ukrainare (Lizogub, Stepnjak och kejsarmördaren Zeljabov). År 1897 bildades den första ukrainska demokratiska organisationen, och själen i denna nationella väckelse blev professor Hrusevskyj. Socialdemokratien utbredde sig allt mer. I Charkov organiserades 1900 det revolutionära partiet (»R. U. P.») med filial i Lemberg och 1905 det demokratiska arbetarpartiet. Samma år bildades folkupplysningsföreningar, prosvity. En daglig ukrainsk tidning »Rada» uppsattes i Kiev, och den agrariska kooperationsrörelsen sköt stark fart. Genom sina 44 medlemmar i den första riksduman kunde ukrainarna åtminstone göra sin stämma offentligt hörd. Världskriget framkallade

föreningen för Ukrainas befrielse (med den frivilliga skyttekåren i Lemberg), och den 26 jan. 1918 proklamerades Ukrainas fullständiga losslitande från tsardömet.

II.

Mot denna socialpolitiska bakgrund avspeglar sig den ukrainska litteraturen — kanske den mest demokratiska och socialt färgade i hela Europa. Den antiryska politiska tendensen är däremot mindre skönjbar, ty den ukrainska pånyttfödelsen gällde närmast den andliga frigörelsen och folkupplysningen. Ty just på grund av det ryska skol-tvånget har den ukrainska folkundervisningen varit svårt försummad. Sämst beställt är det i Podolien, där endast 15 % av den ukrainska befolkningen äro läskunniga, och under världskriget voro av de ukrainska soldaterna 45 % analfabeter. Den högre ukrainska skolundervisningen främjades genom sju ruteniska gymnasier i Galizien, och först genom det i okt. 1918 i Kiev öppnade ukrainska universitetet har en säker grund för den nationella bildningen blivit lagd.

Ehuru den ukrainska kulturen i modern mening kan betraktas

som en av Europas yngsta, har den i själva verket djupa rötter i östra Europa. Vi få nämligen icke glömma, att det äldsta ryska (rusiska) riket till sitt väsen var ukrainskt. Kiev var på Vladimir Monomachs tid (omkring år 1100) genom sina västerländska förbindelser en verklig kulturhärd i östern, och i det berömda Igorkvädet (från slutet av samma århundrade) möter oss en fläkt både av den skandinaviska käm-pasagan och av medeltidens ridderliga känsloliv med en varm landskapskolorit, totalt främmande för Moskvas torra bysantiska ortodoxi. Men de 'politiska förhållandena blevo efter Kievs förstöring ogynnsamma för den inhemska kulturen. De övre samhällslagren poloniserades, och de lägre försjönko i okunnighet. Meletij Smotritslrij (1578—1633), författaren av den första östslaviska språkläran, beklagade i sin religiösa stridsskrift »Thränos» (gråt) Ukrainas »hemlösa barn».

Under det att den ukrainska nationaliteten politiskt bevarade sig i det fria kosackväsendet, fick dess kulturella existensberättigande tidigt ett vackert uttryck i de brödraskap, bratstva, som verkade för skolväsen, folkbildning m. m. Samtidigt anlades ock de första tryckerierna (i Lemberg 1585 och i Kiev 1614), som dock snart stängdes av jesuiterna. Kiev förblev genom sin av Peter Mohyla (d. 1646) grundade klosterskola och akademi en ukrainsk bildningshärd, och därifrån utgingo de män, som förberedde Rysslands andliga omdaning genom Peter den store (Stefan Javorskij, Feofan Prokopovic m. fi.). Flera hetmaner, t. ex. Mazepa, voro verkliga kulturfrämjare och själva poetiskt begåvade. På 1700-talet tog sig det ukrainska själslivet uttryck i dumy (ballader) och vertepy (julkrubbspel), och den världsliga dramatiken förbereddes genom interludier och intermedier. Från Ukraina har Ryssland fått så märkliga författare som Bogdanovie, Kapnist, Rylejev, den store Gogol och Korolenko.

När det nittonde århundradet inbröt, hade man i Ukraina intet att bygga på utom folkpoetiska och kosackiska traditioner, och själva litteraturspråket hade råkat i förfall. Där fanns ingen jordmån för romantik eller byronsk »världssmärta», och poesien fick en social tendens på realistisk grund. Skaparen av den nya vitterheten blev Ivan Petrovic Kotljarevskyj (1769—1838) i Poltava, den stad, där det ukrainska elementet är starkast, och det är väl något i världslitteraturen exempellöst, att han genom en burlesk travesti kunde skapa ett epokgörande nationalepos: Virgils Æneid i Blumauers stil överflyttad på ukrainska förhållanden. Under det skämtsamma skalet döljer sig emellertid en kärna av djupt allvar med skarp protest mot det nationella förtrycket, och det hela ger en förträfflig kulturbild av de dåtida ukrai-narna med deras sedvänjor, klädedräkter, nationallyten m. m. Språket är mästerligt, den grova humorn blir aldrig slipprig eller banal, och

jämte sitt konstnärliga värde skall denna ukrainska Æneid bevara sin rangplats som ett kulturhistoriskt dokument. Den nationella väckelsen främjade Kotljarevskyj ock genom samlande av folkvisor och genom sitt populära sångspel »Natalka-Poltavka», som först gick över scenen 1819. År 1903 restes Kotljarevskyjs monument i

Poltava. Idealiserade bilder ur folklivet skrevo ock Jevgen Hrebinka (1812— 48) i populära fabler och Artemovskyj-Hulak (1790—1865) med satirer, t. ex. »Husbonden och hunden», en anspelning på Ukrainas politiska öde: om hunden skäller om natten, får han prygel för att han stör sin herres sömn; men skäller han icke, komma tjuvar och stjäla. Kvitka-Osnovjanenko (1778—1843) må ock nämnas, därför att hans lustspel »Resenären från huvudstaden eller oredan i brackhålan» gav uppslaget till Gogols »Revisor).

Men sin nationalskald fick Ukraina i Taras Sevcenlco (1814—61), förkroppsligandet av Ukrainas öde, dess forntids minnen och framtids förhoppningar. Son av en livegen bonde i guvernementet Kiev, blev han själv friköpt (tack vare inkomsten av ett för lotteri utfört porträtt av skalden Zukovskij). Som en — för resten harmlös — medlem av det kyrillo-metodievska sällskapet förvisades han som simpel soldat till Orenburg, återkom från Kaspiska havet bruten till hälsan och dog i Petersburg omedelbart efter livegenskapens upphävande. Han är begraven i staden Kaniv vid Dnjepr. Hans hela liv var en kamp^ mot träldomen, och hans diktning blev en flammande protest mot allt socialt, religiöst och politiskt förtryck. Men på samma gång var han den idylliske landskapsmålaren (även med penseln), den veke lyrikern, och han öste outtröttligt ur folkpoesiens ymniga källa. Men i olikhet med Koltsov och Nekrasov förlorade han aldrig samhörigheten med det livegna folket, även sedan han vunnit litterär berömmelse. När år 1840 hans diktsamling »Kobzar» kom ut, sattes märke i Ukrainas historia. Kobza kallas det nationella stränginstrument, ett slags mando-lin, och Sevcenko var själv den nationelle barden. »Kobzarens» första upplaga med blott 8 dikter utvidgades efterhand till flera hundra —

ett ur ett senapskorn uppvuxet träd, som i sin lummiga grönska har skänkt tröst åt ett helt folk. Ty om Ukraina handla alla dessa poem, och fader Dniprà (Dnjepr) besjunges från den första dikten till den sista. Folkliga ballader om rusalkor (till flodnymfer förvandlade ungmor) och till träd förtrollade människor äro här omarbetade. Den nationella frigörelsen besjunges i »Hajdamakerna», den kosackiska friheten och Sic i ståtliga dikter. I några poem svävar skaldens fantasi genom ett danteskt helvete (Ryssland under Peter I och Katarina II), det ståtliga »Kaukasus» hyllar de ryska frihetsmartyrerna, och även åt den böhmiske martyren Jan Hus ägnas ett äreminne. Men framför allt var t>evcenko de olyckliga kvinnornas skald.

Genom Sevöenko ökades de litterära sympatierna i Ryssland för Ukraina, och under den korta reformperioden i Ryssland efter livegenskapens upphävande utgavs i Petersburg en tidskrift »Osnova», som fick stor betydelse för Ukraina. Sevcenko bildade en hel skola, och ehuru hans många efterföljare ej kunde mäta sig med honom i poetisk flykt, fortsatte de i hans nationella anda. Just genom bondeemancipationen blottades det sociala eländet även i Ukraina, tungorna löstes, och bondeståndet blev även här föremål för etnografiska studier, som företrädesvis klädde sig i bynovellens dräkt med genomskinlig tendens. Början gjordes av Maria Alexandrovna Maximovyc, 1830— 1907 (psevdonymen Marko Voucok), vilkens by noveller fingo äran att översättas till ryska av Ivan Turgenev, och samtidigt verkade på vers Hanna Barvinok (1828—1911), psevd. för Alexandra Bilozerskaja, gift med Pantelejmon Kulis. Ivan Levitskyj Necuj (f. 1838) införde i sin roman »Chmary» (Molnen) en ny social typ, studenten Radjuk, en ukrainsk representant för den ryska student- och arbetarrörelsen, »gåendet till folket». Mot det högre prästerskapets despotism och för-soffning i klostren riktade sig satiren i Mychajlo Cernjavskyjs (f. 1867) roman »Væ victis». Av varm humanitet präglades denna sociala kampdiktning hos den produktive Boris Hrincenko, 1863—1910 (»Så många människor, så få bröder»), och hos Pavlo Hrabovskyj (1864—1902), vilken med 10 års förvisning till Sibirien fick plikta för sitt folkbildningsnit. Den skarpe satirikern Volodymyr Samyjlenko (f. 1864) kan betraktas som den äldre periodens främste ordkonstnär.

Om litteraturen under detta skede ofta tyngdes av den sociala tendensen till förfång för den konstnärliga framställningen och den individuella stämningen, begynte författarna på 1880-talet, då censuren skärptes och de sangviniska förhoppningarna stäcktes, fördjupa sig i själsskildringen med mer konstnärliga medel. Fullt modern blev den ukrainska prosan genom Mychajlo Kotsiubinskyj (1864—1913), en förträfflig konstnär och skarp människoskildrare med human världsåskådningUKRAINA.

och stark lyrisk underström. Som tjänsteman i Cernigovs länskansli fick han företaga ämbetsresor till Krim, Bessarabien och Rumänien, varigenom han vidgade sin ämnessfär, och en utflykt till hutsulerna, det intressanta ukrainska bergfolket på norra Karpaterna 1911, gav honom stoff till kulturbilderna »Skuggan av glömda förfäder». Ett svårt bröstlidande, för vilket han sökte bot på Capri samtidigt med Gorkij, lade tidigt i graven denne ovanligt sympatiske författare, som älskade »ensamma människor» och trånade efter sol och ljus. Från

Kotsiubinskyj. ' Vynnyéenko.

revolutionsdagarna i Kiev 1905 föreligga ock åtskilliga motiv, som visa hans humanitet. En helt annan typ representerar den talangfulle Vo-lodimir Vynnyàenko (f. 1860), framstående socialdemokratisk politiker och Ukrainas förste ministerpresident 1917. Påverkad av Ibsen och Gorkijs skola, är han ukrainarnas möderne kampdiktare på prosa, debatterar konstnärligt sociala och etiska problem, särskilt köns- och äktenskapsfrågorna, undersöker förhållandet mellan individen och samhället och skildrar lantproletariatet. Den förnämste tankelyrikern är Alexander Oles (f. 1878), och en betydande skaldinna var Lesia Ukrainka (1872—1903, psevd. för Larisa Kvitka-Kosaceva), som med känsloglöd förenade stark energi och ur sin förtvivlan över sitt hemland räddade sig genom diktkonsten (»Contra spem spero»).

En vacker insats i den ukrainska kulturen gjordes av Galiziens ru-tener, koncentrerade i Sevcenko-sällskapet, som 1907 fick en av Hru-

sevskyj grundad filial i Kiev. I början gick dock utvecklingen trögt, och de första banbrytarna Markyan SaSkevyc (1811—43) och Ivan Va-hylevyö (1811—66) dukade tidigt under — den förre av lungsot, den senare trädde i polsk tjänst. Den litterära kalendern »Rusalka Dniprovka» (1838) förföljdes av myndigheterna för — sin folkliga ortografi. Den russofila rörelsen blev litterärt ofruktbar. Bäraren av de ukrainska idealen i Galizien var den mångsidige Ivan Franko (1856—1916), jour-

Ivan Franko.

Lcsia Ukrainka.

nalist, vetenskapsman, politiker, lärare och poet i en person. Som lärjunge av Drahomanov betonade han skarpt det sociala, och denna etiska styrka blev stundom hans estetiska svaghet. I några romaner (»Korsvägar») gisslade han den galiziska intelligensens nationella slöhet, i andra skildrade han industriproletariatet i oljedistrikten (»Boa Constrictor»). Efter 1876 övergick han från denna sociala realism till mindre lyckade skildringar av det moderna stadslivet i Lemberg. Höjdpunkten av hans vemodiga nationella lyrik betecknar samlingen »Vissna blad» (1896). Ypperst anses han episka reflexionsdikt »Moses» (1905), en symbol av Ukraina. Den åskådliggör snillets kamp för mänsklighetens högsta ideal och längtan efter dådkraftig strävan till frihet och lycka. Moses bortstötes av sitt eget folk, tvivlar själv ett ögonblick på sina ideal och dör vid gränsen till det förlovade landet. Snillets lott är tragiskt, men idén lever, över huvud tynges Frankos fantasi ofta av reflexionen, men han har varit en patriotiskt väckande kraft,UKRAINA.

en otröttlig kulturfrämjare, och hans tolkningar av Sofokles, Byron och Goethe äro prydnader för den ukrainska litteraturen.

Som psykologiska skildrare av det ruteniska bondfolkets elände och resignerade förtvivlan framstå läkarna Vasyl Stefanyk (f. 1871) och Tymofej Bordulak (f. 1863), en vemodig idylliker på realistisk grund. Ypperliga äro Bordulaks skisser om t. ex. Matvej Bar, som håller tal för den nyköpta kon och skålar i hennes mjölk, eller om Marko Buryj, som hugger ned det gamla kära päronträdet för att skaffa ved åt sin dödssjuke son. Galizien har ock alstrat en framstående ukrainsk författarinna Olha Kobyljanka (f. 1865), fullt modern i sina krav på social och erotisk kvinnoemancipation. Den nyaste skalderiktningen representeras av Vasyl Sevrat (f. 1872) med religiös symbolik. — I det Ukrainska Bukowina märkes Osip Fedkovyü (1834—88) med soldatvisor och hutsuliska noveller och i Ungern Gabor Kostelnyk Honcov med diktsamlingen »Från min by» (1904).

Den moderna ukrainska teatern skapades i Galizien 1848. Tjugu år senare uppförde Julian Lavretskyj folkliga dramer med musik av Verbytskyj, men konstarten förföll, särskilt på grund av den stränga censuren med dess idiotiska bestämmelser, t. ex. att en rysk pjäs måste spelas omedelbart efter en ukrainsk med lika många akter. Men på 1880-talet upplivades den nationella scenkonsten av Tobylevyc och Kropovnytskyj. Folkvisor och folkmelodier samlades av Hnatjuk i Lemberg. Bemärkta tonsättare voro Denis Sicynskyj (d. 1909) och Mykola Lysenko (1842—1912), och i Modest Mentsinskyj, gift med en

svenska, äger Ukraina en europeiskt berömd sångare.

* ^ *

*

Dunkelt var Ukrainas förflutna, och molnhöjd tyckes dess närmaste framtid ännu vara. Stadgandet av den nya statsbildningen försiggår ännu med en ovanlig långsamhet, som tyder på både yttre och inre svårigheter. Den ukrainska separatismen är en fullt naturlig företeelse och daterar sig icke från gårdagen. En annan fråga är, huruvida det är nödvändigt eller ens önskvärt, att Ukraina totalt sliter banden med Ryssland. Ryssland kan icke undvara Ukrainas stora kornbod, men Ukraina torde å sin sida icke heller ha lätt att reda sig utan Ryssland. Och genom det ryska tsardömets krossande har det värsta hindret för ett samgående av de båda östslaviska nationerna bortfallit. Ty det var just detta tsardöme, som Ukraina av gammalt hatade. Mot det ryska bondfolket kunna ukrainarna icke hysa fientliga känslor, ty de äro förenade genom samma religion, samma olycksöden, språklig frändskap och, i stort sett, samma historiska traditioner.SLAVERNA.

Det var en förnuftig idé, som föresvävade Chmielnitskyj, då han föreslog den moskovitiske tsaren den ödesdigra personalunionen, som blev jämmerligt förfuskad och vanställd. Men den vackra tanken kan återupptagas, då Ryssland åter samlar sig — icke till ett absolutistiskt, moskovitiskt tsardöme, utan till ett östslaviskt statsförbund i deka-bristernas och Kostomarovs anda. Och i denna nya statsbildning måste det ukrainska Kiev intaga en självständig ställning vid sidan av Petersburg och Moskva. Ty Kiev med sin berömda Grottekyrka (lavra) har alltid varit ett ryskt kulturcentrum och en väckande kraft allt ifrån den varjagiska tiden till den ryska revolutionens dagar.

De offer, som Ukraina har bragt under världskriget, hava i allt fall icke varit fruktlösa. Det gamla Rus har åter ingått i det europeiska medvetandet som ett självständigt etnografiskt helt vid sidan av Ros-sija, och Ukrainas inre autonomi är redan ett fullbordat faktum. Och detta är ett viktigt kulturhistoriskt sakförhållande, ty först därigenom blir det för ukrainarna möjligt att fritt höja sin försummade folkbildning och göra sitt inträde i de civiliserade folkens krets. Och den store frihetsmartyren bevcenkos ord skola besannas: »Jag vill upphöja de små, stumma trälarna, och till deras värn ställer jag ordet.» Detta ord är nu vordet kött.

Litleraluranvisningar: M. Hrusjevskyj: Geschichte des ukrainischen Volkes. B. 1 (1906). — Stephan Rudnyckyj: Ukraina, Land und Volk (1916). — A. Jensen: Taras Schewtschenko, ein ukrainisches Dichterleben (1916). — Ehrenpreis-Jensen, Ukrainarna, 1920. POLEN.

I.

Polackerna intaga en säregen ställning i den slaviska världen, och deras förhållande till Ryssland har hittills gjort dem ganska döva för de panslavistiska locktonerna. Deras läge hänvisade dem å ena sidan till östern, där deras språkgränser förtonade i de litauiska, vitryska och ukrainska stepperna. Men genom sin religion och gamla kultur reste de en mur mot den ryska ortodoxien och blevo ett kraftigt bålverk mot den asiatiska orienten. Å andra sidan hade de så mycket livligare beröring med Centraleuropa och fingo redan i medeltiden genom den Tyska riddarorden en stark känning av den germanska expansionen. I motsats till Ryssland, där frihet hittills har saknats, hade Polen för mycket av en individuell frihet, som ofta urartade till självsvåld. . Polen var dock därför ej ett fritt samhälle. Det var ett adelssamfund — visserligen på ganska bred basis — med kunglig etikett. Bönderna voro där livegna lika länge som i Ryssland, och borgerskapet spelade en högst obetydlig roll. Betecknande är, att det rika polska språket icke har ett inhemskt slaviskt ord för att beteckna handel, utan måst

låna det tyska ordet, eftersom affärslivet behärskades av tyskar och judar, varemot ryssarna i ordet »torgovlja» — sannolikt hämtat från tatarerna — fingo en slavisk beteckning för sin merkantila verksamhet (jmfr slav. trg, skand. torg).

Efter de tre delningarna i slutet av 1700-talet har Polen hittills varit utplånat från Europas politiska karta, men det gick under icke därför att det var utlevat, utan just därför att det under sin politiska förnedring visade tydliga tecken till nationellt återuppvaknan-de. Bevisen härpå föreligga i de inre reformerna på 1700-talet (av Konarski, Koltytaj1, Staszyc m. fi.), vilka kröntes genom den moderna,

1 Det polska q. uttalas nasalt som franska ön, 9 som en.

liberala konstitutionen av den 3 maj 1791. Visserligen försvårades den kulturella utvecklingen betydligt genom splittringen på tre främmande stater, men denna yttre söndring blev ett inre sammanhållningsband för det skingrade folket. I det politiska livet voro polackerna visserligen inflytelselösa, utom i Österrike, där den polska klubben i riksparlamentet var mycket stark, och i den galiziska lantdagen, där de ha haft en betydlig övervikt över den ruteniska nationaliteten. Men genom sina representanter i den tyska riksdagen och den preussiska lantdagen, där polackerna mestadels röstat med det katolska centerpartiet och partikularisterna, ha de åtminstone fått göra sin stämma hörd för världen, och då det ryska parlamentet skapades, hade de 37 medlemmar i den första duman, ehuru antalet sedan starkt reducerades.

Polens historia är så lärorik, ty den visar, huru det går, när ett folk försvagar sig självt genom inbördes splittring och sociala underlåtenhetssynder. Men den är också trösterik, ty den bevisar, att av yttre våld och tvång kan ett folk ej utrotas, om det självt vill leva. Och detta ha polackerna lagt i dagen på ett storartat sätt. Ingen slavisk nation har större rätt att åter inträda i det europeiska statssystemet än detta ovanligt sega och energiska folk, som uppgår till inemot 24 mill., om alla emigranter medräknas.

På grund av den politiska splittringen är det svårt att få en enhetlig totalbild av den polska kulturen under det nittonde århundradet. Mest kvävd har den tidtals varit i det ryska Polen, men där har man dock att söka den polska frågans brännpunkt och den polska nationalitetens grundstomme. Genom den tredje delningen (1795) införlivades Litauen med Ryssland, men det egentliga Polen tillföll Preussen och förtyskades officiellt genom skolor och ämbetsverk. Napoleons seger över Preussen och Ryssland möjliggjorde bildandet av hertigdömet Warschau 1807, som innebar fröet till ett nytt Polen och 1809 ökades med västra Galizien. Det förenades genom personalunion med Sachsen, indelades efter franskt mönster i departement och hade en konstitutionell författning med 5 ministrar och ett statsråd, som framlade lagförslag och bildade en kassationsdomstol. Den lagstiftande makten tillkom en riksdag med två kammare, som skulle sammanträda vartannat år. Denna självstyrelse bar goda frukter, och särskilt förbättrades skolväsendet.

Med undantag av Krakau, som förblev fristat till 1846, samt Posen, Thorn och Danzig, som avtröddes till Preussen, införlivades efter Napoleons fall hertigdömet Warschau med Ryssland, och en konstitution infördes 1815 genom en personalunion med Alexander I. Men denna union var lika skör och bedräglig som Ukrainas med Moskva 160 år

förut, ty det fanns ingen garanterande jämnställighet, och Alexander I svek snart sina liberala löften. Den polska riksdagen inkallades ej på många år, och dess förhandlingar fingo icke vara offentliga. Dock voro förbättringarna icke så obetydliga under denna korta period, tack vare särskilt finansministern Lubecki. Warschau hade redan nu en befolkning av 150,000 själar, och där organiserades en polsk statsbank år 1828.

En avgjord försämring inträdde dock på 1820-talet, sedan kejsar Nikolaj I efter sin tronbestigning hade kvävt den även i polska landsändar utbredda militärrevolten, och hans bror storfurst Konstantin Pavlovic lät polackerna känna tyngden av den ryska spiran. Det allmänna missnöjet, som fick näring genom en politisk högförräderi-process, ledde till 1830 års novemberresning, föranstaltad av »5 studenter, 4 fänrikar, 3 poeter och 3 officerare1», och efter dess blodiga undertryckande förvandlades Kongresspolen (»Konungariket») till en rysk provins, även

om namnet Polen (Polska) ännu tolererades. Konstitutionen upphävdes 1832, ryskan blev officiellt språk, de polska vojvodskapen förvandlades till ryska guvernement, gymnasierna indrogos och skolorna förryskades. Ståthållaren Paskevic (»Erivanskij»), som dog kort efter Nikolaj I, kunde med gott samvete rapportera till Petersburg: »Ordning råder i Warschau!». En liten lättnad inträdde visserligen 1861, då Wielopolski omorganiserade undervisningsväsendet, men den illa förberedda januariresningen 1863 gjorde tillståndet ännu värre. Visserligen genomfördes bondeemancipationen i Polen 1864, varigenom 1,340,000 bönder blevo »fria» och fingo egen kommunalförvaltning (gmin) med folkvald byfogde (wöjt), men härigenom ändrades icke det politiska läget, ty över kommunen stod den kejserliga byråkratien. År 1867 upplöstes det polska statsrådet, och 1875 den kyrkliga unionen. Kongresspolen blev officiellt ett generalguvernement vid Weichsel (Wista), och 1876 anställdes ryssar i polska domstolar. Den storryska nationalisering, som inaugurerats av Katkov, kulminerade under general Gurkos generalguvernörskap (1883—1894). Den polska idén tycktes kvävd inom landet och måste vidmakthållas av emigranterna, särskilt i Paris. Där bildades 1886 ett polskt nat onalparti •(Liga narodowa), och därur framgick 1892 det polska socialistpartiet, som ivrade för autonomi med sociala reformer på nationell grund. Till detta socialdemokratiska parti hörde många framstående män, som nu spela en stor roll i Polens historia, t. ex. Daszynski från Galizien, f. d. medlem av österrikiska riksrådet, och Jözef Pilsudski (f. 1868 i Litauen), som under världskriget anförde de polska legionerna, men häktades av de tyska ockupationsmyndigheterna och fördes till

1 General Krasinskis sarkastiska definition.

fängelset i Magdeburg. I nov. 1918 fick Pilsudski i uppdrag att bilda den första polska regeringen, i vilken Daszyöski blev ministerpresident.

Vid sidan av detta radikala oavhängighetsparti märkas ett par mer moderata grupper, som på kompromissens väg sökte en fredlig uppgörelse med Ryssland. Dit hörde de s. k. realisterna, som sökte ett kulturellt samförstånd med Ryssland och leddes av den framstående litteraturhistorikern Wlodzimierz Spasowicz, advokat i Petersburg (d. 1906), samt Erazmus Piltz, som på polska utgav veckötidskriften »Kraj» i Petersburg. Det allpolska eller nationaldemokratiska partiet har haft till ledare den tyskfientlige, antisemitiske Roman Dmowski, som var själen i den polska dumaklubben och deltog i den ryssvänliga neoslaviska kongressen i Prag 1908.

Världskriget förenklade något det invecklade polska partiväsendet, och den sammanslutande rörelsen utgick från Österrike, vars mosaik-artade nationalitetsförhållanden voro gynnsamma för den polska separationen. Galizien, som blivit »konungarike» 1817, fick efter 1867 en vidsträckt autonomi, egen lantdag och polsk undervisnng i skolorna. Lemberg blev en ny polsk kulturhärd av hög rang i den ruteniska omgivningen, och Krakau ryckte upp sig ur sin försoffning. Där verkade bland andra vetenskapsakademiens president professor Stani-siaw Tarnowski (1837—1918), som 1886 började utgiva tidskriften »Przeglad polski», organ för det konservativa s. k. Stanczyk-partiet. Men de agrariska missförhållandena gjorde Galizien till en tacksam jordmån för en socialdemokratisk agitation, som krävde »skog och betesmarker», och den transatlantiska emigrationen har spelat en sorglig ekonomisk roll i Galizien (»Vägen till Rio Janeiro är belagd med polska bönders lik»). Omedelbart före världskrigets utbrott hölls i Wien en partikonferens för åstadkommande av nationell samling, och 1916 konstituerades i Krakau det samfällda högsta nationalrådet under presidium av prof. Jaworski. •

I Preussen ha polackerna haft det mycket svårt, ehuru böndernas välstånd och upplysning där ha varit störst, tack vare den ordnade förvaltningen och konkurrensen med de driftiga tyskarna. Fredrik Wilhelm III lovade dem garantier redan 1815, men löftena infriades icke. I början hade polackerna som vicekonung furst Anton Radziwitf, men denna titel avskaffades 1831, och den förste presidenten, den energiske Edward v. Flotwell, införde tyskan som ämbetsspråk och gav uppslag till den tyska kolonisationen i östern. De lättnader, som beviljades under Fredrik Wilhelm IV (1840—58), upphörde snart. De lägre skolorna blevo dubbelspråkiga, de högre klasserna rent tyska. I provinsen Posen funnos på 1860-talet blott två polska tidningar (en officiell och en klerikal). Bismarck gjorde sig hatad av polackerna

genom sin efter 1871 inledda »kulturkamp», som från det andliga området överflyttades på det ekonomiska genom kolonisationslagen av 1886 och den orättfärdiga expropriationslagen av 1908. Denna systematiska utbredning av tyskheten iscensattes av Deutscher Ostmark-verein (1894), efter initialerna till de tre ledarnas namn kallad hakatism. Men trots alla hundratals millioner mark, som den preussiska staten offrade åt hakatismen, vanns det ekonomiska målet icke. De polska bönderna gjorde passivt motstånd, och Max Jackowski bildade jordbruksföreningar som motvikt mot de tyska tvångsinköpen av jord. I det yttre förhöllo sig polackerna stilla under omständigheternas tryck; de stredo för tyskarna sak under kriget med Frankrike (jfr Sienkiewicz' dråpliga berättelse »Bartek segraren»), och under världskriget märktes i Posen inga synbara resningstendenser som i Böhmen. Men de preussiska polackerna bidade med otålighet befrielsens timme, och den slog genom Tysklands krossande i världskriget.

Över huvud är det polska partilivet mycket förvirrat, och den inre söndringen kommer troligen att bereda den nya polska staten många prövningar. Men gentemot utlandet äro alla polacker eniga. Ett av de starkaste sammanhållningsbanden för polackerna är — vid sidan av modersmålet — den religiösa trosbekännelsen. Av hela befolkningen äro 98,3 % katoliker (resten protestanter i Schlesien och Litauen). Det ligger något symboliskt i att katedralen i Krakau är inbyggd i den jagielloniska kungaborgen på Wawel, ty i Polen höra kyrka och stat intimt samman. Gudsmodersbilden i Cz$stochowas paulinerkloster åtnjuter en dyrkan, som ej överträffas i den övriga katolska världen, och i den stora prövningens tid har den religiösa hänförelsen bjudit tröst och hopp. Den konfessionella klyfta, som skiljer Polen från Ryssland, har väl också bidragit till att det östslaviska sektväsendet ej har kunnat slå rötter i Polen. Den enda sekt i Polen är den gammalkatolska marianit-sekten, som 1893 grundades av Maria Kozlowska från Plock enligt asketiska principer med mystisk anstrykning, Den har lagt an på social filantropi, skolor, sjukvård o.d., och räknar 100,000 medlemmar på 36 församlingar (huvudsakligen i Lödz, Warschau och Kalisz). Mot katolicismen i själva Kongresspolen har den ryska staten varit tämligen tolerant eller likgiltig. Redan 1817 fingo polackerna i Ryssland egen kyrklig organisation med en ärkebiskop i Warschau och 6 biskopar. Dock upphävdes 1886 den 1836 i Warschau grundade andliga akademien. Polackerna i det egentliga Ryssland ha haft en metropolit i Mohilev, vilken dock hittills har bott i Petersburg, med 5 biskopar under sig. Mot polackerna i Litauen och Vitryssland skärptes förhållandena. Det ryska språket blev obligatoriskt, och kloster indrogos. Först genom 1905 års toleransedikt fingo polackerna vissa

konfessionella lättnader, ehuru det religiösa tillståndet därför icke blev bättre, såsom den fanatiska agitationen i Chelm (Cholm) visat.

Så mycket svårare blev polackernas kyrkliga ställning i Preussen, där protestantismen följde med den preussiska kolonisationen. Under Bismarcks kulturkamp blev den oböjlige ärkebiskopen av Gnesen, greve Ledöchowski (farbror till den i Skandinavien under världskriget väl bekanta grevinnan Ledöchowska) avsatt 1886 och avlöstes av den tyske d:r Julius Dinder. Och år 1906 utfärdades påbud, att religionsundervisningen skulle hållas på tyska. Om detta skoltvång får man en föreställning genom Sienkiewicz* upprörande skildring »Ur en Posen-lärares dagbok». Men icke heller detta tvång hjälpte, ty Preussens polacker ha samvetsgrant följt sina dagliga tidningars uppmaning: »Lären edra barn polska!»

Om något enhetligt polskt undervisningsväsen kan det icke vara tal på grund av den politiska splittringen. Åtskilligt har visserligen gjorts på enskild väg och genom den katolska kyrkan, men naturligtvis otillräckligt. I det polska Galizien har en tredjedel av de skolpliktiga barnen ej haft undervisning av brist på skolor, och analfabeternas antal är där 52 % (hos den ruteniska befolkningen 71 %). I Ryssland, vars egen skolundervisning står så lågt, har man av politiska skäl gjort sitt bästa att hämma den polska folkbildningen. Ar 1905 grundades efter cechiskt föredöme den privata skolföreningen Polska Macierz szkolska, som inom två år hade inrättat 681 skolor för 63,000 skolbarn, men den förbjöds av regeringen redan 1908.

Däremot blomstrar det vetenskapliga livet i Polen, särskilt på det humanistiska området, och denna forskning har

snarare ökats genom den politiska undergången, därför att polackerna i vetenskapens hägn bäst kunde odla modersmålet och bevara sina historiska traditioner. Krakau, som redan 1364 (1400) fått sitt jagiellonska universitet, erhöll 1873 en vetenskapsakademi. Stefan Batory hade 1583 grundat ett universitet i Wilno, som efter långvarigt förfall fick uppblomstring under kanslern Czacki (d. 1813), vilken ock grundat ett lyceum i Krzemieniec. Båda dessa anstalter upphävdes dock av ryssarna 1833. En prydnad för Wilnos universitet, där Mickiewicz studerade, var dess rektor Jan Sniadecki, professor i astronomi, och för Warschaus den demokratiske historikern Joachim Lelewel (1786—1861) av preussisk härkomst, som bland annat skrev en Edda Skandinawska och efter deltagande i novemberresningen 1830—31 flyttade till Bryssel. I Warschau grundades samfundet Vetenskapens vänner av biskop Albertrandi (1731—1808), den förste polske vetenskapsman, som gjorde historiska studier i Sverige och som till efterträdare fick den rättslärde Staszyc. Efter lång skendöd rekonstruerades samfundet 1906. Universitet i

Warschau hann 1816—1831 ej uträtta så mycket, och när det återupprättades, blev det totalt förryskat, så att av 825 studenter år 1908 endast 54 voro av polsk börd. Men det nya, rent polska universitetet i Warschau av år 1915 lovar gott för framtiden. Lembergs universitet, vilket grundades 1784 som rent tyskt, är ock en viktig polsk bildningshärd. Förglömmas må ej heller det 1859 i Posen grundade samfundet av vetenskapens vänner, som äger ett rikt bibliotek och till ständig sekreterare hade den polskfödde svenske greve L. Benzelstierna von Engeström. Ossolinska biblioteket i Lemberg från år 1817, Krasinskis och Zamoyskis i Warschau samt furst Czartoryskis museum i Krakau och greve Dzieduszyckis i Lemberg äro ock storartade bildningscentra. På många områden röjer sig den andliga livaktigheten. Sådana verk som t. ex. tidskriften »Biblioteka Warszawska», grundad 1841, eller Estreichers bibliografi, begynt 1870, kunde hedra vilken stor stat som helst, liksom de etnografiska och folkpoetiska samlingarna av kompositören Oskar Kolberg (d. 1890), och historieforskarna A. Brückner (f. 1856) och Askenazy (f. 1867) ha europeiskt rykte. I detta kulturella avseende har Polen ännu aldrig gått under. Och starkast framträder denna polska livskraft i skönlitteraturen.

Lelewel.

II.

För Polen har litteraturen en särskild betydelse, ty den blev den ark, på vilken den polska anden räddade sig undan den stora syndafloden. I den avläser man Polens ärofulla historia med dess bragder och dess lidanden, i den framlyser det orubbliga hoppet om en bättre framtid, och i den återspeglar sig det skiftande liv, som sjuder i den polska samhällskroppen.

Det nittonde århundradets början betecknar en vändpunkt i den polska litteraturen, ty då utkämpade den akademiska smakriktningen.

sin sista brottning med den inbrytande romantiken. Den polska litteraturen, som under humanismens och renässansens skeden hade haft sin »guldålder» (Kochanowski m. fi.), hade efterhand stelnat i ett panegyriskt eller didaktiskt manér på ett med latin späckat språk, och Horatius och Racine voro de psevdoklassiska förebilderna. »Litteraturen tryckte till sin barm ett redan i vaggan dött foster av en död fantasi» (Mochnacki), och det är betecknande, att Mickiewicz, den store litteräre reformatorn, begynte sin vittra bana med en hjältedikt om — potatisen (med anknytning till Amerikas upptäckt av Columbus efter förebilden av Lusiaderna).

Då man talar om den polska romantiken, har den en vida djupare och mer ursprunglig betydelse än den samtidiga i Ryssland, ty under det att den ryska romantiken var en utländsk, på rysk jordmån överflyttad planta, som vissnade efter kort blomning, hade den polska romantiken djupa rötter i landet, om också även här en utländsk väckelse behövdes. Visserligen hade Polen icke deltagit i korstågen till det Heliga landet, men som kristenhetens utpost i öster hade det utkämpat duster med tatarer och turkar, och det är ett märkligt sakförhållande, att den sydslaviska skaldeskolan i Dubrovnik (Ragusa) på 1600-talet besjöng Sigismund Wasa och hans son WladysJaw

som den europeiska kristenhetens värnare och därjämte som bärare av den ännu grumliga samslaviska idén. I det polska adelskynnet låg det något chevalereskt med dess siratliga umgängesformer, och där fanns av gammalt en kvinnokult, som fick sitt högsta uttryck i »Bogo-rodzica», hymnen till Guds moder. I Polens äldsta historia framskymta halvt mystiska kvinnoskepnader: den böhmiska furstinnan Dobrawa, den ungerska Kinga och furst Kräks hjältemodiga dotter Wanda, som självmant störtade sig i Weichsel (förmodligen en mytisk personifikation av floden, byggd på en ordlek: Wanda = vatten, lat. unda, litauiska andu). Och i drottning Jadwiga (Hedvig), som genom sitt giftermål med den litauiske Jagiello grundade unionen med Litauen och blev stammoder till en lysande dynasti, fick denna kvinnodyrkan ett historiskt underlag.

Romantikens teoretiske banbrytare blev Kazimierz Brodzinski från Galizien (1791—1835), professor i polsk litteratur vid Warschaus universitet, vilken som otaliga andra polacker slutade som hemlös emigrant och religiös mystiker. Hans idylliska epos »Wieslaw» (1820) besjunger i Hermanns och Dorotheas stil ett polskt bondbröllop. Men hans litterära storhet låg på det ästetiska området genom att han påvisade folkpoesiens betydelse för konst dikten och förordade en anslutning till det nationellt ursprungliga, det patriotiskt idylliska enligt Herders och slovaken Kollårs konstteorier. Men han stod ännu främ-

mande för det mystiskt känslofulla, det spöklikt fantastiska, som i Mickiewicz' ungdomsdiktning bröt fram som en skarp protest mot den falska klassicitetens torra rationalism.

Men fore och oberoende av Mickiewicz fanns det några skalder, som blevo banbrytare för romantiken genom att låta sin otyglade fantasi sväva till de avlägsna nejderna vid Dnjepr och därför kallas den ukrainska skolan, ehuru de flesta av dem hade föga personlig beröring med Ukraina. För dem tedde sig Ukraina som ett förlorat paradis, ett sagoland, ännu behärskat av polska adelsmän och mycket olikt de olyckliga kosackstepper, som Sev-cenko sedan målade efter verkligheten. Det var svårmodiga stämningsbilder mot en hemsk bakgrund av mordbrand och blodbad, den melankoliska steppen med vålnader och spöken. Man fick en svag föreställning om det ukrainska landskapet, men icke om själva folket. Det var inga historiska bilder från Ukrainas storhetstid, utan från förfallet vid sekelskiftet, då Polens herravälde redan hade sjunkit och de äkta kosackerna blivit avlösta av hajdamakerna, de ukrainska bonderebellerna och stråtrövarna.

Början gjordes av Anton Malczewski (1793—1826), som ett år före sin tidiga död utgav den i polska alexandriner avfattade dikten »Maria», byggd på en historisk tilldragelse. Den högförnäme Felix (Szcz^sny) Potocki, en av landsförrädarna i Targowica-konfederationen, hade mot sin fars vilja gift sig med en lågadlig fröken Gertrud Komarska, som lömskt blev dränkt av den gamle Potocki, vojvod av Kiev. I dikten är detta stoff omklätt så, att Maria, dotter till en förnäm miecz-nik (»kronsvärddragare», ett högt hovämbete), dödas av sin far, medan hennes trolovade, den ädle, tappre Waclaw, är på fälttåg mot tatarerna. Waclaw återvänder, finner sin brud död och rusar bort med hämndplaner. Kvar är blott den gamle miecznikens, som tynar bort vid gravkapellet, och dödens stillhet råder över Ukraina. Dikten är påverkad av Byron, som Malczewski hade personligen träffat i Venedig och åt vilken han gav idén till »Mazeppa», men Byrons skepsis och trotsiga hån ha här utbytts mot slavisk vekhet och resignation.

Ännu starkare är byronismen hos Seweryn Goszczynski (1803—76), som efter deltagande i novemberresningen drevs i landsflykt och slutade som mystiker. Hans enda diktverk har ock varit nog att bära hans namn till eftervärlden: »Slottet i Kaniöw», en skräckfull episod från bonderevolten 1768. Kosacken Nebaba, som kollrat bort Xenia, så att hon blir alldeles tokig, förälskar sig i en annan kosackflicka Orlika. Men slottsherrn (i verkligheten greve Mikolaj Potocki) tvingar henne med hot till äktenskap. Nu uppviglar Nebaba kosackerna, som storma slottet, där Orlika i bröllopsnatten har dödat sin make. Men polackerna skynda till, Orlika krossas under

spillrorna, och Nebaba spetsas på påle. I sin rembrandtska belysning och äktbyronska stämning är denna poetiska berättelse vida överlägsen Sevöenkos »Hajdamakerna». En slump fogade så, att Sevcenko blev begraven just i detta Kaniv vid Dnjepr.

I motsats till dessa båda Ukraina-skalder var Bohdan Zateski (1802—86) en mystiskt grubblande reflexionslyriker. Men denna reflexion tyngde på diktningen och gjorde den poetiska tanken oklar. Med sin äktpolska natur kunde icke heller han skildra de ukrainska kosackerna med objektiv verklighetstrohet, men enär han var född i guvernementet Kiev, hade han ett finare förstående för Ukrainas natur. Hans diktcykel »Steppernas ande» var ett misslyckat försök till en filosofisk analys av världshistorien i poetisk dräkt, men känslan är djup ocfi vissa detaljer goda, t. ex. framställningen av folkvandringarna, och mellan raderna läser man polackens instinktiva hat till österns »barbarer».

I hela denna riktning låg ett mystiskt inslag, som utmynnade i messianism, tron på Polens politiska förlossning och kristliga världsmission, lik judarnas. Polens passionshistoria vore en nödvändig förutsättning för dess resurrectio. Denna bibliska tro hade djupa rötter i det polska medvetandet. Redan på 1500-talet hade en polsk svärmare givit sig ut för att vara en messias. Den store predikanten Skarga under Sigismund Wasa fann en gudomlig mission hos polackerna som hos israeliterna. Den patriotiska konfederationen i Bar 1768 jämförde Polens öde med Frälsarens, och Brodzinski skrev: »Det polska folket är den moraliska världens Kopernikus. Det har upptäckt lagen om alla nationers dragning till mänsklighetens idé. Det är det polska folket förunnat att bringa kronans och folkets rättigheter i jämvikt på en vågskål, fästad vid himlen.»

Ett ödesdigert inflytande på denna mystiska diktning fick den märklige och omstridde teosofen Towiahski (1798—1878) från Litauen. Han kom 1840 till Paris och grundade där en församling, som trodde på själavandringen och det tusenåriga riket. De onda andar, som be-

härska jorden, skulle utdrivas av store män, som toge på sig mänsklighetens lidande som en förutsättning för den kiliastiska lycksaligheten. Varje 2,000:de år skulle en sådan stor man uppenbara sig, och den förste var Kristus. Men vem var den andre, som skulle befria Polen och omgestalta den europeiska samhällsordningen? Kanske Napoleon I? Kanske Towianski själv? Denna messianism — ett motstycke till den ryska slavofilismen — var farlig i sin fantastiska självöverskattning och som teori naturligtvis ohållbar i sin mystiska virrighet. Men i litteraturen har den alstrat oförgätliga skönhetsverk, sublima i sin stundom rent av hädiska överspändhet, och i diktkonsten har den

frambragt det stora triumviratet Mickiewicz, Stowacki och Krasinski.

* *

*

Adam Mickiewicz (1798—1855) föddes på julaftonen — därav förnamnet Adam — i Kosciuszkos hemland Litauen, åt vilket han ägnade sin hyllning i första raden av sitt stora epos, vars titelhjälte har samma förnamn som Kosciuszko (Tadeusz). Hans litterära debut 1822, »Ballader och romansen), inledde kampen mot den akademiska smakriktningens »döda sanning» och framhöll trons, undrets makt. Här spåras inflytande av Schiller och Bürger. »Lenore»-stoffet saknas naturligtvis icke, men Mickiewicz stod dock redan har på nationell grund, ty sägnen om spökriddaren, som hämtar sin brud, var känd i hela Europa och sträckte sina rötter i den klassiska forntiden. Den präktiga litauiska balladen om Budrys och hans tre käcka söner röjer redan den blivande epikern. Fru »Twardowska» och »Tukaj» äro komiska omdiktningar av den polska Faust-sagan och förskrivningen till den onde, och i några romanser från sjön Switez framskymtar en olycklig kärleksepisod. Den gamla skolan förfasade sig över detta nyhetsmakeri, men Mickiewicz var viss om sin seger och försedde den andra upplagan av diktsamlingen med ett ur ett lustspel av Niemcewicz hämtat motto: »De skreko veto, men flydde till Praga» — en anspel-

ning på de polska riksdagsmännens reträtt till Warschaus förstad, sedan de genom sitt absoluta veto vid en omröstning ådragit sig folkets misshag.

Liksom för Puskin blev byronismen Mickiewicz' andra utvecklingsstadium, men som denne var han främmande för Byrons sarkasm och skepsis och gav sin byronism en nationell färg. »I Byron — skrev han — se vi förkroppsligandet av den abnorma tillvarons kval, ett ändamåls-löst kringflackande, en längtan efter något utomordentligt i framtiden.» Hans sorgliga kärlekssaga (den älskade blev gift med en greve) utlöste sig poetiskt i den fragmentariska, bisarra dikten »Dziady», Dödsfesten till fädernas minne på alla själars dag i november — en litterär produkt av Rousseaus »Julie», Goethes »Werther», fru Krüdeners sentimentala roman »Valérie» och Jean Pauls »Biographische Belustigungen». En självmördare — skalden själv i andanom — måste till straff för sin kärleksförbindelse en gång om året stiga upp ur sin grav och åter genomlida sina kval.

Det ryska ödet gav en oväntad upplösning på dessa sjukliga svärmerier. Den kejserlige senatorn Novosiltsov lät ,1823 anställa räfst med studenterna vid Wilnos universitet för deras politiska fritänkeri och fullkomligt harmlösa föreningsväsen efter förebilden av tyska Tugendbund. Bland dem var Mickiewicz, som förvisades till det inre av Ryssland. Här gjorde han personlig bekantskap med Puskin, vilkens sympati han dock snart förverkade, fick en klarare syn på ryssarna och skrev flera ståtliga dikter: de vackra Krimska sonetterna, varigenom Orienten infördes i den polska vitterheten, och »Farys», ökenriddaren, som förgås i sandstormen (den historiska förebilden var WacJaw Rzewuski bland beduinerna) — en symbol både av det polska folkets olyckliga ökenvandring och av det mänskliga snillets triumf och tragik. Och här mognade Mickiewicz' byronism i den präktiga dikten »Konrad Wallenrod». Av denne tyske ordensmästare från Franken har Mickiewicz skapat en förklädd litauer, som inträtt i Riddarorden enkom för att vålla tyskarnas fördärv. Visserligen förgås han, men i dödsstunden har han som Simson triumfen att krossa nationalfienden. Och skaldens erotiska svårmod framlyser här ännu i det rörande avskedet mellan Konrad och hans älskade Aldona, den litauiska furstedottern, som låtit spärra in sig i Marienburgs kloster för att vara honom nära. Men först sedan Mickiewicz fått lämna Ryssland, kunde han på utländsk mark (Dresden) fullborda sin ungdoms »Dziady», och om denna avslutning skrev George Sand: »Efter tårarna och förbannelserna av Zions profeter har ingen röst höjt sig med sådan styrka för att besjunga ett så stort ämne som en nations undergång — en basilika, som ingen arkitekt kunnat fullborda.» Här är handlingen först

förlagd till klosterfängelset i Wilno, där Gustav, den älskogskranke självmordskandidaten, dör för alltid, men står upp som Konrad. Det är Konrad Wallenrod, den gruvlige hämnaren, som låter ändamålet helga medlen, det är Konrad, Byrons rebelliske korsar, det är Mickie-wicz själv, som genom sitt lands lidande härdas och för sina landsmäns olyckor glömmer sina egna lumpna hjärtekval. Vid uppvaknandet i fängelset håller Konrad en lång poetisk monolog, den berömda Improvisationen, som i sublim kraft kan jämställas med sådana världslitteraturens mästerverk som Job, Prometevs, Kain och Manfred. Men även i denna förtvivlan visar sig Mickiewicz som äkta polack. Han förnekar icke Guds tillvaro, men börjar tvivla på hans allmakt och faderskärlek, då Han kan tillåta så mycken orättfärdighet i världen. Skalden utmanar den Högste till kamp, ty han talar för millioner, men när den sista hädelsen skall uttalas, nämligen att skaparen är världens tyrann, bödel, tryter det förfärliga ordet, och skalden låter satan framväsa ordet tsar. På samma sätt låter Krasmski i »Den ogudomliga komedien» den tokiga hustrun på dårhuset uttala sin förbannelse över den gudomliga världsordningen.

Det är beundransvärt, att Mickiewicz under sin landsflykt, omedelbart efter sitt misslyckade försök att deltaga i novemberresningen, kunde få ro att skriva sitt klassiska mästerverk, »adelshistorien» Herr Tadeusz (1834), som ock vart hans livs svanesång, århundradets största hjältedikt på vers. Ursprungligen planlagt som en idyll i »Wieslaws» stil, svällde det ut till en storartad tidsmålning, ett nationalepos, lika kärt för polackerna som »Kobzar» för ukrainarna. Det skrevs fjärran från hemlandet, men kanske just därför fick det det riktiga perspektivet och den episka objektiviteten. Och äkta episkt är »Herr Tadeusz» i sin byggnad med breda skildringar, rörliga folkmassor i bakgrunden (Napolens tåg till Moskva), trätor och slagsmål som på Horners tid,

ett lyckligt slut med bröllop och ett helt folk som hjälte, ty unge Tadeusz själv är en ganska intresselös person. Skaldens uppfattning av detta adelssamhälle är ock episk-historisk i den mening, att han betraktar det som något avslutat, och dikten bär undertiteln »Den sista självpant-ningen i Litauen». Ja, allt är det »sista» i denna adelshistoria. Det var sista gången (i verkligheten 1817) som den självrådiga szlachtan föregick domstolen och på egen hand utkrävde sin förmenta rätt. Här dansas den sista polonäsen på äktpolskt manér, här spöka de sista vålnaderna från den gamla republiken, t. ex. den siste »wozny», utsökningsfogden, som kungör utslagen. Själva fabeln är mycket enkel. Två adelsfamiljer processa om ett gammalt slott och förlikas först när de ryska myndigheterna lägga sig emellan, och parterna försonas genom giftermål. Inom denna ram förekomma präktiga landskapstavlor med utmärkta

episoder, t. ex. den litauiska urskogen Bialowezy med dess rika förråd av villebråd, särskilt bisonen, uroxens frände; här vimlar det av komiska episoder och dråpliga typer. Handlingen är förlagd till 1811— 1812, då Napoleons tåg genom Polen väckte nya förhoppningar i sinnena, men dikten andas intet rysshat, och en moskovitisk kapten är till och med sympatiskt tecknad som Kulnev av Runeberg. I toner målas vid bröllopet Polens sista historia: konstitutionen 1791, den förrädiska Targowica-konfederationen 1792 och Suvorovs stormning av Praga 1795, här klinga de entusiasmerande tonerna av »Jeszcze Polska nie zgin^a» (Ännu Polen ej gått under), den polska nationalsången, som först sjöngs av Dabrowskis polska legioner i Lombardiet. Men att Mickiewicz låter en cymbalspelande jude bringa denna krigiska hyllning åt Polen var nog ett mer än ästetiskt missgrepp. Även i denna klassiska hjältedikt spåras dock den forne romantikern i teckningen av den underlige, stridslystne munken Robak, som i själva verket är ung Tadeusz' far. Hans bikt på dödsbädden om att han dödat den ståndshögfärdige Horeszko därför att denne givit honom »svarta soppan» (== »korgen») å sin dotters vägnar, är en reminiscens gv Mickiewicz* misslyckade frieri hos greve Anczyk i Rom.

Mickiewicz' sista 20 år blevo för patrioten en kamp för Polen i handling, ehuru skalden var död. Han fick 1840 en professur vid Collège de France i Paris, och hans föreläsningar om slavisk kultur äro ännu njutbara på grund av den fina psykologiska blicken och den ganska goda kännedomen om andra slaviska folk, särskilt serberna. Men efter hand förirrade han sig genom towianismen i mystikens irrgångar och skildes 1844 från ämbetet. Under Krimkriget reste han till Balkanhalvön för att där organisera sydslaviska legioner, men insjuknade hastigt i kolera och dog i Konstantinopel. Men stoftet fördes först till Paris och sedan till Krakaus kungakrypta, där det vilar vid sidan av Koéciuszko och Jözef Poniatowski. Och på en av de många polska minnesstoderna över honom läsas de enkla, vackra orden: »Han älskade folket.»

I motsats till den lugne epikern Mickiewicz var hans samtida och antagonist Juliusz Stowacki (1809—49) den lidelsefulle dramatikern. Under det att den förres poetiska kynne var besläktat med det germanska, sympatiserade Stowacki med den romanska poesien (Dante, Ariosto, Calderon) och med Shakespeare. Han har kallats »poesiens satan», Mickiewicz liknade hans diktkonst vid ett tempel utan gudom i, och Krasinski gav honom rådet att »sätta granitpelare under sina regnbågar». Själv kallade Stowacki sig panteist och romantiker. Att som Brandes likna honom vid en påfågel vid sidan av örnen Mickiewicz och svanen Krasinski är nog en orättvisa mot Stowacki, men innebär

dock en kärna av sanning, ty Stowacki led av sjuklig fåfänga och själv-överskattning och tjusades av sina egna versers fägring. Han led av åtrån att vilja mäta sig med eller överflvgla Mickiewicz, som han i sitt ämnesval stundom påtagligt imiterade. Hämndtanken i »Wallen-rod» upptog Siowacki i dramat »Kordyan», en underlig, hemlös fantast som Sfowacki själv. Kordyan bryter omedvetet en kärleksförbindelse; fastän ateist uppvaktar han påven, bestiger Mont Blanc i sin panteis-tiska naturdyrkan, deltar i en sammansvärjning mot tsaren, och när andra tveka för kejsarmordet, åtar Kordyan sig värvet. Men Kordyan-Stowacki var ingen Konrad-Mickie-wicz. Även Kordyan sviktar i det avgörande ögonblicket, inspärras på dårhus och avrättas.

Till Sibirien förflyttas vi genom Siowackis underbart sköna fantasi »Anhelli», skriven i biblisk stil efter förebilden av Mickiewicz' gammaltestamentliga »Polska folkets böcker och pilgrimskap». Men det är icke ett

verkligt Sibirien, sådant det beskrivits av t. ex. Mickiewicz' studiekamrat Adolf Januszkiewicz, utan ett danteskt helvete, där en sjaman (offerpräst bland infödingarna) övertar Virgils vägvisande roll på dessa ofantliga snöslätter, som äro ett enda fängelse, en kyrkogård full av dyster melankoli och sorg. Krasinski skrev om denna dikt: »Ho vågar nu dikta efter Siowacki? Sätt blott på hans grav: Anhellis författare! Vid läsningen av Anhelli kände jag mig djupt beklämd, men fick rentav längtan efter Sibirien, svårmodets paradis. Det sägs, att självmordet sänder ut en ande, som lovar saliga fröjder och rycker själarna med sig. Sibirien upphör ej att vara ett helvete, men i Anhelli har det fått en sällsam makt, både skön och gräslig, fruktansvärd och tilldragande.» Denna prosadikt drunknar i mystik, i det att den hemlighetsfulla ängeln Eloe efter Anhellis död på isen sätter sig vid hans lik, och en eldig ryttare siar folkens uppståndelse. Ty även Slowacki hypnotiserades av Towianski. Detta röjer sig bäst i rapsodierna om »Kung ande», vari den mystiske polske fursten Popiel blir en sinnebild för idén, att folken skola härdas genom lidande och despoter. Människoanden är evigt revolutionär, evigt strävande, och utvecklingen går

allt högre från släktled till släkled. Det ligger något nietzscheanskt i SJowackis hjältedyrkan.

Under ständig landsflykt fick Slowacki i Genève genom en obetydlig, hastigt övergående böjelse motivet till den sköna kärleksdikten »I Schweiz», som slutar med att den älskade försvinner omedelbart efter den fingerade vigseln. Och detta var Stowackis eget öde. Han kunde icke binda sig för alltid vid en kvinna; han älskade att bliva älskad, han älskade kärleken för sin poetiska inspiration, men hade intet älskat föremål att leva för (utom möjligen sin mor) -— därtill var han för svag, ombytlig och egoistisk. Från Italien utsträcktes resan till Egypten och Palestina 1836. Här fick han under karantän vid Röda havet stoffet till »De förpestades fader», ett gripande motstycke till Job i laokoonsk plastik, med allegorisk anspelning på Polen. Men Sfowacki lär man kanske bäst känna från både den starka och den svaga sidan i hans subjektiva epopé »Beniowski», vari Sfowacki utvecklar hela sin formella virtuositet i »Don Juans» lekande, nyckfulla stanser. Beniowski hette en slovakisk lyckoriddare, som deltog i den polska Bar-konfederationen och därför förvisades till Kamtjatka, varifrån han rymde till Madagaskar och stupade 1786. Men för Sfowacki var allt detta en bisak. Huvudsaken var att få anspela på polska förhållanden och gissla politiska motståndare.

Stowackis poetiska snille kàn ingen förneka, men månne han icke har büvit något överskattad i nyaste tid på Mickiewicz' och Krasin-skis bekostnad? Han är dem båda visserligen överlägsen som dramatiker, och hans skådespel äro fortfarande prydnader för den polska tiljan, såväl de mytisk-patriotiska (»Balladyna», »Lilla Weneda») som de historiska karaktärsdramerna, t. ex. »Maria Stuart» och »Mazeppa». För Siowacki är Mazepa icke den förslagne kosacken, som konspirerar mot tsaren, utan den unge pågen hos Johan Kasimir, en lättsinnig, chevaleresk polack, som förälskar sig i en vojvods unga maka och är nära att bli inmurad i en alkov — ett drama om svartsjuka i spansk stil. Men faktiskt är Stowacki den unga generationens idol och har haft ett starkt inflytande på den nyaste skolan, sannolikt på grund av det överlastat rika konstnärliga språket och den obändiga fantasiens vilda flykt.

Zygmunt Krasihski (1812—59, född och död i Paris) är Polens djupaste reflexionslyriker och var kanske den olyckligaste av dessa tre. Han skilde sig från de andra messianisterna däri, att han icke hemföll åt towianismen, ty för honom var Napoleon icke folkens förlossare och hämnaren av världshistoriens oförrätter, utan snarare den katolske botgöraren på S:t Helena, och KrasiAski höjde sig över Mickiewicz och Slowacki därigenom, att han sökte påvisa, hurusom Polen icke

kunde återupprättas genom hämnd, utan endast genom den kristliga kärleken i samband med alla nationers universella förening i ett kristligt brödraskap. Han härstammade från en förnäm adelsläkt; hans far, som tjänat under Napoleon, blev ståthållare i Warschau efter Paskiewicz, och hans mor tillhörde den rika ätten RadziwiW.

Men trots detta högadliga påbrå, som blev honom en källa till personliga obehag, så att han ansåg sig föranlåten att utgiva sina dikter anonymt, hade han från sin aristokratiska ståndpunkt en mycket klar blick för samtidens sociala rörelser, trots I sin lekamliga halvblindhet. Redan före resningen måste han på grund av konflikt med sin far lämna sitt hemland för alltid och begynna den sjuke emigrantens nomadiska vandring i främmande land.

Hans första storverk, »Den ogudomliga komedien» (tryckt 1835), skrevs under inflytande av de märkliga rörelser, som Krasinski fick bevittna i Västerlandet: Juli-revolu-tionen i Paris och den stora siden-vävarstrejken i Lyon 1831. Därigenom föddes hos honom tanken att dramatiskt åskådliggöra den stora kampen mellan nedärvd tradition, auktoritetstro och revolution eller den moderna evolutionen, och i detta idédrama inflätades många barndomserinringar och antydningar om familjeförhållandena. Dramats hjälte kallas helt enkelt »Mannen» (delvis författarens egen far). Han är det utlevade feodalsamhällets siste mohikan, en polsk riddare sans peur el sans reproche, intelligent, romantisk, dumdristigt tapper, med höga tankar om sitt stånd, men en karaktärslös egoist. Han är frasernas man, ej den målmedvetna handlingens. Han »diktar ett drama» och jagar efter fantom (den flyktiga kärlekens mö och ärans örn). Olycklig i sitt äktenskap, är han far till en blind son, som tidigt dör för fädernas missgärningar. Han vet, att hans ätt är dödsdömd, men han älskar blott sig själv och dör som en skådespelare på scenen.

I motsats till aristokraten står den väldige massledaren Pankracy, full av viljekraft och självtillit, men även han i sitt slag en aristokrat, som föraktar pöbeln, varibland han finner många judiska element

(liksom i den nutida bolsjevismen). Pankracy segrar i den stora kampen, ty han är icke blott fysiskt starkare, utan ock mottaglig för framtids-idéer. Men icke heller Pankracy är den store framtidsmannen, ty han saknar hjärta och kärlek. Ståtligt är det starka replikskiftet i slutakten mellan Mannen och Pankracy. Båda gå under: Mannen för sina föråldrade medeltidsidéer, Pankracy vid åsynen av korset. »Galilee, vicistil» utbrister han något omotiverat. Men för Krasinski fanns det endast ett ideal, som överlever tidens stormar: det kristna korset. »Den ogudomliga komedien» är ett snilleverk, som alltid skall bevara sin ungdomliga friskhet — icke minst i vår tid, då bolsjevismen i östern utkämpar sin kamp med den uppspirande reaktionen i väster, den stora brottningskamp, som måste föregå den nya samhällsdaning, om vilken Krasinski drömde. Och i vissa delar, t. ex. de äktenskapliga scenerna, är komedien ett modernt drömspel, som leder tanken till Strindberg.

Samma tankegång, d. v. s. kampen mellan olika världsåskådningar, genomgår KrasiAskis andra mäktiga idédrama »Irydion» (1836), som framhåller motsatsen mellan den utdöende antiken och den groende kristendomen under den utsvävande, vanvettige Heliogabalus, d. v. s. i början av det tredje århundradet. Ehuru Krasinski hade vistats länge i Rom, har han behandlat det historiska ämnet med ännu större poetisk frihet än Ibsen i »Kejser og Galileer», Viktor Rydberg i »Den siste atenaren», Sienkiewicz i »Quo vadis?» eller Merezkovskij i »Julianus Apostata», och mellan raderna läser man den katolske polackens hat till det ryska imperiet. Några figurer, t. ex. den oböjlige Ulpianus, som för Roms talan mot Irydion, Hellas' representant, äro hämtade ur historien, men själva huvudpersonen är en skapelse av KrasiAskis egen fantasi. Irydion är det enhetliga inbegreppet av de tre världsmakter, som hotade det gamla Rom: han är german, ty han är Grim-hildas son, men han är ock hellen, ty hans far var Amfilochos, och som kristen bekännare kallar han sig Hieronymus. Men framför allt är han en polsk Wallenrod eller Kordyan, den där för sin hämnd offrar sin egen syster Elinoe åt imperatorns lusta. Och som Kordyan har han något av Hamlet i sig, ty i det avgörande ögonblicket går beslutsamhetens friska hy över i eftertankens kranka blekhet, när katakombernas kristna ej vilja lyssna till hans maning att göra uppror. Slutligen är han ock en vilsegången Faust, som till sist räddas genom det evigt kvinnliga (»han älskade Hellas»). Mefisto heter här Masinissa, den demoniska kraften, negerandets och hatets princip. Men Lucifer segrar lika litet här som i Mickiewicz' »Improvisation». I den sköna epilogen förflyttas Irydion av Masinissa till ett nytt Rom, där det »på Forum finns blott damm, på cirkus blott ben, på Kapitolium blott nesa».

Århundraden ha förflutit. Döda biskopar skrida förbi. Campagnan ligger öde, och Kristi andar stöna bland ruiner

i den eviga staden. Och Irydion följer den sista maningen från ovan: »Gack till norden i Kristi namn! Gå och stanna icke förr än du kommer till gravarnas och korsens jordl Du skall känna igen den på männens tigande och på de små barnens sorg, på de fattigas nedbrända kojor och på de lands-förvisades förstörda palats. Du skall känna igen den på suckarna av mina änglar, som sväva däröver i natten....»

Efter att ha vistats vid de norditalienska sjöarna med sin »Beatrice» (grevinnan Delfina Potocka) skrev Krasinski 1842 den sköna dikten »Morgongryningen», en av de många polska Dante-imitationerna ocli det klaraste uttrycket för den polska messianismen. Polens historia glider förbi hans syn. Det gick under för sina försyndelser. Men skuggorna av stora hjältar skrida fram, och en hetman bjuder hopp. Harpan spelar »Ännu Polen ej gått under», och detta löfte skall varda verklighet. Dikten slutar med en mystisk aning om allmänsklighet, om Polens uppgående i den kristligt sociala världsrepubliken som den eviga symbolen för gudomlig rätt och tro. I inledningen göres en intressant jämförelse mellan den romerska kejsartiden och Europa i det nittonde århundradet: samma egoism och skepticism, samma övermogna kultur och imperialistiska tendenser. Gæsar var föregångaren för kristendomens Petrus och Paulus, Napoleon för en ny uppenbarelse genom att väcka folkens nationella medvetande. De konstlade statssystemen måste falla, och på spillrorna skall folkens förbund uppstå med kristlig solidaritet.

Krasinskis sublima religiositet kulminerade i de tre psalmerna om tron, hoppet och den goda viljan — den sistnämnda ett värdigt svar på Stowackis insinuation, att Krasinski vore en reaktionär pietist. Högre än i »Den goda viljans psalm» har den religiösa ekstasen i den

polska litteraturen näppeligen nått.

* *

*

Den polska romantiken hade många epigoner, som visserligen ej nådde de tre mästarnas höjd, men ej heller förirrade sig i messiansk mystik. Under det att litauern Kondratowicz (1823—62) i Mickiewicz* anda skrev folkliga visor med demokratisk tendens mot högadeln och livegenskapen, förblev Wincent Pol (1807—72) strängt konservativ och höll på det gamla adelssamhället. Hans »Sången om vårt land», en samling patriotiska idyller, var på sin tid mycket populär. Djupt religiös, fast utan mystiskt inslag, var Kornel Ujejski (1823—78), som försökte omsätta Chopins mazurkor i ord, och hans »Bibliska me-

lodier» återgiva det polska folkets lidande i israelitisk omklädnad. Sådana dikter som »Hagar i öknen» och »Super flumina Babylonis» äro gripande, och Jeremias' klagovisa »Med mordbrandens rök» (Z dy mem pozarów) har blivit en polsk nationalhymn, ehuru den icke avsåg ryssarna, utan närmast gällde 1846 års blodbad i Galizien.

Den polska messianismen är en i världslitteraturen storartad företeelse. Men i den politiska realiteten visade den sin ofruktbara vanmakt genom resningen 1863. Efter detta känslorus följde ett förfärligt uppvaknande och ett nyktrande, som slog över i motsatt riktning.

III.

Det grundliga stäckandet av januariresningen 1863 krossade de politiska förhoppningarna i det ryska Polen och skingrade de messi-anska grillerna. Bondeemancipationen med dess sociala förskjutning försvagade naturligtvis det gamla privilegierade adelståndets övermakt. Man lärde sig se den nakna verkligheten i ögonen och förstod, att man ej längre fick drömma och dikta, utan måste handla och arbeta för att genom praktiska reformer söka återvinna det förlorade. Inom vetenskapen omhuldades särskilt positivismen, och utilitetsprincipen trängde igenom. Denna praktiska tendens yttrade sig också i litteraturen, som bröt med de romantiska traditionerna från 1830- och 40-talen. Litteraturkritiken under ledning av Chmielowski ställde sig på demokratisk, borgerlig grund och blev tendentiös, om också icke så skarpt anklagande som i Ryssland. Och naturligt var, att författarna valde

romanformen på prosa, varigenom de hade största utsikten att nå en stor publik.

Romanen såsom en modern fortsättning på den klassiska hjältedikten har gamla anor i Polen, ty på 1600-talet hade Polens litteratur fått ett episkt drag genom hjältedikter, som imponerade mer genom sin längd och historiska detaljrikedom än genom poetisk flykt, t. ex. abboten Kordeckis »Nova Gigantomachia» på latinsk prosa om svenskarnas belägring av Cz^stochowas kloster 1655 eller Samuel Twar-dowskis polska rimkrönika om det inbördes kriget (kosackfejderna från samma tid). Ännu så sent som 1803 skrev jesuiten Musnicki en långrandig hjältedikt om Karl XII, och Kajetan Kozmian författade 1858 sitt digra epos »Stefan Czarnecki», som handlade om Karl X Gustaf i Polen. En föregångare till den nya romandiktningen vår den talangfulle Niemcewicz, Koéciuszkos följeslagare till Amerika, som 1825 utgav den historiska berättelsen »Jan z T?czyÄ», en i tidens smakPOLEN.

sentimental och starkt idealiserad skildring av den polske ädlingens friarfärd till Gustav Vasas olyckliga dotter Cecilia (han blev 1563 tillfångatagen i Öresund av danskarna och dog i Köpenhamn). Den historiska romanen i denna uppstyltade stil odlades av många författare ända fram till den oerhört produktive Kraszewski (1812—87), emigrant efter 1863 års resning. Men den vittra prosans reformator blev Sienkiewicz, den förste och hittills ende slaviske författare, som hugnats med det litterära Nobelpriset.

Henryk Sienkiewicz (1846—1916) tillhörde som student det reformvänliga framstegspartiet. Hans skiss »Kolteckningar» är en satir i

Dickens' stil om den knipsluga dumhetens seger över böndernas slöa enfald. I förstlingsromanen »Förgäves» skildrade han à la Turgenev den ungdomliga kärlekens flyktighet, och i »Ingen är profet i eget fädernesland» framställde han den polska typen av en »överflödig» människa: en ung godsägare, som slutar sitt ändamålslösa liv genom en duell.

Det missnöje, som från klerikalt och högaristokratiskt håll förspordes mot denna hovsamma samhällskritik, torde ha påskyndat Sienkiewicz* beslut att se sig om i världen — han var väl på sin tid en av de mest beresta författare i Europa — och kosan styrdes till Nordamerika, där han fick en vidgad livssyn, skärpt omdömesförmåga och personlig inblick i de polska emigranternas liv, som han behandlade

Kraszewski.

Sienkiewicz.

i flera goda noveller. Härigenom stärktes hans egen fosterlandskärlek. Efter hemkomsten grep han sig an med en stor uppgift: dels att konstnärligt framställa Polens historia i ljus gestalt för att väcka sina landsmäns framtidstro, dels att från sin konservativa ståndpunkt spirituellt gissla samhällslytena.

Början gjordes med den historiska trilogien »Med eld och svärd», »Syndafloden» och »Pan Wolodyjowski» (1884—89), samma ämne som Twardowskis »Inbördeskrig», d. v. s. vid den tidpunkt på 1600-talet, då Polen skenbart ännu stod på höjdpunkten av sin makt, men då den politiska himlen skymdes av krigiska moln från alla väderstreck. Men trots nederlag och förräderi fanns den religiösa hänförelsen i Cz^stochowa ännu kvar, och det hela slutar med att Jan Sobieski, segraren vid Wien, räddar kristenheten och Polens sak (»På ärans fält»). Man har jämfört trilogien med Dumas' »De tre musketörerna», men Sienkiewicz' trilogi är ofantligt överlägsen redan genom den historiska tidstroheten. Den dråplige skrävlaren Zagloba har i verkligheten ett motstycke i den lustige herr Pasek, vilkens memoarer från Danmark under Czarneckis fälttåg 1659 äro en prydnad för den polska kulturhistorien. Men däremot är det sociala tillståndet föga beaktat i romanen, och Ukraina något orättvist bedömt.

Rom, katolicismens härd, den forna världsrepubliken med sin pompösa glans och vältalighet, har alltid haft tjuskraft för polackerna. Sfowacki och Krasinski inspirerades av den eviga staden, och Kraszew-ski skrev en arkeologisk roman om kejsar Nero. Även Sienkiewicz lockades dit för att göra studier. Samtidigt vistades i Rom

den polske konstnären Siemiradzki, som där utförde sin kolossala duk »Kejsar Neros levande facklor», och den är i sin konventionella komposition en färgrik illustration till Sienkiewicz* världsbekanta roman »Quo vadis?» (1896). Med stor skicklighet har Sienkiewicz här fördelat ljus och skuggor under Neros tid. Med den bildade skaldens fina förstående såg han på den bortdöende antiken (Petronius, »den siste hedningen», är en utmärkt skapelse), men med den katolske polackens sympati på de förföljda martyrerna, och uppståndelsedogmen var för honom det centrala i kristendomen som en symbol för Polen. — Men ett djupare och vida originellare historiskt grepp gjorde Sienkiewicz 1900 genom romanen »Korsriddarna», ett monumentalt konstverk, där särskilt de religiösa skiftningarna äro väl framställda. Kampen mellan tyskarna och polackerna får sin avslutning i de senares seger vid Grunwald 1410, och detta Grünwald är identiskt med Tannenberg, där Hindenburg i världskrigets början vann den seger, som indirekt möjliggjorde Polens befrielse.

Som fin kännare av den polska adelns själsliv under emigrationenPOLEN.

dokumenterade Sienkiewicz sig genom den i dagboksform skrivna romanen »Utan fäste» (1891), som med förnäm ironi skildrar en polack fin-de-siècle, en av hy perkultur fördärvad neurasteniker, en rotlös Hamlet med skepsis och fåfänga och representant för »l'improductivité sia ve». Icke ens kärleken kan rycka upp denne Ploszowski (liksom Oblomov i Ryssland). Först sedan Anielka gift sig, vaknar passionen genom sårad fåfänga (liksom Puäkins Onegin). Men när hon dör efter sin ruinerade makes självmord, försvinner han spårlöst. En liknande samhällstyp framställdes sedan av Weijssenhof (f. 1860) i ingenjören Dol^ga, en karaktär, som brytes av ståndsfördomarna. Hans tillbedda gifter sig med en greve, och hans jordbruksreformer stranda på den konservativa adelns motslånd. Ploszowski erbjuder en viss likhet med Petronius i »Quo vadis?», och Sienkiewicz' modernt kristliga ställning är även här klar. »Våra själar äro fulla av gotiska valvbågar och spiror, som vi aldrig kunna störta och som den grekiska anden saknade. Den moderna människans fördärv är hennes tvivel och religiösa indifferentism.» Sitt positiva samhällsprogram framlade Sienkiewicz i romanen »Familjen Polaniecki» (1894), vars hjälte är en dådkraftig lantbrukare, som förverkligar den loje Ploszowskis fantasier om samhällets förbättring genom den privilegierade adelns uppblandning med en kapitalstark, arbetsam medelklass. Romanen är en lovsång över familjelivet och det nyttiga arbetet, inplantar kärlek till fostertorvan och varnar för den förflackande kosmopolitismen.

Slutligen sökte Sienkiewicz teckna den nutida samhällarörelsen och partisöndringen under revolutionsåret 1905 i romanen »Virvlarna», men den nyaste tiden förstod han knappt. Han förblev sin konservativa ståndpunkt trogen, och det gjorde honom mindre populär hos den nya generationen — en avspegling därav märktes i den orättvist hårda domen över förlänandet av Nobelpriset. Visserligen hör han icke till de verkligt stora, banbrytande andarna, som ha skapat nya värden, och han inträngde ej djupt i människosjälen och samhällslivet. Men han hade ett stort sedligt allvar och oförgängliga skönhetsideal, var en stor konstnär, förstod att omkläda historiska tider i ny, poetisk dräkt och tog sitt författarskap som ett förädlande och läkande kall.

Tävlande i europeisk ryktbarhet med honom, men utan hans eleganta stil, fina ironi och humor samt konstnärliga komposition var Eliza Orzeszkowa (1842-1910) från Litauen. Även hon greps från början av den sociala rörelsen, som hon alltjämt förblev trogen, och ur egna bittra erfarenheter i ett barnlöst, dubbelt äktenskap hämtade hon stoff för sina första, ganska schematiska och gammalmodiga romaner om olyckliga äktenskap, dålig kvinnouppfostran, sociala fördomar o. d. Men efter 1876 fördjupades och vidgades hennes författarskap

79SLAVERNA.

genom förträffliga studier av de polska böndernas själsliv, och det nådde sin höjdpunkt i den klassiska romanen »Vid Njemens stränder» (1886), ett idylliskt, brett epos om det litauiska lantlivet med en försonlig avslutning liksom i »Herr Tadeusz». Särskilt beaktansvärda äro hennes romaner ur judelivet: »Eli Makower» skildrar den polska ghetton med dess osunda affärsliv, och »Meir Ezofowicz» dualismen mellan de intoleranta gammaljudarna och de reformvänliga. Storslagen är novellen »Starke Simson», den fanatiske svärmaren, som i Simsons roll

på en sällskapsteater verkligen tror sig vara sitt folks befriare och ber till Sandalfon för sina barn. Mindre lyckad

är däremot romanen »Mir-tala» om judarnas förtryckande under kejsar Titus* tid, och svag är »Maktdyrkaren» om Xerxes* tåg till Grekland, ty den historiska tidsdräkten är tunn och anspelningen på Polen-Ryssland för tydlig.

Orzeszkos sista skede (efter 1887) var mer inåtvänt och psykologiskt fördjupande, med en lyrisk underström och ett starkare framhållande av det sedligt-religiösa momentet. Här har den optimistiska positivismen avlösts av en etisk pessimism, och framför de yttre nyttig-hetsteorierna ställer hon människans inre omdaning enligt Tolstojs etik (»icke-motstånd .mot det onda»). Livet är ett lidande, en offervillighet, och man bör sänka sig till bönderna för att kunna lyfta dem moraliskt (icke för att stå kvar på deras låga ståndpunkt som Tolstoj). Orzeszkos författarskap var ojämnt, stundom schablonmässigt, men alltid ädelt. Hon har kraftigt bidragit till den andliga kvinnoemancipationen i Polen, med sitt konservativa väsen nitiskt verkat för sociala reformer och i sitt litauiska hemland gjort mycket gott genom välgörenhet och populärt upplysningsarbete.

Född samma år som Sienkiewicz och död samma år som Orzeszko var Mary a Konopnicka. Även hon, född i Litauen och olycklig i barnlöst äktenskap, ställde sociala och sedliga problem under debatt, men enär hon begagnade sig av verskonsten, har hon blivit mindre känd i Europa än Orzeszko, ehuru med orätt. Hennes styrka låg i den folkliga visan om landsbygden och bondelivet, men alltid från den sociala sidan —

Eliza Orzeszkowa.POLEN.

härutinnan lik Ada Negri, vilkens italienska dikter hon översatte. För bonden — heter det i en dikt — gå tre vägar: till åkern, krogen och kyrkogården. Från en studieresa i Medelhavsländerna skrev hon utmärkta poem om Grekland och Italien. Hennes mästerverk är hjältedikten »Herr Balcer i Brasilien» (1901). Dit hade den polska emigrantfloden riktat sig efter 1876, men med tvivelaktigt resultat, och år 1891 inträffade svåra katastrofer för de till Brasilien utvandrande. Det långa, i stanser skrivna poemet handlar om det polska folkets ekonomiska pilgrimståg och passionshisto- ria i utlandet: dålig förtjänst, exploatering och konkurrens, tyfus och svält. Berättelsen lägges i munnen på by smeden. Balcer, som med kärvl humor beskriver olycksresan allt ifrån inskeppningen i Hamburg till utskeppningen från Rio de Janeiro. Värst blev återtåget genom vildmarken till kusten, och många omkommo i feberyrsel. En tyckte sig höra Cz^stochowas klosterklockor, och en gammal f. d. legionist dog med utropet: »Vive Napoléon!» Den varma kolorilen och det tropiska landskapet har Konopnickas fantasi väl återgivit, men på grund av det exotiska stoffet kan denna hjältedikt näppeligen få stor popularitet, trots den nationella och patriotiska tonen. Det är ej ett epos om de ryska bönderna — det var Reymont| förbehållet — utan ett epos om polska emigranter. »Vägen till Rio de Janeiro är belagd med polska bönders lik.»

Ma rya Konopnicka.

IV.

Marva Konopnicka betecknar den sista representanten för ett stort skede i den polska litteraturhistorien. I sin sociala uppfattning var hon visserligen den nya tidens barn, men i sina poiitiska föreställningssätt och sin poetiska form var hon ännu bunden vid de romantiska traditionerna. Men nu grydde en ny dag för den polska kulturen. Man hade tröttnat på positivismens krassa utilitetsteorier och "såg med rätta en

fara för diktkonsten i att litteraturen blev ett fält för sociala experiment på papperet. För den nya skolan blev den estetiska synpunkten den viktigaste. Diktningen blev individuell och lade mer vikt på själsskildringen än på den yttre handlingen. Men i olikhet med de »moderna» i Ryssland förblev den nya skolan alltigenom nationell, återgick till romantiken från »Dziady» och »Lilla Weneda».och fick sitt organ i tidskriften »Zycie» 1887.

Den poetiske föregångsmannen var Adam Asmjk (1838—97), en pessimist i Heines och Mussets anda, som i Tatrabergens storslagna

natur fann näring för sina filosofiska grubblerier och, trots sin resignation, behöll tron på evolution och

framåtskridande. I dramat »Broder Lerche»förhärligade han Polens nationella kraft i det förbisedda Posen. Ännu längre gick Kazimierz Tetmajer (f. 1865), med vilken »de-kadensen» gjorde sitt intåg genom den rena skönhetskulten och de nervösa, temperamentfulla kastningarna mellan livströtthet och sinneslust. I dramer och noveller förhärligade han konstens seger över den sinnliga lidelsen. Även han tog sin tillflykt till Tatra, men ej för att kontemplera, utan för att inspireras av fjällens vilda skönhet och av bergsfolkets obändiga frihetslust. Tadeusz Micinski (f. 1873) övergick från det socialt-etiska till det mystiska i sina idealiserande och symboliska revolutionsdikter, och Leopold Staff (i. 1878 i Lemberg) sökte i sin episka reflexionsdikt »Mäster Twardowski» överflytta på den underlige sagohjälten något av Nietzsches övermänniska. Trollkarlen från Krakau vill göra människorna lyckliga, men mötes med misstro och måste rymma fältet. Mest populär är Jan Kasprowicz (f. 1860 i Posen) med sin tendensfria, men demokratiska diktning. Från en ursprunglig optimism har han gått till en religiös pessimism, som i världen ser en kamp mellan Kristus och Lucifer, tron och tvivlet, och han upptog Kra-siriskis tankar i ny form.

I dramat ha polackerna stått främst bland de slaviska folken. Sedan en stående teater upprättats i Warschau 1814, fingo de sin Moliére i greve Alexander Fredro (1793-1876). En lång tid gick man dock

Asnyk.POLEN.

i de gamla hjulspåren med patriotisk-historiska ämnen, tills Alexander Swietochowski, positivismens ledare, valde antika stoff. I den symboliska cykeln »Andarna» sökte han genom olika typer skildra individens kamp mot samhället i framåtskridandets tjänst med psykologisk karaktärisering, men den litterära framgången var tvivelaktig. Nya väckelser kommo utifrån genom Sudermann, Hauptmann, Ibsen och Mae-terlinck. Man behandlade på scenen samhällsproblem med modern realism, brytningen melian den äldre och yngre generationen och familjekonflikter (Gabryela Zapolska).

Särskild nämnvärd är Lucyan Rydel (1870—1918). Hans »JBetleem Polski» är ett intressant försök att imitera det gamla jul- eller krubb-

Tetmajcr. Kasprowicz.

spelet (szopka, jasielka), som härstammar från medeltidens mysterier. Det infördes i Polen omkr. år 1600 som ett slags kasperteater med ko-l§dy (lat. calendæ, nyårsvisor). Hos Rydel äro de* nationellt-världs-liga inslagen starka: förutom bykrögaren, den komiskt tjänstvillige Mefisto, juden, Herodes = tsaren, som vill förbjuda modersmålet i skolorna, och Twardowski= Faust, som sjunger en visa om bröllopet i Kana till vinets lov, blir Jesusbarnet uppvaktad av Piast, Jagiello, Kasimir den store, Sobieski och Kosciuszko. Rydels skådespel »För alltid» har motiv från resningen 1863. En till Sibirien deporterad insurgent vid namn Roman, vilken ansetts som död, återkommer i förklädnad och finner sin kvarlämnade maka omgift med en rättskaffens jordbrukare Zdzislaw. Denne vill nu avstå från Marynja, men när gendarmer komma och snoka efter den förrymde, blir Roman gömd på vinden, och Zdzislaw anmäler sig själv hos polisen för att han hjälpt Roman på flykt. Men Roman tävlar i ädelmod genom att själv angiva sig och utlämnas till myndigheterna. Den trassliga härvan utredes genom en fredlig uppgörelse mellan Zdzislaw och Marynja för gemensamt arbete till fosterlandets bästa. Patriotismens och självuppoff-

83SL A VERN A.

ringens apoteos! Slutet är något matt och melodramatiskt, men det hela återger med dramatisk spänning stämningen under januariresningen. Om Rydel i dessa båda stycken ännu stod kvar i den gamla smakriktningen, gav han sin gärd åt den moderna konsten i sagospelet »Trollringen», som erbjuder någon likhet med Hauptmanns »Sjunkna klocka». En mjölnarhustru vill kvarhålla sin älskare, som tröttnat, och en vojvod vill bli hetman i stället för sin kusin. Onda andar ingripa och förleda mjölnerskan att mörda sin make, vojvoden att genom förtrollning röja sin kusin ur vägen. Men de få sitt straff. Voj-vodens dotter förälskar sig i en flöjtspelande bonddräng, men flyr, då hon får se hans smutsiga, simpla kläder. Tack vare det folkliga språket, den lediga versbehandlingen och den nationella karaktärsteckningen blev det originella sagospelet mycket populärt.

Det fantastiska dramat fick sin mästare i skalden och målaren Stanislaw Wyspiahski (1869—1907), en bisarr, fragmentarisk, men snillrik impressionist, som hade något av Mickiewicz' dådlust, Stowackis heroiska dramatik och Krasinskis visionära religiositet. Hans första drama »Legenden» är förlagt till hans fädernestad Krakau, då Kräks dotter Wanda offrar sig för landets väl. I några stycken behandlas 1831 års resning. I »Legionerna» framföras Mickiewicz och Krasinski på scenen (Rom 1848), och »Förlossningen» är en fortsättning på Mickiewicz' Konrad, som i nutiden utkämpar en fåfäng dust med den föråldrade romantiken. Stowackis ande går igen i den långa monologen av Kasimir den store, vilken vid liköppningen 1869 tänkes stå upp ur graven, överblicka de flydda århundradena och gissla de nutida polackerna för deras split och dådlöshet. Den ödesstämning, som ligger i Wyspi-anskis heroiska dramer från antiken med deras stiliserade komposition och starka kolorit, går igen i den skakande nutidstragedien »Förbannelsen» om en polsk bypräst, som sammanlever med eri kvinna, med vilken han liar två barn. Vid en svår missväxt inbillar han sig, att det är himlens straff o"h beslutar att döda sina egna barn som försoningsoffer. Modern stenas av det uppretade folket, och prästen flyr.

Höjdpunkten av Wyspianskis dramatiska alstring är sagospelet »Wesele» (bröllopet). Det är byggt på det faktiska motivet, att på senaste tiden konstnärer och författare i Polen (Rydel, målaren Tet-majer och författaren själv) gift sig med bondflickor för att främja ståndsskillnadens utjämnande. Ett sådant bröllop nära Krakau firas i dramat, och handlingen försiggår under själva bröllopsnatten, då de upprymda gästerna tycka sig se vålnader av historiska personligheter (Sigismund den gamles hovnarr Stanczyk, den landsförrädiske hetma-nen Branicki, bondeuppviglaren från år 1846 Szela m. fi.). Slutligen ter sig ock Wernyhora, den siande kosacken från Dnjepr, vilken ger värden

ett gyllene horn, varmed folket skall sammankallas till något stort dåd. En fjollig dräng rider kring för att med signaler väcka bönderna, men han tappar hornet. En spänd väntans upplösning i intet! De hypnotiserade gästerna försättas av en trollgubbe i mekaniska rörelser och utföra långsamt en danse macabre. Men det dyrbara hornet är borta, den tillfälliga inbillningens trollkraft är svunnen, bönderna förbliva lika slöa som förut, de politiska idealens chimär har fördunstat, och trots detta sociala försoningsbröllop består ännu svalget mellan herremän och bönder.

På det rent psykiska överflyttades denna suggererande dramatik av Stanistaw Przybyszewski (f. 1868 i provinsen Posen), som i Berlin studerade Nietzsche, blev personligen bekant med Strindberg och Hamsun och så förtrogen med tysk kultur, att han skrev sina första arbeten på tyska. Han var likgiltig för de sociala frågorna och föraktade den borgerliga moralen. Han omhuldar en »fysiologisk estetik», studerar oden nakna själen», den tragiska erotiken med synd och hämnd och fördjupar sig gärna i det psykopatologiska. På ungdomen har Przybyszewski haft ett ofantligt inflytande, och under världskriget har hans polska nationalitetskänsla brutit kraftigt fram.

I den nyaste polska prosan röjer sig samma utveckling som i poesien, d. v. s. den står på nationell grund, men är mycket mottaglig för moderna företeelser i allmänhet, icke minst tyska och skandinaviska. Boleslaw Prus (psevdonym för A. Glowacki 1846—1913) begynte som Sienkiewicz i Dickens' manér, hyllade positivismen och sökte, icke utan humor, påvisa det nya släktets seger över det gamla. Hans till det gamla Egypten förlagda roman »Farao», en polsk Ebers, skildrar kampen mellan det konservativa och det progressiva partiet. Mycket populär är den fine

Zeromski.

Boleslaw Prus.

psykologen Stefan Zeromski (f. 1864) genom en bred roman från den Napoleonska tiden.

I främsta ledet står Wtadystaw Reymont (f. 1868), en mångfrestande autodidakt med ett skiftande liv bakom sig, så t. ex. var han en tid klostersven i Cz^stochowa. Med en novellsamling 1893 väckte han uppmärksamhet genom skarpa iakttagelser, t. ex. »Komediantskan», vari han inflätat sina egna bedrövliga erfarenheter som

landsortsaktör. Sin ryktbarhet vann Reymont genom nutidsromanen »Det förlovade

landet» (1899), en ironisk omskrivning för den stora fabriksstaden Lödz, där industrialismen drivits till sin spets med sedliga urartningar och där rysk administration, judiskt förvärvsbegär och polsk slentrian alstrat en vidrig produkt av halv-asiatiskt barbari under en tunn fernissa av europeisk kultur, med andlig och materiell smuts i en cynisk värld av samvetslösa egoister och exploaterande uppkomlingar — ett själlöst, glädjetomt samhälle utan historia, utan traditioner. Det är en serie rörliga scenerier som i en biograf med en massa blixtsnabbt förbiskymtande figurer, av vilkas inre liv man knappt hinner uppfånga en skymt. Många episoder äro förträffliga, men där saknas enhetlig komposition och den sedliga idé, som kunde bära upp denna i sin realism hänsynslösa samhällssatir.

Sin berömmelse har Reymont vunnit genom den brett anlagda romanen »Bönderna» (1907), fördelad på fyra band efter de olika årstiderna. Här är det ej längre Mickiewicz' adelssamhälle eller Sienkiewicz' tendentiösa miniatyrbilder eller Orzeszkos något sentimentala byskil-dringar, utan hela det polska bondelivet i helg och socken med dess sedvänjor och husliga liv. Men framför allt får man veta, huru dessa människor känna, älska och hata med starka svängningar mellan sensuell njutningslusta och from resignation. Episka äro, som i »Tadeusz >, alla episoderna med trätor, slagsmål och processer mot en social bakgrund med historiskt perspektiv. Dessa bönder, inbördes starkt splittrade, hålla trofast ihop gent emot den yttre världen, t. ex. mot storgodsägaren, som vill hugga ned deras skog, eller mot de ryska myndig-

heterna, då dessa påtvinga dem ett nytt skolhus. Det religiösa draget är utmärkt återgivet i olika nyanser, och den rustike byprästen är en dråplig figur. Den nedärvda hedniska vidskepligheten har omklätts i fantastiska legender, som röja, att författaren själv är en katolsk romantiker. Huvudintresset knyter sig till en gammal karsk storbonde, omgift med en ung, lättsinnig kvinna, som blir kär i sin styvson — en polsk Helena i denna lantliga Iliad. Det är ett kulturhistoriskt och folkpsykologiskt dokument av hög rang, buret av en sedlig idé, tron på folkets egna kraft.

En annan sida av den polska bondesjälen, den religiösa ekstasen med dess förirringar, belyses i Reymonts gripande skisser från det olyckliga Cheimlandet, där två nationaliteter och tre konfessioner bryta sig mot varandra och skapa ett tillstånd, snarlikt medeltidens gudomligt vanvettiga martyrskap och religionsförfölj elser. Däremot har Reymont varit mindre lyckad, då han i en historisk trilogi har sökt skildra Polens historia mellan den andra och tredje delningen — här saknar man Sienkiewicz' historiska konstnärlighet och poetiska flykt. Reymont är en utmärkt virtuos med mångsidig ämnessfär, en epiker med lyrisk glöd, en modern realist, men polsk romantiker, en impressionistisk konstnär, som låter den sedliga tendensen indirekt framträda genom människornas egna handlingar, utan att han själv framträder som moralpredikant eller domare. Det mesta av hans verk skall kanske

snart sjunka i glömska, men hans »Bönder» skola leva.

* *

*

Genom proklamationen den 5 nov. 1916 lades grunden till ett självständigt Polen medelst det ryska Polens utbrytande ur tsardömet. Men därmed var den polska frågan icke definitivt löst. Det skedde först genom Tysklands nederlag i världskriget, ty ett segrande Germania skulle icke godvilligt ha släppt sina strategiskt och ekonomiskt viktiga besittningar i östern. Nu först äro de tre bröderna förenade under samma tak. Polens fullständiga återupprättelse var en nödvändighet för reglerandet av förhållandena i östra Europa och en skyldig upprättelse åt ett förfördelat folk. Det Polen, som nu åter gör sitt inträde bland de europeiska staterna, är ett nytt Polen, som helt visst har tagit lärdom av historien. I allt fall är den gamla adelsrepubliken oåterkalleligt död, ty det nya Polen är ett demokratiskt samhälle, som har goda naturliga resurser, ekonomiska krafter och administrativ duglighet. Om man har stämplat polackerna som ett slösaktigt folk, gäller denna anmärkning närmast den njutningslystna, självrådiga szlachtan, som

i landsförvisningen var »utan fäste». Men den polske bonden är sparsam och varmt fästad vid fostertorvan.

Visserligen saknas icke heller här mörka fläckar. Förhållandet till ukrainarna röjer ett visst oförstående av detta folks politiska existensberättigande och en nedärvd ringaktning för »kosackernas» språk och historia. De senaste judepogromerna, om ock överdrivna, vittna icke heller fördelaktigt om Jagiellonernas fridsamma idé och »dulcis Polo-norum sanguis». Tyvärr har vår tids hätska nationalism och aggressiva imperialism smittat även polackerna, då de tyckas vilja inkräkta på rent tyska områden (Danzig och delar av Schlesien). Återstår blott att se, om Paderewski är lika skicklig i den europeiska konserten som vid sin flygel!

Men intet slaviskt folk är eller borde vara så väl förberett for sin resurrectio som polackerna. Därom vittnar både deras andliga och materiella kultur, och den polska litteraturens livskraft intygar, att det polska folket lever och skall leva, därför att det vill leva.

Litleraturanoisningar: Bruckner, Geschichte der poliiischen Literalur, 1901. — Sarrazin, Les grands poètes de la Pologne, 1906. — E. Goldscbeider, Wege und Ziele der polnischen Kultur, 1916. — Polonica, kulturbilder från det äldre och nyare Polen, 1917. — Feldmann, Geschichte der polnischen Ideen in Polen seit dessen Teilung, 1917. — Armfelt-Pomian, Polen nu och i forna dagar, 1917. — Wfdkiewicz, La Suède et la Pologne, 1918. — Ehrenpreis-Jensen, Polackerna i Nationernas bibliotek, 1918.

Cecher, slovaker och sorber).

I.

Cecherna äro det längst åt väster framskjutna slaviska folket, språkligt närmast befryndade med polackerna, med vilka de ock ha samma trosbekännelse, men från vilka de äro starkt åtskilda genom skaplynne. Genom själva läget blevo de sålunda mest mottagliga för den germano-latinska kulturen, och den tyska omgivningen och inblandningen har gjort sig kännbar både i gott och ont. Cechen är äkta slav med slavens temperamentfulla känslighet, och han känner som slav, men han tänker och handlar som en german. Det cechiska språket har blivit en slavisk språkö i det tyska havet, men den har icke blott icke översvämmats därav, utan fastmer gjort landvinningar genom större nativitet. Medräknar man slovakerna i Ungern och emigranterna, får man en totalsiffra av inemot 10 millioner. Det egentliga cechiska språkområdet omfattar Böhmen, Mähren och delar av Schlesien.

Böhmen, som icke är större än Jämtlands län, men har en lika rik historia som något skandinaviskt land, har sitt namn av bojernas keltiska stam, som vid vår tideräknings början efterträddes av de germanska markomannerna. Först på 500-talet invandrade slaver, av vilka den cechiska stammen tog ledningen, och i denna mening kunna tyskarna sålunda sägas ha förstfödslorätt i Böhmen. Som ett självständigt konungadöme ingick det i det Tyska riket, men kom genom husitkrigen i starkare beroende därav, och efter slaget vid Mohâcz (1526) övergick tronföljden till huset Habsburg. Genom slaget på det s. k. Vita berget vid Prag (1620) bröts de protestantiska ständernas makt, och den statsrättsliga självständigheten krossades. År 1749 upphävdes det cechiska hovkansliet (den högsta domstolen), och den öechiska kulturen kvävdes helt och hållet av den tyska.

Den ceehiska renässansen begynte i slutet av det adertonde århundradet tack vare de tyska upplysningssträvandena. Genom Her-ders »Stimmen der Völker» väcktes intresset för all folkpoesi och därigenom den språkligt poetiska kärleken till modersmål och fosterjord. Från det litterära fältet överflyttades den nationella frigörelsen efterhand till det politiska. Den ännu dunkla samslaviska idén tog sig uttryck i 1848 års slavkongress i Prag, som upplöstes av myndigheterna och för resten blev nästan resultatlös, icke minst på grund av den slaviska språkförbistringen. Bakunin var också med och väckte öechernas sympati för ryssarna. Denna cechiska russofilism röjdes ock i nyaste tid genom öechernas ohåga att slåss mot ryssarna under världskriget och i den s. k. neoslavismen, som hade sin första kongress i Prag 1908 under presidium av den ungcechiske partiledaren Kramar och som fick en avgjort ryssvänlig karaktär genom den ryske greven Bobrinskij, guvernör i

det under världskriget ockuperade Galizien. Denna cechiska russofilism hade som ett uttryck för den panslavistiska idén först väckts genom bekantskap med den ryska folkpoesien och respekten för Rysslands politiska storhet, ehuru de historiska förbindelserna med öst-slaverna hade varit högst obetydliga. Visserligen hade öecherna ursprungligen fått kristendomen genom ortodoxien av Metodius från Mähren, och Sazåwa-klostret var länge en böhmisk härd för cyrillisk kult, men katolicismen tog snart överhand.

Efter 1848 begynte på allvar den långvariga politiska kampen, som först under världskriget fick sin avslutning genom konstituerandet av den cechoslovakiska republiken. Genom oktoberdiplomet 1860 och februaripatentet 1861 gåvos visserligen skenbara eftergifter åt öecherna, men den gamla metternichska anden svävade ännu över den böhmiska Elbes vatten. Kejsaren ställde i utsikt konungakröning både 1861 och 1867, men därav vart tyvärr intet. Den polska resningen 1863 gav uppslag till en spüttring bland cecherna själva, i det att de mer konservativa och aristokratiska elementen, som ogillade upproret och ställde sig på Rysslands sida, bildade det gammalcechiska partiet under ledning av baron Rieger (d. 1903), vilken jämte sin svärfar Palacky deltog i den politiska vallfärden till den etnografiska utställningen i Moskva 1867. De mer radikala åter, som sympatiserade med Polens frihetssak, bildade det ungöechiska partiet, som till organ fick den stora tidningen »Narodni listy». Brytningen blev fullständig år 1874, och ungöecherna fingo allt mer fäste i det demokratiska Böhmen-Mähren. Under rastlöst arbete blevo de allt djärvare i sina krav: 1879 fordrade de den »böhmiska statsrätten», 1889 nationell likställighet. Fundamentalartiklarna 1871 ställde visserligen i utsikt en kompromiss som Ausgleichen mellan Österrike och Ungern, men ständiga språkstrider hämmade

ett fruktbärande samarbete. Wienerpunktationerna 1890 erkände ett slutet tyskt språkområde och kretsindelning efter nationalitet. Nu utträngdes gammalöecherna totalt ur det parlamentariska livet, och de radikala ungcecherna krävde icke blott historiska rättigheter utan även sociala reformer, allmän rösträtt m. m. Men även ungcecherna ansågos på somliga håll för inkonsekventa och vacklande i sin taktik. Masaryk bildade det s. k. realist- eller framstegspartiet på bred, social grund år 1907 — samma år som den österrikiska rösträttsreformen nästan sopade bort storgodsägarpartiet och gav fart åt socialdemokratien med nationell prägel.

* * *

Trots många förlöpningar och överilningar, oundvikliga i det partipolitiska livet, måste man beundra energien och målmedvetenheten i denna öechiska nationalitetskamp, något snarlik norrmännens se-paratism från Sverige. Men framför allt skall man giva cecherna oförbehållsamt erkännande för deras nitälskan om folkupplysningen och den högre kulturen. Cecherna äro det främsta slaviska kulturfolket i modern mening, och därtill bidrager deras religiösa frigjordhet. Folket är visserligen katolskt så när som på 2.44 % reformerta, men den katolska kyrkan spelar ej på långt när samma stora roll i Böhmen som i Polen. Hos det cechiska folket fortlever alltjämt den protestantiska anda, som besjälade Hus, de böhmisk-mähriska bröderna och Komen-sky1 (Commenius), vilken under. Axel Oxenstiernas hägn fick svenskt medborgarskap. Först 1816 började cechiska språket läras vid de böhmiska gymnasierna, och 1853 förtyskades de. Nu är cechiskan naturligtvis grundspråket vid alla slavo-böhmiska läroanstalter. I detta avseende har även den tyska konkurrensen gjort mycket gott. Efter förebild av Deutscher Schulverein stiftades 1880 Ustrědni Matice Skolskå, som med privata medel grundade 50 skolor i Böhmen med ett kapital av 14 mill. kr. Till denna folkbildning bidrog ock det av Mi-roslav Tijrs (d. 1884) år 1862 grundade idrottsväsendet (sokolstvo, av sokol, falk), som utbredde sig till andra slaviska länder och har fått en samslavisk betydelse.

Det vetenskapliga livets centrum är det »gyllene» Prag (Zlatå Pra-ha), som redan 1348 blev det första tyska universitetet, gemensamt för de båda nationerna. Det förtyskades allt mer. Först 1791 upprättades

1 Accenten på en cechisk vokal betecknar, att den är lång. Tonvikten ligger alltid på ordets första stavelse. Cecil, ë = je.

där den första katedern för det éechiska språket och litteraturen, och 1882 delades universitet i ett cecliiskt och ett tyskt, ehuru fortfarande under samma tak. År 1773 stiftade v. Born det för tyskar och cecher gemensamma, ännu existerande vetenskapssamhället, men 1830 grundades Maticé ceskå, och därur framgick 1890 den av den frikostige arkitekten Hlåvka stiftade, rent cechiska Kejsar Frans Josefs-akademien för vetenskap, konst och litteratur. Från dessa bildningsanstalter ha många lärda män framgått, vilkas namn äro bekanta även utom Böhmens gränser. Historieforskningen grundades av Palacky (1798-1876),

som efterträdes av Tomek, staden Prags monumentale hävdatecknare, och språkforskningen fick sin storman i Jan Gebauer (1838-1907). Om den éechiska etnografien ha stora förtjänster inlagts av Zlbrt (f. 1864) och Niederle (f. 1865), och genom Jaroslav Vlcek (f. 1860) fick litteraturforskningen en modern behandling.

På ett område ha cecherna ogjort en beaktansvärd insats i världskulturen, nämligen det musikaliska, särskilt som konstutövare med stränginstrument (därav har troligen det franska bohémien, böhma-re, även fått betydelsen zigenare). Bedrich S/ne/ana (1824— 84), som länge vistades i Göteborg, är en av deras mest nationella kompositörer, och för musikvänner äro tonsättarna Antonin Dvorak (1841—1904) och Zdenèk Fibich (1850—1900) icke obekanta. Som musikalisk teaterstad har Prag gamla traditioner; det var en älsklingsplats för Mozart, och här uppfördes första gången »Don Juan» i den tyska operan.

Den öechiska teatern hade i början en blygsam tillvaro i en barack, som förstördes av polisen. Men 1783 inrättade greve Nostitz en teater efter mönster från Hamburg. När den inhemska dramatiken vaknade i 1800-talets början, var det första spelade stycket »Prags belägring

av svenskarna år 1648», och därpå följde patriotiskt väckande, men litterärt svaga skådespel om Hus, Zizka o.s.v. Vid kronprins Rudolfs giftermål 1881 öppnades den cechiska nationalteatern (Narodni di-vadlo); den brann ner samma år, men uppstod ur askan två år senare i förskönad gestalt. Den fick en duktig ledare i Subert (d. 1900), och en av de flitigaste dramaturgerna var Stroupeznicky (1850—92).

I måleriet ha cecherna gjort sig mindre bemärkta, men som arkitekter och bildhuggare äro de ganska framstående (t.ex. skulptören Mysl-bek, f. 1848), och den cechiska jubileumsutställningen 1891 gav ett vackert bevis på böhmisk konstflit. Ett av de nyaste konstverken är det storslagna Hus-monumentet i Prag av Saloun (f. 1878), vilket med anledning av den store reformatorns 500-årsjubileum i största stillhet invigdes under krigsåret 1915. Och i Hus se cecherna med rätta sin störste son.

II.

Liksom den polska litteraturen hade även den cechiska haft sin »guldålder» i humanismens och reformationens tidevarv, och exulan-terna under det trettioåriga kriget hade representerat den böhmiska intelligensen. Den politiska undergången och jesuiternas dominerande inflytande kvävde dock den nationella bildningen, städerna förtyskades, och på 1700-talet var cechiskan undanträngd till landsbygden. Men inemot sekelslutet började det ljusna något. Den böhmiska högadeln fick intresse för den cechiska litteraturen, liksom i Wien, och för folkskolorna på landet måste till och med öechiska lärare anställas av brist på tyska krafter. Österrike blev utgångslandet för hela den slaviska pånyttfödelsen.

Föregångaren för den nya tiden var Josef Dobrovsky (1753—1829), »slavistikens patriark», som gjorde slaviska arkivstudier i Köpenhamn och Stockholm och utgav periodiska skrifter, ehuru han ännu skrev på tyska. En främjare av det nationella medvetandet och förmedlare av den josefinska rationalismen var Kromerius (d. 1808), och den poetiske banbrytaren blev Puchmajer (1769—1820) genom sina almanackor, d.v.s. årskalendrar med odén, fabler och anakreontisk lyrik. Men först genom den av Herder påverkade Josef Jungmann (1773—1847) fick det cechiska språket litterär stadga. Hans Översättning av Miltons »Förlorade paradis» var ett storverk, och med Jungmann framträdde i nya tiden först de demokratiska, humanitära idéer, som känneteckna den Cechiska litteraturen. Slovaken Safahk (1795—1861) införde den tyska roman-

tiken genom »Tatras musa med slavisk lyra» och lade en vetenskaplig grund till den slaviska arkeologien.

Men det var dock närmast genom en litterär förfalskning, som den slaviska känslan kraftigast uppammades, och Böhmens Macpherson blev bibliotekarien Hanka (d. 1861), som 1817—18 »upptäckte» de beryktade Königinhof- och Grünberghandskriftema. De innehöllo episka

fragment från Böhmens slaviska forntid och mottogos med hänförelse, ty här hade ju cecherna klara bevis på sin »uråldriga kultur», jämbördig med tyskarnas. Själve Goethe lät narra sig av dessa förmenta fynd. Förfalskningarna voro också mycket väl gjorda, och deras uppkomst är ännu icke nöjaktigt utredd, ehuru det ej torde vara tvivel om att Hanka och en av hans kolleger voro åtminstone medvetna om bedrägeriet. Redan Kopitar tvivlade på äktheten, och falsifikaten blottades skoningslöst av Gebauer, historikern Goll och Masaryk, vilka ur språklig, historisk och sociologisk ståndpunkt förintade äkthetsteorien. Men ändamålet helgar medlen! Hanka vann dock ett stort syfte, ty dessa förfalskningar bidrogo kraftigt till att väcka cechernas nationella medvetande och främjade indirekt den historiska forskningen.

Ett liknande resultat ernåddes på ett naivt ärligt sätt av Kollär (1793—1852), som till en nästan grotesk ytterlighet fullföljde ragusana-ren Gundu-lic' vackra poetiska tanke om den slaviska samhörigheten. Som student i Jena greps han både av hänförelse för den samtyska studentrörelsen och av kärlek till en ung tyska Wilhelmine Schmidt, och ur dessa båda källor härflöt den väldiga sonettsamlingen »Slåvas dotter» (1821—32). I början överväger erotiken, men sedan skalden skilts från den älskade, med vilken han dock sedan blev gift, identifierar han henne med dottern till Slåva (den slaviska äran) och höjer

Jungmann.CECHOSLOVAKIEN.

henne till himlen liksom Petrarca sin Laura eller Dante sin Beatrice. De 645 sonetterna äro fördelade på fem sånger, uppkallade efter floderna Saale, Elbe och Donau (jämte Rhen och Donau, ty alla de nejder, som vattnades av dessa floder, hade enligt Kollårs mening varit slaviska) samt Lethe och Acheron. I »Lethe» prisas den slaviska himlen, dit även sådana tyskar som Herder och Goethe fingo komma, och där moder Slåva sitter på en guldtron, kring vilken polacker dansa polonäs och kolo (1), äta pi-roger och dricka kvas! All- I slavia (jfr Alldeutschland) är en bildstod, vars huvud är Ryssland, bålen Polen, armar och händer Böhmen-Mähren, fötter Serbien, och de övriga slaverna (utom det då okända Bulgarien) få tjänstgöra som kläder och vapen. Men slaver-nas fiender och förrädare våndas i ett rysligt helvete. Numera verkar denna dikt enbart löjlig och är tämligen glömd, men på sin tid väckte den förtjusning, och den ståtliga prologen, en elegi om slavernas forntid, samt många erotiska och patriotiska sonetter ha bevarat sitt poetiska värde. Som professor i arkeologi vid universitetet i Wien, där Kollår dog, hade han företagit en resa till Italien för att även där studera arkeologi enligt sin ovetenskapliga metod. Samma panslavistiska tendens genomgår hans märkliga studie om »ömsesidigheten mellan de slaviska nationernas stammar och munarter» (på tyska 1837). Men sin varaktigaste litterära berömmelse vann denne slovakiske präst genom sina predikningar, i vilka en religiös tolerans parar sig med en nationellt-humanitär uppfattning.

Samtidigt med Kollår fick Böhmen i Frantisek fcelakovsky (1799— 1852), den förste professorn i slaviska språk vid universitetet i Breslau, sin nationella lyriker, som icke blolt omarbetade ryska, litauiska och fechiska folkvisor, utan ock genom diktcykeln »Centifolia» (Ruze sto-

Kollår.SL A VERN A.

iistå) skapade en nationell reflexionslyrik, och som nationell balladdiktare (en cechisk Lenore saknades naturligtvis icke!) uppträdde Er-ben (d. 1870). Mindre betydelsefull som poet än som spirituell satiriker var Karel Haullcek (1821—56), en svuren fiende till klerikalismen och den österrikiska reaktionen, varför han ock fick sota med fyraårigt fängelse i Brixen (»Tyrolska elegier»). En studieresa till Ryssland botade honom tidigt på hans russofilism (satiren »Den helige Vladimirs dop»), som utbyttes mol en entusiastisk austrofilism.'

Havlicek. Måcha.

Det slaviska Böhmens poetiska reformator var Karel Hynek Mdcha (1810-36), en cechisk Lenau, som fick impulser såväl från den tyska romantiken som den polska (Ukrainska skolan) och, framför allt, Byron. Hans mästerverk är den lyrisk-romantiska hjältedikten »Måj», byggd på ett böhmiskt Parisina-motiv och ställande den vårliga friden i naturen i motsats till lidelsernas höststormar. Jarmila älskas av Vilém, men förföres av dennes egen far. Vilém, som ej vet, vem den brottslige är, dödar sin far och blir därför avrättad. Jarmila dränker sig av sorg. Samma stoff behandlas i Måchas roman »Zigenarna». Den psykologiska motiveringen är mycket svag och tonen sentimental, men känsloglöden äkta, landskapsmålningen utmärkt och formen glänsande.

Okänd och misskänd av sin samtid, fick den tidigt bortgångne skalden sedan en lysande upprättelse och bildade en hel skola av mer och mindre misslyckade byronister.

Bozena Nemcova.

Den cechiska bynovellen skapades av Bozena Ncmcova (1828—62), en märklig kvinna, vilken som Orzeszko i Polen genom ett olyckligt äktenskap drevs till författarskap, men utan hennes sociala tendens. 1 hennes förträffliga romaner »Mormor» och »Bergsbyn» (från Böhmerwald) äro barndomsminnen och personliga iakttagelser inflätade i vackra landskapstavlor och karaktäristiska bondeskildringar. Genom Karolina Svetla (1830—99) fick denna novellistik en djupare social och etisk innebörd. Hon valde en del av sina ämnen från Siebenbürgen, där hon med bjärta färger ställde religiösa svärmare i motsats till råa, lättsinniga karaktärer. Och härmed äro vi inne på den nya tiden.

III.

Det »galna året» 1848 betecknade även för Böhmen en vändpunkt. Det gamla systemet bestod visserligen ännu, men en bresch var dock redan gjord i muren, och för litteraturen blev det ett genombrott.

Slådek.

Neruda.

Genom det centrala läget fingo öecherna impulser från söder och norr, från väster och öster, och trots den österrikiska censuren väcktes den nationella kritiken, som fick sitt första litterära organ i tidskriften »Lumir» 1851, sedan i »Lada Niola», redigerad av författaren Frie, som i likhet med sin vän Bakunin hade fört ett äventyrligt liv i landsflykt. Tills vidare gick den rena lyriken i Byrons, Heines och Lenaus hjulspår, men denna romantik fick dock en nationell kolorit med slavisk

vekhet. Den på sin tid något överskattade Vitëzslav Hàlek (1835—74) var en fin lyriker, vilkens sentimentala »Kvällssånger» skattades högt. Befryndad med honom är Adolf Heyduk (f. 1835) genom sina idylliska landskaps- och stämningsbilder. Den bäste poetiske tolkaren av folkets naiva känslor var den sympatiske Josef Slàdek (1845—1912), som efter sin vistelse i Amerika blev en förträfflig Shakespeare-översät-tare.

Men främst i denna brytningstid står Jan Neruda (1834—91), »Narodni listys» mångårige kåsör, en sällsynt originell och nationell publicist, som från sin romantiska utgångspunkt blev realist i poesien och visserligen var sentimental, men en äkta sådan med religiös, nästan mystisk stämning. Han gjorde sin personliga känsla till uttryck för hela nationens, t. ex. i sina ballader och. »Fredagssångerna», den »cechiska poesiens passionsblomma». Hans genrebilder från Lillsidan av Prag öppnade en inblick i huvudstadens kälkborgerliga liv, som sedan fick sin humoristiske tecknare i Ignåt Hermann (f. 1854). I sina »Kosmiska sånger», Du Prels filosofi i poetisk omklädnad, förenade Neruda det sublima med det ironiskt-groteska och ställde med stark nationell

självmedvetenhet det lilla Böhmen i motsats till det ändlösa universum.

Den nationelle epiker, som Böhmen hade väntat på, fick det i Svatopluk Cech (1846—1908). Även han var fullblodig romantiker och hade tagit starka intryck av Byron och dennes ryska efterföljare, t. ex. i det av Lermontovs »Demonen» starkt påverkade bibliska mysteriet »Ängeln». Men han behöll dock fotfäste på den cechiska jorden och gav sin patriotism en samslavisk anstrykning. I fantasien »Vinternatten» kväder han, huru Konstantinopel intages av slaverna, och huru tsar Lazar av Serbien, Peter den store och andra slaver, som kämpat

mot turkarna, stå upp ur graven för att deltaga i festtåget. Hjältedikten om Dagmar, dotter till Ottokar Premysl och gift med den danske Valdemar Ssir, skildrar de baltiska slavemas undergång och varnar för den slaviska söndringen. »Slavia» är det symboliska namnet på ett fartyg, som till Amerika för emigranter från hela den slaviska världen. Ett myteri slutar lyckligt. Nihilisten Vladimir stupar, och moskoviten Ivan får till maka den stolte polske grevens dotter Jad-wiga. Stormen upphör, och »Slavia» svävar som en vit örn över böljorna mot morgonrodnadens land. Ett motstycke till denna Kollårska framtidsmusik är hjältedikten »Europa», som allegoriskt antyder den gamla världens (det »ruttna» Västerlandets) undergång. »Europa» är ett skepp med straffångar på väg till pepparns land. Även här anstifta anarkister och dynamitarder ett myteri, som slutar med att fartyget spränges i luften.

Högre än i dessa naiva panslavistiska hugskott står Cech genom sin patriotiska hjältediktning. »Våclav av Michalovice» är en episod från det trettioåriga kriget och handlar om en cechisk Wallenrod, som uppfostrats av jesuiterna, men får veta sin rätta nationalitet och konfession. Efter ett ljungande tal mot landets fiender kastar han sig från ett kyrktorn. Ännu starkare framträder den patriotiska idealismen i den ståtliga romantiska hjältedikten »Adamiterna» — så kallades en fanatisk böhmisk sekt i början av 1400-talet på grund av sin paradisiskt nakna klädedräkt och sina kannibaliskt enkla umgängesformer. Den förnuftstroende, varmt religiöse Adam brännes på bål av taboriterna efter en storslagen bekännelse om sin tro. Den ståtliga diktcykeln »Trälens sånger» är en i tropisk dräkt omklädd anspelning både på Böhmens politiska förnedring och på det sociala förtrycket i allmänhet; likaså »Smeden från Lèsetin», som ruineras av en fabrikant och skjutes av soldater, då han skall vräkas. Retorik och för stark tendens tynga ofta Cechs naiva réflexionslyrik, och hans sista diktsamling »Böner till den okände», en panteistisk fritänkares bikt, är poetiskt svag. Bäst är han i den rena idyllen, t. ex. »I lindens skugga» med dess härliga sluthymn över den älskade fosterjorden, som de fem emigranterna nu åter fått se. Ypperlig är den godmodiga humorn i den poetiska sagan om »Himlanycklarnas» underbara öden på jorden, och lustig är satiren i »Herr Brouceks» underbara reseäventyr i Böhmen och på månen. Svatopluk Cechs litterära betydelse skall kanske förblekna i världslitteraturen, men hans namn skall fortleva som en av Böhmens ädlaste och rättrådigaste fosterlandsvänner.

Ojämförligt högre som skald stod professorn i litteraturhistoria vid Prags universitet Jaroslav Vrchlicky (1853—1912) med det borgerliga namnet Emil Frida från Kuttenberg, av vars lilla å han tog sitt

författarnamn. Med en fenomenal virtuositet behärskande alla versformer (inemot tusen sonetter, terziner, sestiner, ritorneller o.s.v.), förenade han en stor beläsenhet och mottaglighet för skiftande intryck. Han är den produktivaste lyrikern i hela världslitteraturen, och intet mänskligt var honom främmande. Hans originaldiktning fyller 80 volymer, och som poetisk översättare har han utfört ett jätteverk (Dante, Goethe m. m.). I Vrchlicky koncentrera sig både Böhmens kulturella strävanden och hela den europeiska poesien, och han betraktas med rätta som den främste representanten för den »kosmopolitiska» skolan i Böhmen. Men denna »kosmopolitiska» mottaglighet, varför man klandrat Vrchlicky, är blott ett annat uttryck för cechernas universella kultursträvanden och var en naturlig reaktion mot den ensidiga, politiskt-chauvinis-tiska självöverskattningen på tyskhetens bekostnad. I själva verket har väl ingen cechisk skald besjungit Böhmen mer hänfört och vackrare än han. Men

universell och sant humanitär, stod han som Goethe främmande för det politiska livet och dagens strider. Hans patriotism var icke mindre stor än Cechs, ehuru han var oförstående för de panslavistiska grillerna, och fastän han varmt intresserade sig för den sociala utvecklingen, var hans diktning fri från dennes moraliserande tendens. Av den tyska romantiken fick han den veka innerligheten; V. Hugo, av vilkens »Légende des siècles» han fick uppslaget till sina storartade fragment ur mänsklighetens epopé, liknade han i den pompösa reflexionen, Sully Prudhomme i den klara idealismen och Leconte de Lisle i den panteistiska skönhetskulten. Ty i Vrchlicky fanns ej så litet av hedning à la Petronius i »Quo vadis?», och ingen slav har väl bättre än han återgett den antika världens naiva livsglädje och konstkult.

Men med åren fördystrades skaldens sinne, även om han till det

Vrchlicky.

sista behöll sin optimistiska tro på mänskligheten och dess framåtskridande. Tonen blev djupare och allvarligare, och den forne skön-hetsdyrkaren slutade som en resignerad kristen, den där i historien och religionen sökte tröst och som i naturens frid fick den ensliga ro, som den brutna anden behövde. Melankolien tog ofta överhand i förening med ett dämpat knot över den unga generationens kallsinnighet. Men döden, som Vrchlicky ofta behandlat, var för honom ingen hemsk turgenevsk gåta eller Tolstojs definitiva slut, utan en ny livsform, en brygga till en bättre tillvaro, ty på livets oförstörbarhet trodde Vrchlicky fast.

Som epiker var Vrchlicky mindre framstående (t.ex. i den stort anlagda »Bar-Kochba» eller sången om det baltiska Vineta). Men hans antika trilogi »Hippodamia» och det historiska lustspelet »En natt på slottet Karlstein» äro prydnader för den öechiska dramatiken, och han skapade den cechiska essayen genom fina litteraturstudier. Många skalder ha överträffat Vrchlicky i originalitet och — jäktande efter originalitet, men ingen torde ha varit så verskonstnärlig, så universell som han. Och det var en barnafrom natur. Han hade något av Goethes snilleförmåga att omsätta alla intryck i dikt, adla det vardagliga och betrakta världsfenomenen genom poesiens synglas. Hans diktning var ingen flod, som med dramatisk fart lämnar ungdomens forsar och sväller ut med episk bredd för att elegiskt förrinna i havet, utan en kaskad, uppsprungen ur naturens outsinliga källa, men reglerad av konsten och med otaliga droppar speglande himmel och jord. Och denna springbrunn är för cechernà något mer än en ögonfägnad. Den bjuder livsens vatten åt alla törstande själar, och dess vågor skola bestå långt sedan många andra ha runnit ut eller förtorkat i den böhmiska Elbes nejder.

Den andre målsmannen för denna kosmopolitiska riktning var Julius Zeyer (1841—1901). Totalt främmande för nutid och verklighet och mindre tankedjup, men mer fantastisk än Vrchlicky, drogs han med sin katolicism och sitt erotiska temperament till den västerländska medeltidens riddarpoesi och kvinnokult, t. ex. i den »Karo-lingiska epopén» om Roland, Ogier le Danois (»Holger danske») m. fi. Hans mystiska ekstas nådde sin höjdpunkt i de tre legenderna om det kristna korset. Men även den keltiska och den nordiska sagovärlden fängslade honom, t. ex. sagan om Njal, och sitt hemlands forntid besjöng han i »Vysehrad» (Libuse) och »Griselda» (slaget på Vita berget). En konstnärlig självbekännelse ligger i den lyriska romanen »Jan Maria Plojhar» (1891), en cechisk drömmande enstöring, som efter studieresor i utlandet känner sig som främling i Prag och efter en duell flyttar till Rom, där han dock jämt drömmer om den

hundratornade staden vid Moldau (Vltava). Här dör Plojhar efter ett förfelat liv, men har på dödsbädden trösten att bliva vigd med sin älskade Catharina, som sedan tar gift. Och Zeyer var själv denne Plojhar, en neurastenisk »överflödig» människa, som med glödande sinnlighet förenade religiöst svärmeri och en aristokratisk förnämhet med kristlig ödmjukhet.

Denna kosmopolitiska riktning innebar en fara, som kan spåras hos Vrchlicky och framträder tydligt hos Zeyer, nämligen att poesien kunde förflackas genom den omåttligt vidgade ämnessfären, den otyglade fantasien och den alltför ordrika formen. Häremot uppträdde kraftigt professorn i filosofi vid Prags universitet Tomas Garrigue

Masaryk (i. 1850). Bland slaviska filosofer torde han vara den mest bildade och klara, om också ej så originell. En positivistisk idealism och sträng etik framträdde redan i hans studier om de engelska samhällstänkarna och i hans kritik av marxismen. Hans undersökning om självmordet som den moderna civilisationens sociala massföreteelse (1881) väckte stor uppmärksamhet, och hans studier av den ryska slavofilismen höra till det grundligaste i sitt slag. Men framför allt blev Masaryk betydelsefull genom att med sina tidskrifter »Athenaeum» och »Nase doba» reformera den litterära kritiken, som fick en sociologisk prägel och skarpt angrep den falska romantiken. Hans studier om Kollår, Havlicek m. fi. äro utmärkta analyser av den cechiska folksjälen och ett varmt försvar för det öechiska humanitetsidealet, den ståndaktiga protestantism, som förde Hus på bålet, Ko-mensky i landsflykt, Havlicek i fängelse och som drev Masaryk själv i landsförvisning under världskriget samt uppkallade honom till kamp mot det ofelbara påvedömet, den katolska auktoritetsdogmen. Även i det politiska livet ingrep han mycket kraftigt som stiftare av ett

•nytt parti, och i sin dagliga tidning »Cas» väckte han ofantlig uppmärksamhet genom sina frimodiga inlägg i judefrågan och den österrikiska diplomatiens intrigspel i Belgrad. I färskt minne är hans agitatoriska roll under världskriget i London, Paris och Ryssland, ocli hans hetsiga kamp mot Habsburg bar frukt. Han blev den förste

presidenten i den cechoslova-kiska republiken, och det kan behövas en Masaryks sedliga stränghet, omutliga rättrådighet och universella bildning för att lägga en säker grund åt den nya västslaviska statsbildningen. Och måtte han själv akta på sina egna ord: »Den politiska verksamheten är icke den fruktbaraste för folket, och den avgör ej mänsklighetens öden — det göra idéerna. Och litet är blott det folk, som har små idéer.»

Sin mest stridslystne va-pendragare i pressen och litteraturen fick Masaryk i skalden Machar (f. 1864), en framstående politisk kåsör med smidig stil och skarp satir, en modern ättling av de forna bildstormarna, en cechisk Voltaire med slaviskt temperament. I den reflexionslyriska debutsamlingen »Confiteor» röjde han sig redan som originell skeptiker och samhällskritiker. Men innan han skulle bliva sin samtids domare eller samvete, ville han i dessa självbekännelser göra upp sluträkningen med sig själv. Formen är avsiktligt kärv, men stundom spränges det hårda skalet av den inre känsloglöden. Stark är hans sociala medkänsla, särskilt för olyckliga kvinnor både utom och inom äktenskapet, t. ex. i den efter Jacobsen uppkallade diktsamlingen »Här hade rosor bort blomma». Cykeln »Tristium Vindobona» är en kampdiktning mot det socialpolitiska livet i Wien, men ock mot de ungcechiska förlöpningarna. Han gisslar det fala partiväsendet, den nationella lättrogenheten och efterapningsmanien och gör sig lustig över »den böhmiska statsrättens gamla pergament, som råttor gnaga på».

Men viktigast blev för Machar den religiösa kampen, utmynnande i ett: »Los von Rom!» Dessa diktsamlingar, som tillsammans bilda »Århundradenas samvete» (1901—11), inleddes med »Golgatha» -en stridshandske mot den oficiella kristendomen, erbjudande en viss likhet med Dostojevskijs »Storinkvisitorn». Här uppradas bilder från antiken och kristendomens första dagar till renässansen och det trettioåriga kriget — i längden något torra och ensidiga. För Machar är antiken en ännu levande kraft, den oförstörbara klarheten och livsglädjen. Men Hellas' skönhet är dock död i Machars diktning, och det fanns vida mer av dess solglöd hos Vrchlicky. Bättre lyckad var Machar i återgivandet av de gamla romarnas sträva stränghet, och här passar bättre hans om Anatole France något erinrande ironi. Lika ensidigt tendentiös är den sprituella reseskildringen »Rom», och skillnaden mellan cechiskt och polskt skaplynne kan näppeligen bättre illustreras än genom att sammanställa denna resebok med Sienkiewicz' »Quo vadis?». »Två gånger» — skriver Machar — »skulle jag vilja uppstå: när Böhmen gör upp sluträkningen med Wien, och när ciceronen i Rom visar platsen, där Vatikanen har stått.» Den första önskningen har redan uppfyllts, den andras förverkligande torde låta vänta på sig.

Masaryk—Machar ha uppammat en ny skola med flera framstående essayister och kritici, och deras krav på historisk realism utan »romantiska» påhäng uppfylldes till punkt och pricka av den produktive romanförfattaren

Alois Jiràsek (f. 1851). Han grundade sina historiska kulturbilder på arkivstudier, men gick i sin antipati för det romantiska till en motsatt ytterlighet genom en torr, krönikeartad stil, som lämnade föga rum för den skapande fantasien. Hans breda realistiska tidsmålningar nästan tävla i historisk trohet med Zygmunt Winters (d. 1913) ypperliga kulturbilder, men sakna konstnärlig komposition

Machar.

och lyrisk flykt. En grupp av hans romaner behandlar husitkrigen med dess efterdyningar. Det historiska underlaget är gediget, men Sienkiewicz' konstnärskap i »Korsriddarna» saknar man. Hans bästa roman är kanske »Hundhuvudena», de s. k. choderna från Böhmerwald, som år 1695 genom uppror fåfängt sökte återfå sina gamla privilegier. En annan grupp framställer interiörer ur den öechiska renässansen fram till 1848. Det är förträffliga bidrag till Böhmens kulturhistoria, lyckligtvis fria från förutfattat tyskhat, men det rent

estetiska värdet är icke stort. I Jiråseks episka stil är enkel och flärdlös, men hans romaner skildra mer yttre tilldragelser än det inre livet och ha inga starka konflikter. Han är idealist i sin världsåskådning, realist i konsten, och hans betydelse för Böhmen som sedlig kraft är lika stor som hans popularitet. Men utanför de öechiska språkgränserna skall hans namn ej tränga långt.

Hos den yngre generationen har Håleks sentimentalitet i lyriken ersatts av en katolskt färgad mysticism. En representant för den psykopa-tologiska riktningen, som Przybyszewski i Polen, är Jiri Ka-1 rdsek (f. 1871). Vilém Mrstik (f. 1863) upptog den ryska romanens! själsanalys, och Petr Bezruc (f. 1867-, psevdonym för Vladimir Vasek) riktade uppmärksamheten på det sociala eländet i det österrikiska Schlesiens gruvdistrikt. Kvinnokönet fick sin förespråkerska i Bozena Vikovd-Kunetickd (f. 1863), som drev kravet på kvinnoemancipation till ytterlighet, även i det erotiska.

En säregen ställning intager Ottokar Brezina (f. 1868, psevdonym för Våclav Jebavy), till yrket skollärare i Mähren. Hans fem diktsamlingar, som förskriva sig från åren 1895—1901, höra till det egendomligaste, kanske ock mest sublima, som är skrivet på öechiskt språk. Han är en modern asket, för vilken sinnevärlden ej har någon retelse, en medeltida mystiker, men förtrogen med den moderna vetenskapen. Han går ensam genom livet, men hans hjärta klappar för mänsklig-

Jiråsek.

heten, och det tysta lidandet föder medlidande. Själv begär han intet av livet, men för kommande släkten hoppas han på bättre tider. Skaldens diktning förlorar alla individuella drag och förtonar i en kosmisk panteism. Han känner, huru han kommer den Evige närmare, och drömmer om den tid, då människorna ej skola söndras genom krig. I den sista diktsamlingen »Händerna» har hans livs-1 åskådning fått en koncentrerad form, vars filosofiska tankedjup är insvept i en lyrisk slöja. Han skådar i andanom, huru millioner händer förena sig till en magisk kedja, som omsluter hela mänskligheten och världsalltet. Alla händer bygga omedvetet på den bro, som den nye förlossaren skall beträda. Men själv slungar den blygsamme skalden sitt eget jag i den stora ström, som slukar allt, men dock låter intet försvinna. Andra skola fortsätta verket och göra det bättre.

Brezinas lyra har ej många strängar, men de dallra med underbart djup klang. Han är det nyaste yttrycket för den éechiska humanitetsidén, en' arvinge av Hus och ChelÖicky, den böhmiske tolstojanen 600 år fore Tolstoj, och över världskrigets kanondunder och sabelskrammel skola hans sånger om mänsklighetens drömda broderskap länge ljuda.

IV.

De mer passiva och svärmiskt lagda slovakerna, som i 13 sekler bebott Karpaternas södra sluttningar i norra Ungern, fingo också kristendomen genom Metodius. De uppgingo fprst i det stormähriska riket, deltogo i husit-rörelsen och införlivades med Ungern. Under Habsburgs spira begynte förfallet. Den slovakiska adeln

magyarisera-

des, och av detta slaviska folk återstodo vid det nittonde århundradets början endast herdar och fattiga jordbrukare från Höga Tatra längs Vaag ned till Pressburg och Komorn. Folkmängden anslås till 2 millioner, av vilka mindretalet omfattar den evangeliska läran, de övriga katolismen.

Den nationella väckelsen begynte i och med att ett slovakiskt lärt samfund bildades i Pressburg 1792. Anton Bernolåk (1762—1813) skrev en slovakisk språklära, och poeten Jan Holly (1785—1849) författade i Kollårs panslavistiska stil hjältedikten »Svatopluk». Men först efter 1830, då ungrarna bestämde latinet som officiellt språk, begynte den nationella kampen, som var både språkligt litterär och politiskt social. De protestantiska prästerna höllo på Öechiskan som skriftspråk, men de katolska på slovakiskan (åtskild från öechiskan som norskan från svenskan). I spetsen för den nationella rörelsen gick Ludevit Stur (1815—56), som bildade föreningen Tatrin i Turciansky Sväty Martin — en stad i komitatet Turöcz, uppkallad efter den i Pannonien födde biskop Martin av Tours. Där grundades 1863 samfundet Matica Slovenskå, som fick 5,000 medlemmar och samlade ett kapital av 200,000 kr. Prästen Andrej Kmet grundade ett etnografiskt museum i Sväty Martin, tre slovakiska gymnasier upprättades, och det slovakiska språket blev 1855 obligatoriskt i skolorna.

Men 1867 års Ausgleich med Österrike gav Ungern rätt att sköta de transleitanska angelägenheterna på egen hand, fast magyarerna utgjorde endast 45 % av Ungerns nationaliteter, och detta fingo särskilt slovakerna erfara. Av 4,000 folkskolor i norra Ungern med rent slavisk befolkning blevo endast 500 slovakiska. År 1875 stängdes Matica Slovenskå, och kapitalet konfiskerades. Det magyariska språket blev obligatoriskt i skolor, domstolar och post; de tre slovakiska gymnasierna stängdes, och genom 1902 års skollag anslogos 24 timmar i veckan åt det magyariska språket, som de slovakiska bondbarnen måste lära sig på 4 år. Slovakiska personnamn magyariserades, församlingsrätten kringskars — även vid begravningar! — och i Kaschaus biskopsstift fingo inga slovakiska predikningar hållas, fast det hade 197 slovakiska församlingar mot 158 magyariska. I prästseminarierna förbjöds det slovakiska språkets talande. Starkt tryck övades vid valen, och i den ungerska riksdagen funnos tidtals blott tre slovakiska folkrepresentanter. Censuren över den slovakiska pressen var mycket sträng, och lösnummerförsäljning förbjöds. År 1900 fanns det 40 periodiska skrifter på slovakiska, därav 8 politiska, men under världskriget blott en tidning. Under perioden 1897—1900 förekommo 76 trycksfrihetsåtal, som åsamkade svarandena 40 års fängelse, 30,000 kr. böter och 100,000 kr. rättegångskostnader. Under sådana förhål-

landen kan man fatta slovakernas svåra ställning under världskriget, helst som deras land delvis var en omstridd krigsskådeplats. All telegraf avstängdes, banker och jordbruksföreningar stoppades. Utgivandet och offentligt sjungande av slovakiska folkvisor förbjöds, och slovakiska barn fördes till magyariska barnkrubbor för att »naturaliseras».

Det är sålunda naturligt, att den slovakiska litteraturen endast långsamt och svagt har kunnat utveckla sig. Samo Chalupka, som deltog i den polska resningen 1863,skrevro-mantiska dikter, påverkad av Kollår och Stur, och den äventyrlige Janko Kräl diktade under sitt vagabondliv frihetssånger à la Petöfi. Sladkovic (d. 1872) besjöng Detvan, en hutsulisk stam med dess romantiska plägseder, och Jan Kalincdk (1822—71) sökte i romanen »Restauracia» imitera »Herr Tadeusz». Den främste novellisten var Svetozar Hur-ban Vajansky (1841—1916), deltagare i resningen i Her-tsegovina 1878 och redaktör av »Narodnie Noviny». Och

vid hans sida stod Josef Skultety, utgivaren av slovakernas bästa och långvarigaste tidskrift. Nationalskalden är Hviezdoslau (f. 1849, psevd. för Pavel Orszag), en romantisk, dunkel mystiker i Kra-siüskis stil, som besjungit Tatra.

Slovakerna ha ännu icke kunnat göra någon insats i världskulturen. Men det är ett sunt, intelligent och

musikaliskt begåvat folk, och försåvitt deras politiska förening med öecherna får varaktighet, skall även detta slaviska folk förmodligen gå bättre dagar till mötes. Men utan sambandet med cecherna kan deras framtid bliva lika molnhöljd och betryckt som förut.

Hurban Vajansky.

V.

I detta samband må nämnas ett litet, totalt undanskymt slaviskt folk, som bor i övre och nedre Lausitz vid floden Spree. Själva kalla de sig serber, men till skillnad från serberna vid Donau har beteckningen sorber blivit brukligt, och av tyskarna kallas de wender. Det är en etnografiskt intressant kvarleva av de gamla polabiska, d. v. s. vid Elbe bosatta slaverna, vilkas folkmängd allt mer och mer smält ihop. År 1850- uppskattades den sorbiska befolkningen till 150,000 själar, men numera torde den icke överstiga 130,000. Sorberna äro fördelade på två stater (Preussen och Sachsen) och hava två dialekter och två bekännelser (katolikerna äro dock ej fler än 15,000). De i provinsen Brandenburg (Spreewald) bosatta sorberna ha huvudsakligen måst inskränka sin nationella odling till religionsundervisningen. Till 1860-talet hade där varit slavisk skolundervisning blott i 14 församlingar. Ännu mer förkrympte det »wendiska» språket genom den preussiska skollagen av år 1891, och modersmålet fick en blygsam asyl i det av prästen Imis (d. 1897) understödda homiletiska seminariet.

Annorlunda ställde sig förhållandet i det sachsiska Lausitz, där sorberna aldrig släppte förbindelserna med cecherna. När Lausitz tillhörde Böhmen (1319—1635), var landet visserligen redan förtyskat genom kyrka och domstolar, men den slaviska nationaliteten kunde ej kvävas. Det nya testamentet hade översatts på slaviska 1579 och Luthers katekes 1597. När Peter den store 1697 kom till Lausitz, överräckte prästen Brancel (Frenzel) åt honom sina latinska skrifter med en slavisk tillägnan till »den store tsaren och härskaren över många millioner undersåtar, som tala vårt sorbiska eller sarmatiska språk». I början av 1700-talet grundades ett sorbiskt seminarium i Prag, sedan sorbiska prästföreningar i Leipzig och Wittenberg, tills detta universitet upphörde 1814. Genom den sachsiska skollagen av år 1835 fingo »wenderna» rätt att använda modersmålet i folkskolorna och religionsundervisningen. Härden för den nationella odlingen blev Budysin (Bautzen). Där grundades redan 1839 Societas slavica Budissina, 1847 litteraturförening en Matica serbskå, 1849 ett wendiskt gymnasium, 1873 nationalkasinot Macicny dom och 1900 ett etnografiskt museum (serbski dom). Vid utställningen i Dresden 1896 fanns en särskild wendisk paviljong. Genom världskriget hava sorberna naturligtvis kommit éecherna ännu närmare, och osannolikt är icke att de komma att uppgå i den cechoslovakiska statsbildningen, vilket naturligtvis skulle göra dem mindre isolerade.

Muka.

Smolcf.

Jordan.

I spetsen för den litterära rörelsen gingo prästerna. Handrej Zejler (1804—72) redigerade redan under studenttiden i Leipzig en sorbisk tidning. Jan Ernst Smoler (1816—84) och Pétr Jordan (1818—91) utgåvo på 1840-talet »Slavische Jahrbücher» och på 1860-talet »Zeitschrift» och »Centralblatt für slavische Literatur», ocli Michal Hö mik (1833—94) författade det sorbiska folkets historia 1884. Den främste vetenskapsmannen är E. Muka (Muc-ke), f. 1854, f. d. professor i Frei-berg. Han utgav på 1870-talet tidskriften »Lipa Ssrbska», sedan »Lu-zica» och en mängd språkliga, statistiska och etnografiska arbeten. Hans stora ordbok, utgiven av den ryska vetenskapsakademien, har i följd av världskrigets mellankomst ännu icke fullbordats. Den sorbiska skönlitteraturen har företrädesvis haft en populär pedagogisk karaktär. Sorbiska folkvisor ha samlats av Smoler, Jordan och Muka samt av tyskarna Sauerwein (1877) och W. von Schulenburg (1880). Som deras bästa poet

betraktas Cisinki (f. 1856, psevd. för Jakub Bart) med sina sonetter 1884. Cechen Adolf Cerny (f. 1864, psevd. Rokyta) har inlagt stor förtjänst om den sorbiska litteraturforskningen, icke minst genom sin 1898 i Prag grundade tidskrift »Slovensky prehled», ett slaviskt

motstycke till »Das literarische Echo».

* * *

' Det cechiska folket har anledning att motse framtiden med tillförsikt, ty i sin försvarskamp mot den överväldigande tyskheten har det visat en beundransvärd livskraft, och dess självständighetskrav är fullt befogat. Men har Österrike begått många underlåtenhets-och överträdelsesynder mot cecherna, har det nu ock blivit fruktansvärt straffat, liksom Ungern gentemot slovakerna. Hade t. ex. den böhmiska kungakröningen återupplivats av Frans Josef, skulle cecher-nas »æresfölelse» helt visst ha varit betydligt lugnad. Men den öech-iska frågan är dock svårlöst, därför att Böhmen genom sina naturliga gränser bör förbliva ett odelat land. Mellan Riesengebirge och Böh-

merwald ned till Donaudalen bo ju ock tyskar (en tredjedel av licla befolkningen), och deras urgamla hemortsrätt måste respekteras, om öecherna vilja förbliva sina principer trogna, så mycket mer som tyskheten representerar ett industririkt element. Med hänsyn till dessa invecklade nationalitetsförhållanden var Österrikes våldsamma upplösning beklaglig och i allt fall förhastad. Habsburg hade förtjänat ett bättre öde än att krossas i bitar av främmande maktspråk, ty det har redan fyllt en stor mission i Europa, och för de nu plötsligt frigjorda slaverna i norr och söder skall det icke bliva lätt att få ett sådant kulturellt centrum, som Wien faktiskt har varit. Huru förfuskad den habsburgska idén än blev, innebar den ju dock grundvalen till ett »nationernas förbund» — detta i en oviss framtid hägrande mål, som tills vidare tyckes arta sig till en imperialistisk entente-liga.

Huru som helst ha öecherna gått i spetsen för den slaviska kulturen i europeisk mening, och det återstår dem nu att värdigt fylla sin plats i det nya statssystemet vid tyskarnas sida. »En stor nation» — skrev Masaryk — »har icke rätt att begagna sig av sina små grannar som verktyg för imperialistiska drömmar och överdrivna maktkrav. A sin sida böra de små nationerna icke söka imitera de stora, men fritt följa den väg, som deras anlag och historiska traditioner utpeka.»

Litteraturanvisningar: Murko, Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böh-mischen Romantik, 1897. — Jelinek, La littérature tchèque contomporaine. 1912. — Jakubec-Novåk, Geschichte der cechischen Literatur, 1913.

JUGOSLAVIA.

(Serber, kroater och slovener.)

I.

Detta nybildade Sydslavia, vars territorium togs i besittning av slaverna från och med det femte århundradet, omfattar det forna niyricum, Noricum, Pannonien, Moesien, Dalmatien och Dardanien vid floden Vardar och sträcker sig längs Adriatiska havet från de österrikiska Alpländerna och Drau i norr ned till Albanien och till floden Timok i sydost. Folkmängden anslås till 12 millioner och är fördelad på Serbien, Montenegro, Dalmatien, Hertsegovina, Bosnien, Iétrien, Kroatien, Slavonien med Syrmien, Backa, Banatet, Krain, Kärnthen och södra Stejermark jämte språkområden i Makedonien och i det magyariska Ungern till Szegedin. Däremot finns det italienska språkelement i kuststäderna från Triest till Ragusa, men dessa äro i jämförelse med den slaviska befolkningen så obetydliga, att Italiens imperialistiska anspråk vid östra Adria måste anses obefogade. Det serbiska namnet nämnes första gången år 822, det kroatiska 845. I de båda länderna talas i själva verket samma språk, fördelat på tre dialekter, vilkas gränser alls icke sammanfalla med de territoriella.

Men denna jugoslaviska enhetlighet är dock något konstlad, ty i språkligt hänseende skiljer sig slovenskan från

serbokroatiskan minst lika mycket som svenskan från danskan. Framför allt ha dock de religiöst-kulturella och historiskt-geografiska förhållandena av gammalt åtskilt dessa länder. Slovenerna, som bildade den första sydslaviska staten med huvudstad på Gosposvetsko pole norr om Kla-genfurt (Celovec), införlivades med Karl den stores rike och uppgingo genom fördraget i Verdun 843 i Bayern. Dalmatien stod i medeltiden och renässansen under det italienska inflytandet. Kroaterna, som i början av det nionde århundradet grundade ett rike vid Adria med

Clissa och Traü (Trogir) som centra, ingingo ar 1102 en personalunion med den ungerske konung Kaloman och uppsögos 1520 i det habsburgska väldet. Kroatien blev faktiskt en ungersk provins (»partes adnexæ»), liksom Ukraina i den moskovitiska staten. Härigenom kommo kroaterna under Roms kyrkliga inflytande och antogo den latinska skriften. Serberna åter, som omkring 850 hade grundat ett rike vid Drina, förlorade sin självständighet genom Kosovo-slaget 1389 (Bosnien och Hertsegovina föllo hundra år senare) och togo frän Bysans den ortodoxa läran med den kyrilliska skriften. I Jugoslavia stå sålunda två konfessioner mot varandra, vartill kommer en halv million muhammedaner i Bosnien och Hertsegovina.

Den politiska pånyttfödelsen väcktes först i Serbien, där Svarte Georg (Karagjorgje), stamfar till den nu regerande dynastien, år 1804 höjde upprorsfanan mot turkarna, och hans verk fortsattes 1815 av Milos Obrenovic. Genom hat-i-sjerif av år 1830 fingo serberna autonomi, egen furste och senat, suveräniteten erkändes av Berlinkongressen 1878, och 1882 proklamerades det serbiska konungadömet. Under hela århundradet blev Serbien skådeplatsen för yttre och inre strider. Där stodo två dynastier mot varandra, där kämpade furstemakten med oligarkien (senaten), och sedan kronan med parlamentet. Milos hade givit landet en konstitution 1835, men regerade fortfarande med patriarkalisk (icke »upplyst») despotism. Parlamentet (skupstina), vartill fröet hade lagts genom en synod år 1805, fick avgjort Överhand, och under Alexander Karagjorgjevié (1842—58) uppstod det liberala partiet, som representerades av den intelligenta ungdomen. Efter den författning, som Rist i6 1869 införde, blev stämningen konservativ oeh ryssvänlig, men när Ristié efter Berlinkongressen icke ville gå in på Österrikes fordringar rörande handelsfördrag, kallade furst Milan l ill regeringen det austrofila framstegspartiet (naprednjak). Men efter 1888 blev det radikala bondepartiet dominerande och Milans abdi-kering (1889) och mordet på kung Alexander (1903) påskyndade decen tralisationen.

Kroatien fick genom kompromissen med Ungern 1861 autonomi i inre angelägenheter (egen kultus-, civil- och justitieminister) med en av ungerska regeringen utnämnd banus (vicekonung eller ståthållare), men finanser, härväsen m. m. bestämdes i Budapest, och kroaternas krav på statsrättsligt erkännande av »trojedina kraljevina» (det tredubbla kungariket Kroatien, Slavonien och Dalmatien) förblev ett önskemål. Dalmatien, förut venetianskt, kom genom Wienkongressen i Österrikes ägo. Efter Österrikes avskiljande från det Tyska riket spårades federativa ansatser, och trialismen d. v. s. idén om Sydslaviens uppgående i Habsburg som en tredje huvudfaktor, fick anhängare.

Men denna goda plan koin för senl. Serberna hade redan tagit ledningen av den jugoslaviska rörelsen och riktade särskilt sina blickar på Bosnien-Hertsegovina, som efter starkt motstånd hade ockuperats 1878 och 1908 införlivades med dubbelmonarkien. Dessa serbiska länder fingo en sträng, men utmärkt förvaltning; det ekonoiniskt-kul-lurella tillståndet höjdes, och museet i Sarajevo var en ganska ståtlig skapelse, i sitt slag överträffande alla andra liknande anstalter på den slaviska Balkanhalvön. Men de serbiska bosnjakernas önskan att förenas med moderlandet kunde icke kvävas. Där bildades i slutet av det förra århundradet en nationell förening, Narodna obrana, samt en mängd patriotiska idrotts- och nationella folkbildningsföreningar (sokoji, pobratimstva och prosvjete). År 1905 sammanslöto sig de serbiska och kroatiska oppositionspartierna till nationell samverkan, och på en kongress i Fiume (Rieka) avslöts den serbokroatiska koali-litionen. Även det lilla Montenegro, som befolkats genom serbiska flyktingar från det krossade konungariket och efter befrielsen från turkarna i 300 år styrdes av furstbiskopar (vladika), sekulariserades 1851. Furst Nikola antog till och med

kungatitel och införde 1905 en konstitution efter — ryskt mönster! Även detta lilla bergsland tycks officiellt ha anslutit sig till den jugoslaviska rörelsen trots kung Niko-las starka protester. Och nog kan det medges, att två serbiska kungadömen är ett för mvcket.

II.

Den serbokroatiska kulturen har gamla anor från Bysans och verkade befruktande även på den ryska medeltidslitteraturen. Tsar Dusans lagbok var för sin tid ett märkligt arbete, och redan 1494 fanns det ett kyrilliskt tryckeri i Montenegros lilla huvudstad Cetinje. Under renässansen, då den ragusanska skaldeskolan hade en lysande blomstring i italienskt hägn, fanns ett slaviskt tryckeri i Venedig. Men den turkiska invasionen gjorde slut på den sydslaviska kulturen, och serberna måste taga sin andliga tillflykt till Österrike-Ungern, där de på 1700-talet fingo litterära väckelser från Ryssland och anlade ett tryckeri i Wien 1771.

Banbrytaren för den nya tiden var Zacliarja Orfelin (1726—85), som tryckte den sannolikt av honom själv författade elegien »Serbiens gråt» 1761 och tidskriften »Slavenosrpski Magazin» 1768. Verkligt nationell blev dock litteraturen först genom Dositije Obradovié (1742 —1811), som genom sina moraliserande fabler och reseminnen från

Öster- och Västerland grundade litteraturspråket. Som Serbiens förste undervisningsminister verkade han ock nitiskt för folkupplysningen. På det rent poetiska området skönjdes en nydaning genom den lärde Lukian MuHcki (1777—1837), som diktade odén i psevdoklas-sisk stil.

Det serbiska namnet blev bekant i Europas lärda värld först genom slovenen Kopitar (1780—1844), som skrev den första sydslaviska språkläran, och framför allt genom den snillrike Vuk Stefano vi o Karadzié| (1787—1864), som översatte Nya testamentet 1847 och samlade de underbart vackra, melodiska serbokroatiska folkvisorna. Det var sommen uppenbarelse i Europa, och det serbiska namnet blev därigenom populärt. Själve Goethe översatte den intressanta folkvisan om Hasan agas förskjutna maka, likaså fcW.-^Scott i England [och Charles Nodier i Frankrike, och J. L. Runeberg översatte många folkvisor genom tysk mellanhand. En liknande folkpoetisk väckelse utfördes bland slove-rierna av Janez Bleiweis (1808 81) och bland kroaterna av Ljude vit Gaj (1809—72), som reformerade det otympliga skriftspråket och skapade den sydslaviska enhetsrörelse, som fick namnet »illyrism» efter Balkanhalvöns urgamla folkstam, ehuru den icke var slavisk.

Under inflytande av »fader Vuk» och sin lärare, den fantasirike serbiske poeten Sima Milutinovic (1791—1847), som skrev patriotiska verskrönikor i psevdoklassisk stil, framträdde i Montenegro en skald Petar Petrovié Njcgos (1813—51), Montenegros siste vladika, vilken jämte den ragusanske renässansskalden Ivan Gundulic kan betecknas som den främste diktaren på serbokroatiskt språk. Uppvuxen i ett halvbarbariskt, kargt land, befolkat av spartanska analfabeter, tillegnade han sig genom självstudier en ovanlig bildning och fick, trots krig och regeringsbekymmer, tid övrig att rikta den serbiska litteraturen med märkliga verk. Hans »Ogledalo srpsko» (Serbisk spegel)

Vuk Stcfanovir.

är en saml|üg omarbetade sydslaviska hjältek vaden, och i den stora reflexionsdikten »Luca Mikrokozma» (1845), en frukt av Milton-studier, sökte han ge en förklaring på världsgåtorna och kampen mellan del goda och onda. Ypperst är hans dramatiserade epos »Gorski vjenac» (Bergkransen), som utkom samma år som språkforskaren Gjura Da-nicic publicerade sin märkliga stridsskrift om rättskrivningens reformerande (1847). Till ' ämne I valde Njegos en episod ur Montenegros historia, då hans stamfader biskop Danilo omkr. 1700 genom en nationell resning rensade landet från det muhammedanska elementet. Dessa episka scener äro rika på storslagna lyriska monologer, och inom den historiska romanen målas poetiska tavlor av det serbiska folkets historia,, plägseder och traditioner — som poetiska kulturbilder oöverträffade i den slaviska litteraturen.

I sitt eget land fick Njegos en svagare efterföljare i kung Nikola (f. 1841), som tillhör samma dynasti och i sitt veka temperament erbjuder någon likhet med den store fränden. Kung Nikolas allegoriska diktsamling »Barden och sångmön» (Basnik i vila) är en poetisk maning Lill nationell enhet. Främst sättas hans nationella drama »Balkanska tsaritsa» (1885), behandlande en episod ur Montenegros äldre historia, med landsförräderi som grundmotiv, och den romantiska hjältedikten »Hajdana» (1889), som förhärligar hjältemodet hos både serber och muhammedaner.

1 Kroatien fullföljdes Njegos' uppslag av banen Ivan Mazurani<' (1811—90), soin har vunnit sin berömmelse genom hjältedikten »Smail-aga Cengic' död» (1846). Den behandlar en färsk episod ur Montenegros krig med turkarna med lyriska inslag och ypperlig imitation av den folkepiska slilen. Njegos' och Mazuranic' verk stå som poetiska monument över. en svunnen period, kampen mellan korset och halvmånen

Nikola av Montenegro.

för »den gyllne friheten». Dessutom har Mazuranic gjort sig känd genom sin utmärkt lyckade komplettering av de två felande sångerna, i^Gundulie' hjältedikt »Osman». Den siste framstående representanten för denna »klassiska» hjältediktning var den. bosniske franciskaner-! munken Grga Marlic (1822-1905), författare av den episka cykeln »Hämnarena» ined motiv ur Bosniens krigiska historia från mitten av 1850-talet till den österrikiskungerska ockupationen 1878.

I furstendömet Serbien gick den andliga utvecklingen långsamt på grund av folkets ofrivilliga efterblivenhet. Obradovié hade visserligen grundat en »storskola» i Belgrad (Beograd) 1807 och ett seminarium 1810, men först 1838 fick den serbiska huvudstaden ett lyceum, som 1904 omorganiserades till universitet med tre fakulteter (icke medicinsk och teologisk). Milos Obrenovic (d. 1859) kunde själv varken skriva eller läsa, och serberna måste inhämta sin kunskap från Österrike-Ungern. I Budapest grundades 1826 föreningen Matica Srpska, som sedan flyttades till Neusatz (Novi Sad), och då den första serbiska tidskriften »Podunavka» utgavs i Belgrad (1843—49), måste den söka sina medarbetare i det serbiska Ungern.

Från Bröd i Slavonien fick Serbien den förste möderne skalden i Branko Radicevic (1824—53), som visserligen var svag i epiken, men uppenbarade ungdomliga, personliga känslor i sin lyrik. Utländska inflytanden började göra sig gällande. Byron fick visserligen icke insteg i Serbien, men dess mer omhuldades de tyska romantikerna och Petöfi, och även Orienten gjorde sin insats. Den serbiska ungdomen på 1860-talet, den romantiska s. k. Omladinan, som hyllade den politiska realismen, ställde sig på nationell grund. Epiken gick i de gamla hjulspåren, men lyriken uppvisade några framstående poeter, sa-

lvan Mazuranié.

som den virtuosmässige, men något överskattade Jo van Jo-vanovié Zmaj (1833—1904) ocli lovan Ilic (1824—1901), vilkens son Vojislav, död 7 år före sin far, en av Serbiens bästa skalder, uppträdde mot den falska romantiken, dyrkade den rena konsten som Puskin och gjorde poesien mer all-mäntmänsklig.

Mot den ordrika romantiken och idealismen inträdde på 1870-talet en reaktion, i det man fick intresse för materialismen och positivismen genom intryck från Ryssland. Den serbiska realismen infördes av Svetozar Markovic (d. 1875), som redigerade det första serbiska socialistbladet »Radenik» 1871 och efter tek-

Brnnko Radioevir.

niska studier i Petersburg riktade sina landsmäns uppmärksamhet på Turgenev,* Dostojevskij och Tolstoj. Besvikelsen efter Berlin kongressen 1878 och den snöpliga utgången av fälttåget, mot Bulgarien 1885 bidrogo ock till att göra den poetiska uppfattningen mer nykter. Politikern Vladan Gjorgjevic (f. 1844), till yrket läkare, grundade den förträffliga tidskriften »Otadzbina» (Fäderneslandet), och de vetenskapliga studierna främjades genom det 1841 grundade Lärda sällskapet, som 1887 omorganisera-

Lazn LnzarcviV'.JUGOSLAV LA.

des till en vetenskapsakademi. Särskilt riktade man det sociallitterära intresset på det primitiva bondelivet i detta lancl, där det ej fanns något adelsstånd, och den serbiska bynovellen skapades av Milovan Glisic (1848—1908).

Reformatorn för den vittra prosan blev Laza Lazarevic (1851—90), kunglig livmedikus, som genom sina studier av främmande litteraturer slog en brygga mellan Serbien och de stora kulturländerna. Hans noveller lida av en viss sentimentalitet, men ha konstnärlig stil och betona det psykologiska elementet. Den främste by novellisten är Jan-

ko Veselinovic (1862—1905) ._

från nordvästra Serbien, där fadern var bypräst. Hans berättelser äro utmärkta, om ock något idealiserade kulturbilder av den serbiska bykommunen (zadruga) med dess patriarkaliska familjeförhållanden. De stå alltid på verklighetens fasta mark, men ha ett melankoliskt skimmer à la Turgenev över sig. Särskilt betonas syskonkärleken och äktenskapets helgd. Mindre lyckad var Veselinovic däremot, då han skildrade den sociala brytningskampen efter den politiska krisen 1878 med dess radikalt demokratiserande verkningar, och när han flyttade in till huvudstaden för att skildra dess något an-Irätta samhällsliv, sveko de konstnärliga krafterna. Detsamma var förhållandet med den bereste Sima Matavulj (1852—1908) från Dalmatieii, vilken visserligen var torr och fantasilös, men en realistisk skildrare med rik sfär från Montenegro till Belgrad. Mer kärv i sin verklighetstrohet var Svetolik Rankovié (186,3—99), en popson från Veselinovié' hembygd. I romanen »Skogens konung» framställde han det i folkpoesien frejdade, men i verkligheten redan urartade haj duk väsendet utan det minsta förskönande som ett rent stråtröveri (hans egna föräldrar och en syster hade mördats av banditer), och i den självbiografiska be-

Matavulj.SLAVERNA.

rättelsen »Krossade ideal») gav lian intressanta interiörer ur det serbiska klosterlivet.

Bland de nyaste novellisterna märkas Svetozar Corovic, i. 1875 i Mostar, Bosniens skildrare (hans broder Vladimir, sekreterare vid Sarajevos museum, var en av de dömde vid högförräderiprocessen under världskriget), och Borisav Stankovic, som tecknar kampen mellan olika tidsåldrar, mellan individ och samhälle, .lidelse- och moralisk plikt, med motiv från den makedoniska gränsen.

I den nyaste serbiska vitterheten spåras västerlänska. även skandinaviska strömningar, och många unga talanger röja en utmejslad form med fin analys. Den litterära kritiken fick ett språkrör i den av prof. Bogdan Popovic (f. 1863) grundade tidskriften »Srpski Knjizevni Glasnik», litteraturhistorien fick sin främste man i Jovan Skerlic (1878—1914), och för folkbildningen verkade den år 1893 grundade föreningen Srpska knjizevna zadruga. Även i litteraturen märkes ett närmande mellan serber, kroater och slovener, och åren 1910 —11 utgå vos gemensamma års-kalendrar. Tyvärr lia Balkankrigen och världskriget tills vidare hämniat den litterära utvecklingen, och vitterheten har undanträngts av ett politiserande, som med sina storserbiska aspirationer, särskilt rörande det omstridda Makedonien, icke kan anses gynnsamt för det sunda framåtskridandet.

Mer tendensfri höll sig den nyaste skaldekonsten, som har fått sina 1 lästa utövare i Jovan Ducié (f. 1874 i Trebinje, Hertsegovina) och .Milan Rakic (f. 1878) — båda i diplomatfsk tjänst, den senare under världskriget i Stockholm. Deras produktion är icke stor, men präglas av en utmejslad formfulländning, och båda ha påverkats av den franska kulturen och smaken. Hos den musikaliske Rakic överväger den inollartade melankolien från Kosovo-slüttcn, där han före Balkan-

Jovnn BÄ.JUGQSLAVIA.

krigen vistades som serbisk konsul i Pristina, hos Duèic den antikt plastiska, elegiskt dämpade reflexionen från Adrias stränder, men bada äro prydnader för den sydslaviska lyriken. Ingenstädes framträder det serbokroatiska språket i större både musikalisk och plastisk skönhet än hos dessa båda skalder.

III.

1 Kroatien, som genom anslutningen till Ungern hade kommit Västerlandet närmare, hade latinet varit förhärskande som oficiellt språk, och den litterära utvecklingen gick i ungefär samma riktning som den serbiska, ehuru i något raskare tempo. Men först 1845 fick det kroatiska språket en lärostol vid det andliga seminariet i Agram (Zagreb). År 1842 bildades litteraturföre ningen Matica ilirska, som 1847 omdöptes till Matica hrvatska. Den omorganiserades på 1870-talet och har inlagt stor förtjänst om den populärvetenskapliga bildningen genom utgivande av litterära verk i billiga upplagor. S?dan den olyckliga termen »illyrisk» formligen förbjudits, upptogs benämningen »sydslavisk» (ju-goslavenski) för att betona kroaternas andliga samhörighet med serber och slovener (även bulgarer). Denna kulturrörelse fick en mäktig gynnare i Josip Juraj Strossmayer (1815 —1905), den rike biskopen i Djakovo (Slavonien). Han grundade 1861—67 Sydslaviska akademien i Agram, vil^ ken kraftigt främjade den vetenskapliga forskningen, särskilt genom utgivande av den dalmatinska renässansens skaldeverk (Stari pisci hrvat-ski). Dessutom skänkte Strossmayer till akademien ett konstgalleri, som lade grunden till det sydslaviska måleriet. År 1860 fick Agram Prcradovtf.SLAV ERNA.

en nationalteater, och 1874 upprättades där el! kroatiskt universitet, som dock allt fortfarande saknar medicinsk fakultet.

Den främste kroatiske skalden, vid sidan av den redan nämnde Mazuranié, var under den äldre perioden Petar Preradovic (1817—82), en patriotisk reflexionslyriker. Hans panslavism förlänar dessa melodiska dikter ett särskilt slaviskt värde, och hans mystiska religiositet erbjuder en viss frändskap med de polska messianisterna. I sin bibliska

dikt »De första människorna» (1862) sökte han visa kärlekens allmakt. Den mänskliga lyckan ligger i harmonien mellan idealet och verkligheten, men våra första föräldrar syndade mot denna jämnviktslag. Som general i österrikisk tjänst kunde Pre-radovié icke odelat ägna sig àt skaldekonst, och många av hans poetiska berättelser blevo tyvärr fragmentariska utkast, t. ex. bearbetningen av det även i Dalmatien kända Hero- och Leander-motivet.

Denna mystiska reflexions-lyrik fick sin fulländning i Silvije Strahimir Kranjccvir (1865—1908) från Dalmatien, rektor vid handelsskolan i Sarajevo och redaktör av den förträffliga tidskriften »Nada» (Hoppet), som grundats av den \>m Bosniens andliga kultur mycket förtjänte d:r Kosta Hörnian. Kranjcevic' första diktsamling »Bugarkinje» (sydslaviska folkvisor, ursprungligen från Bulgarien) 1885 står ännu på romantisk-patriotisk grund, om ock med större tankedjup än de vanliga fosterländska dityrambema, men i »Valda dikter» (1898) möter oss en originell personlighet med pessimistisk världsåskådning. Motsägelsen mellan den ursprungliga kristendomen och den officiella katolska kyrkan lämnade honom ingen ro. I mysteriet »Den första synden» (1895) fullföljde han Preradovic' poetiska tankegång om syndafallet. Lucifer är för honom tvivlaren, som söker sanningen, icke lyckan, och kämpar mot människan, som skulle n juta himmelsk har-

K ra nj revir.

nioiii. Han skapar hungern och utsår missnöje i världen. Människan utdrives ur omedvetenhetens paradis, men genom sitt arbete i svett och tårar söker hon vägen till försoning och fullkomning, känner sitt människovärde och störtar gamla gudaaltaren. Men själv var den sjuklige Kranjcevié offer för en förtvivlad pessimism, som alltmer tog överhand. I den storslagna dikten »Den siste Adam» skildras människosläktets utdöende på det stelnade klotet, som skall sjunka till

baka i kaos för att uppstå i ny form. Kärleken förljuvade Kranjéevié personliga liv, men löjet var vemodigt, och när han »drömde om lyckan, tordes han inte ens gråta». Han lyckades själv aldrig skönja den stjärna, som hade lyst över »pyramiderna, Akropolis och Getsemane», och hans sista diktsamling »Trzaji» (konvulsioner) 1902 röjer redan de sista kampryckningarna hos denna grubblande, genom disharmoniska förhållanden utpinade ande. — Från Bosnien härstammade ock den tidigt bortgångne, ödmjukt resignerade Avdo Hasanbegov Kara-begovic (1878—1902), som visserligen diktade på . slaviska, men kände som en äkta muhammedan i sin tro på profeten,

koran och sultanen.

Scnoa.SL A VERN A.

Den vitlta prosan i Kroatien har haft ungefär samma utveckling som i Ssrbiéfi, i det att den idealiserande romantiken, främst representerad av den produktive romanförfattaren Senoa (1838—81) med ämnen ur Kroatiens historia och samhällsliv, avlöstes av en realism, som hämtade sina mönster från Frankrike och Ryssland. Den banbrytande Kvgen Kumvir (1850—1904) fick många efterföljare. Från det sla-voniska lantlivet hämtades stoff av Josip Kozarac (1858—1906),

som behandlade sociala och ekonomiska problem, t. ex. i romanen »Döda kapital», vari han som ryssen Gljeb Uspen-skij påvisade bondens samhörighet med jorden och jordbrukets betydelse för samhället. Hos de yngsta novellisterna röjer sig ett filosoferande drag med tunn handling, men stark själsanalys.

Den kanske främste sydslaviske prosaisten är Sandor Gja/lski (Ljubomir Babic), f. 1854, som debuterade 1884 med skisser från sin hembygd nära Agram. Hans berättelser äro dystra bilder ur det administrativa, politiska och litterära livet. Ypperliga äro hans kulturskildringar i romanform från den »illyriska» tiden, och själv av förnäm börd, känner han grundligt den gamla ungersk-kroatiska adelsvärlden, över vilken han har lagt en elegisk slöja, något erinrande om Turgenevs vemodiga stil. Hade Gjalski-Babic skrivit på ett av de s. k. kulturspråken, skulle hans namn nu ha varit europeiskt känt.

* * *

Slovenerna, som varit splittrade i dialekter och flera landskap (Kärnthen, Krain, Stejermark och Istrien), fingo litterär enhetlighet genom den redan nämnde Bleiweis, som införde en modern ortografi

Babié-Gjalski.JUGOSLAV I.V.

ock 1810 i Graz grundade en Societas slovenica. Grunden till en nationell poesi lades av Valentin Vodnik (1758-1819), som 1797 utgav den första slovenska tidskriften »Ljubljanske no vice». Den illyriska perioden under den franska ockupationen 1809—13 gav nationell väckelse, som dock snart undertrycktes genom Metternichs german iserings-politik, och den i Stejermark födde Anastasius Grün skrev med riitta:

>Dcutsch sprcchen in der Regel hicr zu Lande

Die Herrinnen und Herren, di c. befehlen;

Slovenischi die. so von dem Dienerstande».

Presérn.

Skolorna voro tyska, bönderna saknade rättigheter, och den nationella känslan närdes svagt hos en del av prästerskapet. Nationalmed-vetandet vaknade dock genom 1848 års rörelse, och slovenerna framlade nu sitt första politiska program med yrkan på förening av alla slovenska landsändar till ett konungarike, grundande av ett universitet i Laibach (Ljubljana) och modersmålets användning i skolorna. Men först 1871 inrättades ett slovenskt gymnasium i Laibach, och efter stora stridigheter med tyskarna fick gymnasiet i Cilli undervisning på slovenska. "Den nationella bildningen hade ett stöd i den 1863 grun-SI.AYKKNA

»lade Slovenskå matica, som slängdes av myndigheterna under världskriget. Nationella folkmöten protesterade inot det katolska prästerskapets konservativa tyskvänlighet, och på en allslovensk kongress 1897 fordrades sociala reformer och politiska rättigheter.

Den slovenskå skönlitteraturens skapare i modern mening var Franc Presérn (1800—49), en äkta lyriker och utomordentlig verskonstnär. Men han var en för vek natur för att kunna bliva den kampdiktare, som slovenerna behövde, och många vedervärdigheter bröto tidigt lians krafter. Hans nationella epos »Dopet vid Savica» med motiv från kristendomens införande i Krain (enligt den slo-venske historikern Valvazor) i ottave rime innehåller vackra naturskildringar från Veidessjön och en varm reflexion, men brister betydligt i den episka kraften. Men som sonettdiktare är Presérn oöverträffad i sitt land.

Men hans verk fullföljdes av kraftigare andar. År 1858 grundade Janecic tidskriften »Slovenski Glasnik», som blev ett litterärt centralorgan och till ledare fick France Levétik (1831—87), »slovenernas Lessing». Josip Strilar (f. 1830) författade romanen »Zorin». en slovensk »Werther», och Josip Jurcic (1824—81) skapade den historiska romanen i W. Scotts stil och skrev det första slovenskå skådespelet »Tugomir» (1876). Ksaver Mesko (f. 1874) införde den realistiska bynovellen efter ryskt mönster, och den franska naturalismen omhuldades av Frän Govékar (f. 1871). Främst i den moderna riktningen gick den talangfulle Ivan Cankar d. 1919, börjande som ironisk romantiker, men slutande som symbolistisk individualist och hänsynslös satiriker mot allt »konventionellt». Hans »Erotica» väckte en storm av ovilja genom sin något oblyga öppenhet.

Preséms mjuka lyrik fullföljdes av den melankoliske Simun Jenko

Askere.JUGOSLAVIA.

(1835—69) och den folklige vissångaren Simon Gregorcic (1844—1906), »Gorices (Görtz) näktergal». På grund av sin prästerliga ställning ådrog han sig för sitt förmenta fritänkeri klerikala förföljelser, och detta var i ännu högre grad fallet med hans yngre ämbetsbroder Anton Askerc (1856—1912), som för sin protestantiska frimodighet nödgades avlägga prästrocken. I Askerc fingo slovenerna sin främste nationelle och sociale kampdiktare och den slaviska litteraturen en entusiastisk panslavist i Svatopluk Cechs anda. Hans ballader och romanser med rik ämnessfär äro poetiska, men somliga tyngas något av den skarpa tendensen, ty Askerc ställde sin verskonst uteslutande i idéns och framåtskridandets tjänst. Till den rena lyriken återgingo däremot de nyaste poeterna Dragotin Ketle (1877—99) och Otto Zupancic (f. 1879).

IV.

Den sydslaviska dramatiken har över huvud varit ganska svag, ehuru scenkonsten är mycket omtyckt. Det första försöket i Serbien gjordes 1787 med en översättning av Goldoni, och 1813 gav Joakim Vujic sceniska föreställningar i sydungerska städer. Den första stående teatern inrättades i Neusatz 1861, i Belgrad 1869. Det första kroatiska dramat (av den lärde Kukuljevié) spelades 1839 i Sisek. Slovenerna bildade ett teatersällskap 1867, men först 1870 fingo slo-venska stycken uppföras offentligt, och 1892 byggdes nationalteatern i Laibach. Mestadels var det översättningar, och originalrepertoaren bestod av historisk-episka ämnen, som dialogiserats. Kosta Trif-kovic (1843—75) i Serbien skrev många intrigkomedier ur det borgerliga livet, och Josip Frajdenrajch (1827—81) blev mycket populär genom sitt ännu spelade folklustspel »Granicari» (den forna »Militärgränsens» befolkning). Den mångsidige dalmatinaren Tresic-Pavicic, en bemärkt politiker, gjorde litterär lycka med sin romerska trilogi »Finis reipu-blicæ», och kroaten Milan Bogovic (f. 1876), en framstående dramatiker, blev 1910 anställd som dramaturg vid Deutsches Schauspielhaus i Hamburg. Den kroatiska operan — den låter ännu vänta på sig i Serbien — bildades 1870 av kompositören Zajc (d. 1914). Bland de yngsta författarna märkes Branislav NuSié (f. 1864) genom sina humoristiska komedier ur Belgrads liv.

Den populäraste dramatikern är lvo Vojnovic från Ragusa (f. 1858). Redan genom sina förstlingsnoveller »Med blyerts och bläck» 1884 visade han sig som en ovanligt elegant stilist, och hans måhända under

inflytande av Loti skrivna roman »Xanta» innehåller vackra naturskildringar från Ragusas omnejd och ger en romantiserad bild av det dalmatinska fiskarlivet. Vojnovic är den siste större besjungaren av det minnesrika Dubrovnik, som med Medo Pucic (d. 1882) sjöng sin svanesång. Den ragusanska trilogien »Allons enfants», »På terrassen» och »Skymning» har en utmärkt lokalfärg med stämningsfulla scener av den ragusanska republikens sista dödsryckningar efter den franska ockupationen 1808. Vojnoviö' styrka ligger i den rutinerade stilen

lvo Vojnovié.

Jagié,

och den spirituella dialogen (t.ex. salongskomedien »Psyche»). Men där saknas ofta fasthet i kompositionen och

djup i karaktäriseringen. Den naivt sentimentala tragedien »Höststormar» är blott en dramatisering av »Xanta»-motivet, och det bisarra skådespelet »Damen med solrosen» är misslyckat. Som »storserbisk» dramatiker har han vunnit sin största popularitet genom sina folkepiska drömspel »Jugoviöernas moders död» och »Tsar Lazars uppståndelse», hämtade direkt ur de gamla hjältekvädena.

Ett djupare grepp i denna dramatiska genre gjorde kroaten Milan Ogrizovic (f. 1877), under världskriget redaktör av »Belgrader Nach-richten». Hans »Hasanaginica» (1909) utvecklar det folkepiska, berömda motivet om den förskjutna makans konflikt mellan moders-

ömhet och äktenskaplig plikt gent emot den stränge maken. Det symbolisk-fantastiska drömspelet »Uppenbarelsen» (1917) är en dramatisk »Lenore» i Maeterlincks suggererande stil, något snarlikt polacken Rydels »För alltid». En äkta man, ansedd som död, återkommer plötsligt från kriget och märker, att hans maka har fästat sig vid hans bror. Hennes själstillstånd är ypperligt återgivet, då hon förväxlar »vålnadens» bild med Frälsarens och slutligen låter sin sinnliga lusta besegras av kristlig pliktkänsla, sedan de båda bröderna utkämpat

sin kamp mellan Gud och djävul i människohjärtat.

* * *

Serbokroaternas andliga verksamhet under det nittonde århundradet har varit ganska livlig och vittnar fördelaktigt om deras bildningslust. Alltifrån befrielsekriget mot turkarna har folkskolan varit mycket populär i Serbien, och om den allmänna folkbildningen på senare tiden har gått långsamt i Serbien (elementarskolornas antal har växt från 530 år 1885 till 1,900 år 1911), torde detta närmast tillskrivas de finansiella och politiska svårigheterna. Det radikala lantmannapartiets ensidiga benägenhet för politiserande har väl ej heller varit gagnelig för den sanna bildningen. För serbokroaternas medfödda bildbarhet talar emellertid det sakförhållandet, att ur denna bondeklass så många författare ha framgått, även om flertalet ej har höjt sig över medelmåttan. Sådana stora snillen som polackerna och så universella talanger som öecherna ha sydslaverna visserligen icke att uppvisa, och det har blivit något fragmentariskt av deras verk, därför att de i regeln ha blivit tidigt brutna eller splittrat sina krafter på små uppgifter (noveller och lyriska poem). Deras diktning lider av en viss entonighet redan på grund av de nästan uteslutande tvåstaviga rimmen och den ständigt fallande rytmen.

Däremot ha sydslaverna på språk- och litteraturforskningens område att uppvisa åtskilliga stormän. Slovenerna kunna vara stolta över Kopitar och Fran Miklosich (1813—91), den moderna slavistikens grundare, kroaterna över Vatroslav Jagié (f. 1838), utgivaren av »Archiv für slavische Philologie», och serberna över Stojan Novakovié (1842—1915). Förgätas må ej heller Petar Budmani (1835—1914), som efter Danicié övertog redigeringen av den monumentala serbokroatiska ordboken i Agram. På andra kulturfält har det sydslaviska namnet varit nästan okänt i Europa, och en så fantasirik uppfinnare som kroaten Tesla (f. 1856) är ett lysande undantag. Dock ha de att uppvisa åtskilliga talangfulla målare, och på sista tiden har den serbiske bildhuggaren Ivan MeMrovic (f. 1883), bondson från Dal-

matien, fått europeisk ryktbarhet genom sina djärva nationella skapelser, avsedda att pryda ett serbiskt Panteon, vartill Mestroviö själv har gjort modellen och som skulle resas på den bloddränkta Kosovo-slätten.

Det är en nästan vanvettigt sublim tanke, men den är karaktäristisk för de storserbiska aspirationerna, som under det sista årtiondet

Novakovié. x Mestrovié.

ha brutit fram och nu tagit sig uttryck i den jugoslaviska statsbildningen. I detta tecken göra sydslaverna nu sitt inträde i det nya Europa. Serberna tillkommer ledningen på grund av de historiska traditionerna, men är det deras hemliga strävan att göra ett »Storserbien» av den slaviska Balkanhalvön, förestår dem en lika svår som otacksam uppgift. Både väst- och sydslaver hava varit saltet och pepparn i den österrikisk-ungerska soppan, och

Habsburgska monarkiens sociala reformer och nationalitetsfrigörelse äro till väsentlig del slavernas förtjänst. Men de äro dock Österrike tack skyldiga för mycket kulturellt gott, och Belgrads universitet blir en klen ersättning för den samslaviska kulturhärd, som Wien hittills har varit.

Litleraturanvisningar: Montenegros ärekrans, 1913. — A. Jensen, Från Balkan, sydslaviska kulturbilder, 1917.

I.

I det sjätte århundradet hade slaverna överskridit Haimos (Balkan). Men redan innan de hunnit bilda ett samhälle (något som i allmänhet gick mycket trögt för de slaviska folken), blevo de omkring år 700 kuvade av en hunnisk nomadstam, bolgarerna, som närmast voro komna från stepperna vid Azovska sjön. Men landets kristnande under Boris 865 påskyndade slaviseringen àv detta mongoliska element, som genom sin relativa fåtalighet tämligen snart absorberades av slaverna, liksom svenskarna i Novgorod och Kiev under den varjagiska perioden. Men det bulgariska namnet överflyttades på dessa slaver, och här ha vi sålunda ett nytt exempel på språkets makt över tanken, liksom då frankerna lånade sitt germanska namn åt det keltiskt-ro-manska Gallien. Men alldeles spårlöst har denna hunniska invasion icke glidit förbi. I jämförelse med de smärta serberna förefaller bulgarernas kroppsbyggnad mer grov och undersätsig,och det stundom breda, något knotiga ansiktet med bredden mellan ögonen tyder på den ursprungliga frändskapen med finnar eller hunner. Även i folkkaraktären förefinnes en skillnad mellan bulgarer och serber. De båda folken äro lika temperamentfulla (särskilt i det partipolitiska livet!), men bulgaren förefaller mer ordknapp, behärskad, och han är säkerligen mer energiskt seg och envis än den stämningsfulle serben. Däremot torde serben vara mer talangfull och ha mer ästetiskt företräde än den praktiskt och ekonomiskt lagde bulgaren. Man har icke utan skäl liknat bulgaren vid preussaren bland tyskarna. Men naturligtvis höra bulgarerna till den sydslaviska folkstammen. Språk, traditioner och sedvänjor bevisa den slaviska samhörigheten, och bulgarernas nuvarande isolering i den slaviska världen, om också icke oförskylld genom tsar

Ferdinands politik, synes mig vara en av Balkankrigen och världskrigets sorgliga verkningar.

Efter det bulgariska tsardömets slutliga undergång 1396 blev landet ett turkiskt Donau-vilajet, och den kristna befolkningen betraktades som »raja» (fänad). »Bulgaren knogar som en oxe, samlar som ett bi, men måste leva som ett svin», heter det om den gamla goda tiden i Bulgarien. Många övergingo av feghet eller vinningslystnad godvilligt till islam, och därigenom uppstod en jordägande klass av renegaten som socialt och ekonomiskt förtryckte bönderna. Men den värsta kulturfaran hotade från det grekiska prästerskapets sida, de s. k. fanarioterna från Konstantinopel, som korrumperade den bulgariska kyrkan och systematiskt sökte utrota det slaviska språket i skola och kyrka. Anledningar till missnöje saknades sålunda icke. Men den nationella väckelsen kom sig närmast av pedagogisk-litterära bevekelsegrunder för det slaviska modersmålets bevarande, och därför föregicks den politiska frigörelsen av den kyrkliga.

Nya förföljelser från turkarnas sida efter Napoleons krig förorsakade utvandringar, som företrädesvis riktades till Vallakiet och Ryssland. Det var huvudsakligen lösa element av vagabonder, gårdfarihandlare, affärsmän, trädgårdsmästare och studerande utan starkare sammanhållning. Efter Krimkriget delade sig dessa emigranter i två grupper: den ena bestod av mer sansade element (köpmän, advokater, läkare o. d.), som satte sin lit till en diplomatisk eller krigisk aktion mot turkarna från fransk eller rysk sida; de yngre åter(lösdrivare,litteratörer och förlupna studenter eller gymnasister) ville genast höja upprorsfanan och räknade därvid på de hajduter (serb. hajduker), d. v. s. fribrytare, som i smyg skärmytslade med turkarna i hemlandets bergspass och uppviglade bönderna till nationell resning. Den nya bulgariska historien är överfull av sådana patriotiska insurgenter alltifrån poeten Sava Rakovski (d. 1865)till den ryktbare ministerpresidenten Stambolov d. 1895), vilken ock skrev vers i sin »röda ungdom». De allra flesta av dem fingo med hjältedöden eller turkiskt livstidsfängele i Diarbekr vid Tigris plikta för sin dumdristighet. Gladstone riktade emellertid i det brittiska parlamentet Europas

uppmärksamhet på turkarnas grymheter mot Balkanhalvöns kristna befolkning, särskilt sommaren 1876 efter bulgarernas misslyckade resning i Panagjuriste, och nu följde stora händelser slag i slag: ryssarnas krigsförklaring mot Turkiet 1877, San Stefano-freden och Berlinkongressen 1878, den ryska ockupationen av Bulgarien, furstevalet i Trnovo och det autonoma fur-stendömets liberala konstitution 1879. Det bulgariska befrielseverket kröntes fullständigt 1908 genom den fullständiga oavhängighetsförklaringen, och fiirsten upptog den gamla tsartiteln, måhända för att där-

med ock antyda Bulgariens förmenta krav på Tsargrad, kejsarstaden vid Bosporen, i händelse den »sjuke mannen» avlede utan testamente eller mer närstående arvingar.

Under den förste nye tsarens långa regering (från 1887 till världskrigets sista akt) har Bulgarien förkovrat sig ofantligt snabbt i det yttre för att gottgöra seklernas försummelse, även på det andliga området, särskilt i fråga om folkbildningen. Denna undervisning skedde i början helt och hållet på enskilda initiativ och medel, utan den turkiska regeringens understöd och mot det grekiska prästerskapets önskan. Så t. ex. upprättades 1835 den första bulgariska folkskolan i den idoga Balkanstaden Gabrovo genom donation av en rik bulgarisk köpman från Odessa. Redan 1870 hade bulgarerna lyckats utverka en egen, av den grekiske patriarken i Konstatinopel oberoende kyrkostyrelse, det s. k. exarkatet. Visserligen tillhöra bulgarerna den ortodoxa trosbekännelsen — utom pomakerna, de för länge sedan »förturkade» bulgarerna vid Rhodope-bergen — och med sitt nyktra, materialistiskt lagda skaplynne äro de minst bland slaverna bekajade av utvärtes fromhet eller bysantiskt bigotteri. Men det var ett utomordentligt fint politiskt schackdrag, ty därigenom att synoden i Sofia fick rättighet att upprätta stift även i de bulgariska språknejder, som ännu hörde till Turkiet och Grekland, blevo de bulgariska prästerna nationella och politiska pioniärer långt utom fur-stendömets gränser. Resultaten av denna kyrkliga propaganda visade sig särskilt i Makedonien, där bulgarerna i den fornbulgariska tsar-staden Ochrida hade en gammal kulturhärd. Vid världskrigets utbrott hade Makedonien 850 skolor med 46,000 bulgariska lärjungar — ett vackert kulturverk, som genom världskriget tills vidare har hämmats.

Redan 1879 infördes allmän, kostnadsfri folkskoleundervisning, och analfabeternas antal torde nu icke överstiga 40 %. Detta betyder icke så litet för ett land, där den första boken utkom 1806 och den första abc-boken 1829 (båda tryckta i utlandet). Efter svenskt mönster har man till och med, på initiativ av f. d. undervisningsministern Ivan Sièmanov, f. n. Bulgariens första sändebud i Ukraina, gjort försök med populär-vetenskapliga föreläsningar i landsorten. Den högre bildningen främjades genom grundande av ett litteratursällskap i Braila 1869, och därur framgick 1878 den bulgariska vetenskapsakademien. I huvudstaden Sofia upprättades 1888 en högskola, som 1904 ombildades till ett universitet med tre fakulteter. Förgätas må ej heller, att tsar Ferdinand, själv en mycket framstående ornitolog, har inlagt stor förtjänst om naturvetenskapen, särskilt genom anläggande av parker i huvudstaden med en botanisk och en zoologisk trädgård.

Den bulgariska litteraturen har lika gamla anor som den serbiska,

och fornbulgariska har ju av filologerna betraktats som fornslaviska. Men avbrottet genom den turkiska invasionen var ännu skarpare här än i Serbien, ty bulgarerna stodo alldeles utanför den tysk-latinska intressesfären och voro alldeles främmande för den italienska renässansen. Ej heller hade de som serbokroaterna en Vuk eller Gaj, som kunde reformera den tyvärr ännu vacklande ortografien. Det hårda, sträva bulgariska språket är ock ur poetisk och stilistisk synpunkt ett svårhanterligt instrument gent emot den melodiska, mjuka serbokroatiskan, »slavernas italienska». I början bestod den nybulgariska litteraturen av en mer eller mindre dilettantisk journalistik, som publicerades i Konstantinopel, Smyrna, Leipzig o. s. v. De första bulgariska poeterna voro i främsta rummet skollärare, krigare och statsmän, som i litteraturen sågo ett politiskt kampmedel. Även härutinnan hade den bulgariska litteraturen en nackdel gent emot den serbokroatiska, som trots alla avbrott dock erbjöd en viss kontinuitet och aldrig helt släppte taget med Europa. Det första fröet till en bulgarisk litteratur lades 1762 på den ortodoxa klosterhalvön Athos i Makedonien av munken Paisi genom hans patriotiska krönika om de fornbulgariska tsarerna. Medelpunkten för den uppspirande folkliga litteraturen blev »fader

Balkan» (Stara Planina, flet gamla högfjället), där hajduterna strövade i obändig frihet om somrarna och där modersmålet var fredat. En ymnig källa för konstdiktningen blev folkpoesien, vars förnämsta skatter utgåvos 1861 av bröderna Miladinov från Makedonien på biskop Strossmayers bekostnad. I denna episka och lyriska folkpoesi framträder tydligast bulgarernas samhörighet med serberna (serbokroaternas vila, skogsfén eller vattennymfen, källas av bulgarerna samodiva). Men de serbokroatiska folkvisorna äro formellt skönare, och serberna hade lyckan att i Vuk finna den rätte mannen, som tidigt kunde väcka Europas intresse därför. På grund av sitt sydligare läge ha de bulgariska folkvisorna dock tagit intryck av den turkiska kulturen, och även antika stoff spåras hos bulgarerna. Den sydslaviska nationaldansen, serbokroaternas kolo (ring), kallas av bulgarerna choro (det grekiska choros), och liksom de gamla grekerna hade sina moiror, fingo de nyfödda bulgariska barnen sina siande ödesgudinnor i tre narecnici.

IL

Grundaren av den moderna vitterheten i Bulgarien var Petka Slavejkov (1827—95), den förste presidenten i den bulgariska sobranjen. Han översatte delar av bibeln, omarbetade poetiska folkliga motiv

och var eri otröttlig folkbildningsfrämjare, som kraftigt opponerade mot det grekiska inflytandet i skolorna och för sitt nit utnämndes till undervisningsminister 1880. Ljuben Karavelou (1839—77) skrev även folkliga dikter och skapade novellistiken genom naiva, men ganska karaktäristiska byskisser. Aleko Konstantinov (1864—97) väckte liksom Sienkiewicz litterär uppmärksamhet genom reseskildringar från Amerika och framställde i sin humoristiska berättelse »Baj Gån ju» (1894) en förträfflig bulgarisk typ: en skrytsam, småsnål och naivt bondslug uppkomling, som efter en resa till utställningen i Prag söker spela en roll i det korrumperade politiska livet. Den satiriska reflexionsdikten med mystisk färg fick sin representant i den bisarre Stefan Michajlovski (f. 1865). I den rena lyriken gjordes genombrottet av den entusiastiske frihetshjälten och fritänkaren idealisten Christo Botev (1848—76), en bulgarisk Petöfi, som ljöt Körners blodiga död i unga år. Hans hat mot det turkiska tyranniet fick allmäntmänsklig innebörd därigenom, att han i ståtliga, tyvärr allför få dikter överfyttade sin frihetslust på det sociala och religiösa området.

Den popoläraste och mest nationelle skalden vid sekelskiftet var Ivan Vazov (f. 1850). Han debuterade i början av 1870-talet med patriotiska dikter, som röjde stark sympati för Ryssland, där han hade vistats ett par år. I Victor Hugos pompösa stil skrev han ståtliga äredikter över bulgariska frihetsmartyrer i cykeln »De förgätnas epopé». Starkt framträdde hans naturdyrkande lyrik i »Fält och berg» 1885 och nådde sin höjdpunkt i samlingen »Toner» 1893. Hans i en diktsamling resulterande utflykt till Italien 1884 öppnade för bulgarerna en ny skönhetsvärld. Främst står Vazov som poetisk målare av det bulgariska landskapet (Rilabergen och Rhodope). Diktsamlingen »Slivnitsa» (1885) röjer hans sorg över det sydslaviska brödrakriget med vackra motiv. Däremot visa hans dikter om Makedonien vid världskrigets början en poetisk avmattning. Sin europeiska namnkunnighet vann han 1889 genom romanen »Under oket» tack vare nyhetens behag i själva stoffet och den livliga framställningen av dessa än rörande, än roande scener från 1876 års resning. Men det är en betydlig överdrift, då den engelske litteraturkännaren Gosse betecknar »Under oket» som »en av de främsta romanerna i östra Europa», eller då den franske slavisten Léger jämställde den med Tolstojs »Krig och fred». Vazov är ingen människokännare i psykologisk-ästetisk mening, och hans av Turgenev påverkade romaner ur det bulgariska stads- och salongslivet äro konstnärligt matta. Däremot äro hans små genrebilder från gatan och landsbygden ofta ganska lyckade. Hans historiska skådespel äro mycket populära, men på grund av den ytliga, schablonmässiga karaktäriseringen och den naiva kompositionen motsvara de ickeSL A VERN A.

Christo Botev.

Stefan Michajlovski.

Alcko Konstantinov.

Petka Slavcjkov.BULGARERNA.

nutidens höga dramatiska anspråk. Trots dessa inskränkningar är Vazov en verklig prydnad för sitt land, och hans verk avslutar ett stort skede i Bulgariens nya historia. Och på en så ung, isolerad litteratur har man ej rätt att ställa de gamla kulturländernas höga anspåk.

Vid sekelskiftet spårades nya strömningar i Bulgariens andliga liv, och banbrytaren blev Penco Slavejkov (1856 —1912), son till Petka.

Ivan Vazov. • Penco Slavejkov

Med sin europeiska bildning, vunnen genom studieresor, och sitt tyskt skolade tänkande förenade han en glödande fosterlandskärlek, som fick djupare ' uttryck än de förra panegyrikerna. Hans »Episka dikter» (1907) och den säregna antologien »På de lycksaligas ö» med uppdiktade skaldeporträtt, som i själva verket framställa skalden själv från olika sidor, äro märkesstenar i den bulgariska vitterheten. Hans poetiska siluetter av Michelangelo, Beethoven, Lenau och Shelley förråda ett religionsfilosofiskt grubbel, som fick sitt vackraste uttryck i den storslagna cykeln »Hymner vid övermänniskans död», vari Slavejkovs idealistiska odödlighetstro förenar sig med den moderna evolutionsläran. Slavejkov var en ästetisk nietzschean — hans översättning av dennes »Zarathustra» var en språklig bragd — men han stod kvar på kristlig grund. Hans lantliga jul- och nyårs visor (Koledari) höra till det yppersta, som den folkliga lyriken har frambragt på bulgariska.

Hans sista och förnämsta verk blev den tyvärr icke fullt avslutade hjältedikten »Sången om blodet», ett fördjupat bulgariskt motstycke tilI»Herr Tadeusz»,med vilket det erbjuder vissa yttre likheter i kompositionen. Det är den sydslaviska världens yppersta moderna epos, som inom ramen av 1876 års resningsförsök inflätar intressanta bilder ur det bulgariska lantlivet med storslagna landskapstavlor (t. ex. Sipka) och dråpliga typer. Stoffet är sålunda detsamma som i Vazovs »Under

Petka Todorov. Peju Javorov.

oket», men här är huvudvikten lagd på karaktärsteckningen. Hjälten är i själva verket fader Balkan, som från sin olympiska höjd blickar ned på de små människorna. Den i diktverket inlagda »Legenden om Balkan» är en mäktig uvertyr till ett gripande drama med världshistorisk bakgrund, då de svunna seklerna glida förbi den majestätiske bergsjätten.

Kanske än mer djupsinnig och modernt analyserande var Slavejkovs vän Petka P. Todorov (1879—1916), som hade tagit starka intryck av Ibsen. Han skapade den moderna dramatiken genom att i sina på nationella folktraditioner byggda idédramer inlägga en djupsinnig symbolik, t. ex. i skådespelet »Samodiva», som åskådliggör människoandens trängtan till idealet, till en skönhetsvärld bortom de höga fjällen. Hans teknik är fullt modern med koncentrerad, fast komposition, med karaktäriserande själsanalys och med betonande av den bärande idén omedelbart för eller efter en katastrof. Todorovs samling »Idyller»

(1908) innehåller fina stämningsbilder ur det bulgariska själs- och lantlivet på en konstnärlig prosa, som ännu icke har överträffats på bulgariska.

Den nyaste vitterheten stårännu i Bulgarien mer främmande för de socialpolitiska rörelserna, är mer individuell och sysslar mer med det inre livet än med det yttre. Kiril Christov (f. 1875) är reflexionslyriker i den symboliska riktningen, och hos Peju Javorov (1877—1916) övergick pessimismen till ett demoniskt famlande i själslivets djup, lika tragiskt som hans eget livsöde. Den nya bulgariska novellistiken saknar allt fortfarande sin Dostojevskij i fråga om stadslivet, men byarna och bönderna ha fått psykologiska skildrare i Anton Siraw-mirov och Elin Pelin, och under världskriget gjorde sig Jordan Jov~ kov bemärkt som stridsskildrare.

Den bulgariska scenkonsten skapades 1866 i Braila av Dobri Voj-nikov (d. 1879) och det nationella dramat 1872 av Vasil Drumev (cl. 1901 under namnet biskop Kliment i Trnovo) med den historiska tragedien »Ivanko eller tsar Åsens mördare». Men frånsett Vazovs populära stycken och Todorovs för den stora massan mindre njutbara

idédramer ligger den bulgariska dramatiken ännu i sin linda, ehuru det finns goda skådespelare. År 1907 invigdes den ganska ståtliga nationalteatern i Sofia, där Penöo Slavejkov en tid var direktör och Javorov regissör.

Litteratur anvisning ar: Jirecek, Geschichtc der Bulgaren, 1878, och das Fiir-stenthuin Bulgarien, 1891. —. Ischirkoff, Bulgarien Land uncl Leute, 1916. — Ehrenpreis-Jensen, Bulgarerna, 1918.

Kiril Christov. För ingen slavisk folkgrupp har det nittonde århundradet haft mer genomgripande betydelse än för sydslaverna, ty det innebar en sekellång kamp med turkarna. När Turkiet nu tycks upplösas i Europa, där islam ej längre har något att skaffa, försvinner icke blott en asiatisk erövrarstat, utan ock en utlevad kulturmakt, som ändå har tryckt sin stämpel på »Europas oroliga hörn». Ty med alla sina fel voro turkarna dock en förnäm ras, som i flera avseenden var de sydslaviska folken överlägsen. Och det var det turkiska förtrycket, som sammanhöll den kristna befolkningen på den östromerska halvön och sporrade den • till kristligt kulturella strävanden. Men i den mån som detta samband slappas, brister ock den inre sammanhållningen mellan Balkanhalvöns kristna nationer, vilket tydligt har visat sig under det andra Balkan-kriget. Kors och halvmåne var motivet för det nittonde århundradets storslagna hjältedikt på Balkan. Detta världsdrama är nu utspelat, och den sydslaviska kulturen har att uppställa nya ideal, mer överensstämmande med de europeiska.

På den sydslaviska kartan finns fortfarande en mycket mörk fläck: den olycksaliga makedoniska tvistefrågan. Det kristna Makedoniens frigörande från islam och det turkiska godtycket var en tvingande nödvändighet, men landet kom tyvärr ur askan i elden genom att bliva söndersargat av de rivaliserande bulgarerna, serberna och grekerna. Om de territoriella gränserna må tvistas, men säkert synes det, att bulgarerna ha inlagt den största förtjänsten om den materiella och pedagogiska utvecklingen i Alexander den stores beryktade land. I mellersta och södra Bulgarien är det bulgariska elementet dominerande (med starka grekiska inslag vid kusten), men det norra Makedonien är serbiskt och kallas ej för ro skull Gamla Serbien, det fornserbiska rikets vagga.

Slutligen kan det vara Europa likgiltigt, om Makedonien blir bulgariskt, serbiskt eller rentav grekiskt — huvudsaken är, att där blirSLAVERNA.

ordning och fred. Vi i Skandinavien ha allra minst någon anledning att lägga oss i Makedoniens affärer, och våra mellanhavanden uppgöra vi på fredligt sätt. Men det måste öppet sägas ifrån, att om sydslaver och greker vilja inträda i den nya civilisationens folkförbund, måste de upphöra med sina barbariska nationaliseringsmetoder, och i detta barbari äro alla parterna mer eller mindre medbrottsliga. Balkanfrågan är dock icke blott ett diplomatiskt eller militäriskt problem, utan en samvetsfråga och hederssak för hela den europeiska kulturen.

Både serbokroaterna och bulgarerna ha under det förflutna århundradet på ett stundom lysande sätt visat sin förmåga att anpassa sig efter den europeiska civilisationen. Man vill därför icke misströsta om deras framtid. Men första villkoret för lugn på Balkanhalvön är ett samförstånd mellan serberna och bulgarerna. Det har funnits en tid, då den sydslaviske nationalhjälten Marko Kraljevic, en ömsint, pietetsfull son, ortodoxiens värnare mot de otrogna och de fattigas givmilde vän, var lika mycket hyllad i Bulgarien som i Serbien, och denna tid måste återkomma.

Det är en ringa ursäkt för sydslaverna, att de stora s. k. kulturländerna föregå med dåligt exempel. Det är en av världskrigets hemskaste verkningar, att folken förblöda genom en vrång uppfattning av nationalitetsbegreppen och hemfalla till ett osunt, »imperialistiskt» missbruk av en falsk patriotism, som hotar att sänka hela den europeiska kulturnivån.

143 REGISTER

Betoningen är angiven med en accent efter tonstavelseus vokal.

A.

148 ETNOGRAFISK KARTAÖVER

SLAVERNAS UTBREDNING I EUROPA

av prof. tubor Niederle.

i ETNOGRAFISK KARTA ÖVER SIBIRIEN i CZ3 Ryuar **DET NITTONDE ÅRHUNDRADET**

DELAR, SOM NÄRMAST FÖRBEREDAS TILL UTGIVNING:

Befolkningsförhållandena av A. Jensen och M. Koefoed

De tekniska framstegen av W. Schwanenflügel

De sociala förhållandena av A. Holck

Musiken av R. Bergh

Pedagogiken av Niels Bang

Ledande tankar av prof. Harald Höffding

Läkarevetenskapen av prof. Carl Sundberg

Ostasien av prof. Bernh. Karlgren

Indiens kultur av Steen Konow

Amerikansk kultur av Halfdan Koht

Jordklotets geologiska utforskande av prof. A. G. Högbom

Jordklotets geografiska utforskande av prof. Otto Nordenskjöld**DET NITTONDE ÅRHUNDRADET**

FÄRDIGA DELAR:

J. A. Fridericia *Franska revolutionen och Napoleonstiden*

Kr. 8:—, numrerad bibliofilupplaga Kr. 14:—.

»En av de mest vederhäftiga skildringarna av detta utomordentligt intressanta och betydelsefulla tidsskede. » Ö. F.

F. Hagerup *Rätt och kultur i nittonde århundradet*

Kr. 9:—, numrerad bibliofilupplaga Kr. 14:—.

»Hagerups skrift utgör ett värdefullt bidrag till höjandet av vår rättsliga och medborgerliga bildning och skall utan tvivel vinna välförtjänt uppskattning.» Prof. K. G. Westman i Sv. Juristtidn.

»Då vidare förf:s stil i klarhet och elegans står synnerligen högt, är den svenska allmänheten att lyckönska till att hava erhållit en framställning av ämnen, som ej borde vara främmande för någon bildad nutidsmänniska.» St. D.

Emil Hannover *Det nittonde århundradets konst*

Gestalter och strömningar. Kr. 20:—, numr. bibl.-uppl Kr. 35:—.

»Hans prosa har pregnans, färg och klang — — — hör till den sorts andliga föda, som på en gång är sund, har ett ovanligt högt näringsvärde och är ogement välsmakande.» *Carl G. Laurin i St. D.*

»Ett märkligt konsthistoriskt arbete. — — är helt igenom skriven i denna lätta, eleganta stil, vari danskarna som bekant äro så stora mästare.» Ragnar Hoppe i Sv. D.

C. N. Starcke *Vetenskapen och kulturutvecklingen*

Kr. 9:— numrerad biblioflupplaga Kr. 15:—.

Alfred Jensen *Slavisk kultur och litteratur*

Kr. 11:50, numrerad bibliofilupplaga kr. 16.—.

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖBLAG

STOCKHOLM 1920. KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER. 192831